Steinmann, Hermann
De artis poeticae
veteris parte quae est
περὶ ἠθῶν. Pars 1

De artis poeticae veteris parte

quae est *περὶ ἠθῶν*.

PARS I.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS

CONSENSU ET AUCTORITATE

IN ACADEMIA GEORGIA AUGUSTA

AD

SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

RITE CAPESSENDOS

SCRIPSIT

HERMANNUS STEINMANN

HANNOVERANUS.

GOTTINGAE

OFFICINA ACADEMICA DIETERICHIANA TYPIS EXPRESSIT

MCMVII.

De dissertatione probanda ad ordinem philosophorum rettulerunt F. Leo et E. Schwartz.

Examen rigorosum habitum est die XIV mens. Nov. a. MCMVI.

Quod de veteris artis poeticae parte quae est περὶ ἠθῶν agere mihi proposui, de commentationis ratione nonnulla praemitti oportet. Viri scilicet docti qui Graecorum arti poeticae studuerunt (Romanorum sane numquam exstitit) plerumque solo Aristotelis libro brevissimo utebantur, quocum conferebant breviores dubiaeque fidei tractatus; quo factum est, ut capita quidem disciplinae tractarent nec non fructum ex ea re perciperent, sed singulas quasque et subtiliores res neglegerent. Quare non progressa est res, quam tum demum iuste tractari posse manifestum est, cum omnia ad artem poeticam quae pertinent congesta erunt, ut de ipsis artis partibus ampliora eruantur atque fortasse appareat, quomodo exculta sit disciplina.

Quarum artis poeticae partium fere gravissima est περὶ ἠθῶν pars, quippe quae non solum ad ipsam Graecorum artem poeticam, sed etiam ad universum Graecorum βίον spectet. Cum enim oculos animumque ad singulos viros transferre inciperent Graeci singulique re vera rem publicam regere artiumque progressus dirigere inciperent (quod inde a quinto saeculo factum est, quamvis diu fuerit praeparatum), tum totus βίος mutatus est. Antea enim quod ab aliis traditum erat homines acceperant, nunc de iis ipsis rebus dubitatio exstitit eaque tantum singuli acceperunt, quae ipsi probaverant. Ipse enim homo omnium rerum modus esse videbatur. Quo factum est, ut magis magisque studerent singulorum hominum naturae atque

moribus nec eorum tantum, qui vixerant aut vivebant, sed eorum etiam, qui apud poetas et praecipue quidem dramaticos inveniebantur. Quomodo vitae et litterarum studia atque rationes coniunctae sunt et postea invicem fecundiores se reddiderunt.

Sed non solum ad antiquitatem melius intellegendam haec περὶ ἠθῶν disciplina adiuvat, sed adiuvat etiam ad universum de poetis iudicium rectius instituendum. Opera enim danda est, ut instituatur quasi ars de poetis iudicandi, qua instituta rectius atque iustius sit de poetis iudicium neve ad libidinem homines alia damnent, alia laudibus in caelum efferant, immo argumentis iudicia probent. Cuius artis pars et ceteris quidem partibus fortasse gravior est περὶ ἠθῶν, quam perinde atque cetera primus iuste tractavit Aristoteles in libro de arte poetica conscripto. Quaerendum igitur est, quomodo hanc disciplinam ipse instituerit Aristoteles, quomodo postea exculta sit apud Peripateticos atque grammaticos posteriores, praecipue sane Alexandrinos, quomodo hodie debeat instituí. Scilicet non ipsi statim animi quodam ardore commoti de poetarum ethopoeia agemus, sed prius quaeramus, quidnam Graeci decessores de ea dixerint.

Unus igitur servatus est Aristotelis περὶ ποιητικῆς libellus, cuius capite XV περὶ ἠθῶν egit scriptor, sed brevissime secundum totius libri rationem [1]. Post Aristotelem eumque potissimum secuti sed sane ampliora proferentes Peripatetici multi de arte poetica vel de similibus rebus scripserunt, quibus in libris etiam περὶ ἠθῶν eos egisse consentaneum est, e. g. Theophrastus περὶ ποιητικῆς, Aristoxenus περὶ τραγῳδοποιῶν, Phanias περὶ ποιητῶν etc. Quorum librorum cum nihil fere servatum sit nec posterioribus temporibus de arte poetica libri iusti conscripti sint [2], profecto Aristotelis liber nobis quidem

1) Cuius tamen pretii sint Aristotelis verba paucissima in altera operis parte exponendum erit.

2) De novissimorum plerumque antiquitatis temporum tractatibus, quos supra commemoravi, e. g. περὶ κωμῳδίας, Euanthi de fabula etc., qui minime neglegi debent, suo loco disseretur.

unicus est[1]). Sunt autem servata scholia in multos poetas et praecipue dramaticos conscripta. Quae scholia ut diversissimas res praebent, ita diversissimis e libris quasi conflata sunt, qui non raro ipsi laudantur a scholiastis. Quorum librorum etiam exstitisse qui essent de poetarum arte cuivis manifestum est, qui semel oculis percurrerit scholia meliora. Et ii ipsi libri e scholiis quoad potest restituendi sunt, qui eo certius restituentur, quo diligentius prius singulas artis partes eruere et deinde erutis omnibus partibus singulis totam artem restituere conabimur. Sed rarissime certus certi auctoris liber e scholiorum farragine potest enucleari, quoniam plerumque ne nominis quidem inveniendi copiam habemus, immo plerumque res manet in dubio. Quod si fit, sane non id operam dabimus, ut tamen quocumque modo nomen scriptoris excogitemus vel librum, cuius auctoritate nemo niti possit, sed contenti esse debemus scholiorum copia quoad fieri potest ad praecepta et artem revocata eaque arte probabiliter certae aetati certaeque sectae attributa. Non igitur aliter hac in re agendum est atque e. g. in Diogenis Laerti vitis tractandis, ubi *περὶ διαδοχῶν* tum demum certiora cognoscemus, cum nominibus philosophorum atque librorum omissis prius ipsas singularum rerum disciplinas eruerimus, quo facto interdum id ipsum apparet, cuius quoque in libro philosophi prolata sint *δόγματα*. Quomodo etiam hac in re agemus, ut prius ipsam *περὶ ἠθῶν* disciplinam eruere conemur, deinde quae de certis certorum auctorum libris cognosci possint quaeramus. — Denique apud scriptores quaedam exstant de poetarum ethopoeia sententiae dispersae, quae neglegi non debent, quippe e quibus interdum graviora de ipsa ethopoeia et praecipue de ethographiae (liceat utar hoc verbo) disciplina cognoscantur, ut maximo usui sint ad scholia supplenda.

Quorum trium praecipue fontium scil. librorum id est Aristotelis libri, scholiorum, apud scriptores locorum,

---

1) Quid de Horati libello, quem sane et ipsum in quaestionem vocabimus, iudicandum sit, postea videbimus.

aquosissimus quamvis non purissimus est scholiorum, quem adhuc pauci inviserunt. Quem primum adeamus. Non autem omnia scholia eodem modo usui sunt nobis *περὶ ἠθῶν* agentibus, sed primo loco in poetas dramaticos scholia, id est in Aeschylum, Sophoclem, Euripidem, Aristophanem, Terentium. Sed ne haec quidem eiusdem quod ad hanc rem pertinet pretii. Ad quam scholia Aristophanea nihil fere valent, quod non mirandum, cum Aristophanes ipse non ita multum *τοῖς ἤθεσι* studuerit, qui alia sibi proposuit. Ne longus sim: hoc loco ipsa scholia Aeschylea, Sophoclea, Euripidea, Terentiana tractare nobis proposuimus, quae quin praecipue ad hanc rem pertineant dubium esse non potest, non ignorantes ei, qui absolvere velit *περὶ ἠθῶν* disciplinam tractandam, omnia scholia nec solum Aristophanea sed etiam Homerica, Theocritea etc. adhibenda esse. Hac autem operis parte absolvere rem nec volumus nec possumus, immo fundamentum idoneum iacere nobis in animo est. Interdum scilicet et ubi res postulare videbitur, etiam alia scholia vel scriptorum locos iam hic exhibebimus.

Miretur quispiam non diligentius me discernere scholia Graeca tragoedias interpretata a Donato comoedias interpretato. Sed ad ethographiam eruendam haec differentia fere non refert. Ethopoeiam enim *νέα κωμῳδία* recepit e tragoedia vel potius ab Euripide, qui quam nec Sophocles neque Aeschylus neglexerant diligentius instituit subtiliusque elaboravit, ut semper propius ad vitam accederet *τὸ δρᾶμα*. *Νέαν* deinde *κωμῳδίαν*, quae quin praecipue vitam ipsam inducere sibi proposuerit nemo dubitat, hanc ethopoeiam subtilissime excultam inprimis recepisse consentaneum est. quare oportet ethopoeiam tragicam et comicam simul tractare, quamvis non pauca scholia inventuri simus, quae vel tragoediae vel comoediae propria interpretentur. Ad summam autem speramus allaturam esse lucem comicae tragicam ethographiam et tragicae comicam.

Deinde hic semel moneo in universum non distinctum iri scholia quae recte *τὰ ἤθη* interpretata sint ab eis, quae falso, sed id sane agitur, ut omnibus e scholiis quam

plurima ad ethographiae disciplinam cognoscendam eruantur, qua respecta interdum maiore cum fructu scholiis perverse quam scholiis recte poetam interpretatis utemur. Itaque plerumque non annotabo, an scholiastae recta videatur an falsa interpretatio. Omnino hic semel moneo hac operis parte nondum absoluta esse scholia nec singulas de singulis scholiis quaestiones diligentius tractatas, quod ne in animo quidem erat, immo sunt graviores tantum res e scholiis promptae eaeque brevissime tractatae (possent enim iam de his libelli conscribi). Altera autem operis parte diligentius de singulis rebus agemus.

Postremo de ordine rerum tractandarum pauca dicam. Quaerendum enim est, utrum Donatum an scholia Graeca prius tractari et omnino an scholia Graeca a Donato separari oporteat. Quamquam igitur concedi debeat Donatum utilem esse quo fundamentum huius commentationis iaciatur, quippe cuius scholia copiosa sint et bene servata et prae se ferant certi nec aliunde ignoti grammatici nomen, quo fit, ut propius ad libri speciem accedant (verisimile etiam est instar libri tradita esse Donati scholia) neque ita sint mutata ut scholia Graeca, quae semper erant dispersa codicum in marginibus, tamen non e re est separare Donatum a Graecis scholiis, sed oportet haec duo scholiorum corpora coniuncta tractari, quia plane eandem scil. Graecam disciplinam exhibent, quod statim demonstrabitur. Quare consentaneum est plerumque a scholiis Graecis incipi, sed, ubi graviora exhibet, a Donato.

Quodsi Donatum Graecam disciplinam exhibere dixi, haec moneo.

Terentius scil. non ipse fabulas fecit, immo Menandri et Apollodori fabulas Latine vertit [1], ita ut Donatus λόγῳ Terentium ἔργῳ Menandrum et Apollodorum enarraverit. Sed ad personarum mores interpretandos hoc fere nullius momenti est quamvis magni ad verba vel sententias. Quare

1) Quomodo et quam saepe mutaverit Graeca exemplaria Ter. quaerere huc non pértinet, cf. etiam p. 50 annot. 1), quare longioribus de hac re esse nobis non licet.

non necesse est ad Donatum ethographia respecta recte tractandum, ut prius absolvatur ea quaestio gravissima, quae ratio intercedat inter Donatum et commentarios in Menandrum et Apollodorum conscriptos. Sunt autem et fabulae ipsae et commentarii amissi. Haec scil. quaestio intricatissima, quam et ipsam in alteram operis partem reicimus, coniungenda erit cum quaestione, quae intercedat ratio inter scholia in Theocritum conscripta et Servii in Vergili Bucolica scholia, quae minus intricata (iam enim constat Servium saepe scholia Theocritea plane vertisse) utilis erit ad alteram quaestionem solvendam.

Denique breviter annotamus ne virorum doctorum quidem sententias moram nobis affere, quominus cito scholia ipsa adeamus, quippe quae omnino non prolatae sint. Usque enim adhuc hac potissimum de causa scholiis usi sunt viri docti, ut res grammaticas, mythologicas, historicas inde cognoscerent vel ut auctorum saepe laudatorum libros restituerent, sed neglexerunt veterum grammaticorum sententias de poetarum arte et similibus rebus prolatas — Aristotelis tamen librum fere nimis laudabant — nedum diligentius ipsam veterum artem poeticam conati sint e scholiis restituere. Nempe etiam deerant certa certorum scriptorum nomina. Paucis autem de uno qui ad hanc rem aliquo modo pertinet libro agam necesse est, scil. de Adolfi Trendelenburgi libro cui inscriptum est Grammaticorum Graecorum de arte tragica iudiciorum reliquiae, qui editus est anno 1867. Scilicet non in animo est in quaestionem vocare hunc librum, quippe in quo ne commemorata quidem sit περὶ ἠθῶν disciplina, sed ad summam quaedam annotabo. Praemittendum librum hunc ante hos quadraginta annos publici iuris esse factum, quare non mirabimur hodie multa contra dici posse. Praecipue autem qui de arte poetica et de similibus rebus agit hodie imprimis quarti et tertii saeculi viros doctos, imprimis Peripateticos, respicit et inde fere omnia orta esse scit, quae de talibus rebus et per scholia et per grammaticos dispersa inveniuntur, non autem illud „aevum Alexandrinum“ omnia protulisse et inde omnia bona derivanda esse ei per-

suasum est, nedum Aristarchum et Didymum laudibus efferat. Quae tamen sententia ante hos quadraginta annos nondum a viris doctis erat recepta, quo factum est, ut et ipse Trendelenburgius, cui id debet laudi attribui, quod graviora quidem de arte poetica scholia ex Aeschyleis, Sophocleis, Euripideis scholiis collegit et quendam in ordinem redegit, ab Aristophane Byzantio grammatico quae de arte tragica iudicia inveniantur orta esse putaret eumque censeret esse quasi εὑρετὴν artis de poetis tragicis iudicandi. Quare a fabularum argumentis Aristophanis Byz. nomine inscriptis profectus (vides semper primo loco nomina investigata esse) singula scholia cum hac disciplina Aristophanea quam vocat (quamvis certum sit ne in mente quidem fuisse Aristophani Byz. propriam de arte tragica disciplinam proponere, quippe qui longe alia sibi proposuerit) congruentia colligit et censet haec omnia scholia aut ipsi Aristophani aut discipulis, praecipue Didymo, vel certe vel multa cum probabilitate attribui, qua in re Didymum ipsum propria quaedam de arte tragica protulisse sibi persuasit, iterum scil. profectus a scholiis Didymi nomen prae se ferentibus. Quam sententiam falsam esse hodie didicimus, cf. quae modo dixi, quare non necesse est ut amplius refutemus. Deinde Trendelenburgius (quod de scholiis Homericis disputat, huc non pertinet) scholia omnia colligit quae ad artem tragicam spectent ordinemque quendam instituit certis quibusdam scholiorum vocabulis vel potius rebus ipsis per scholia tractatis ductus, sed talem quidem, ut eius collectione tum aliquo modo uti possimus, cum de rebus per se claris atque certis agitur, e. g. περὶ ἐκκυκλημάτων, περὶ τοῦ τῶν δραμάτων παιδευτικοῦ et similibus (respectis eis, quae suo de quaque re loco annotavi), sed ubi de rebus subtilioribus et ad ipsam artem poeticam, praecipue in personis instituendis adhibitam, pertinentibus agitur, ibi plane denuo res debet tractari, praesertim cum scholia gravia omissa sint a Trendelenburgio; enumero, quae forte inveni omissa. Phoen. 584, Or. 472, Hec. 280, Ai. 1043, Phoen. 96, 549, 40, Hec. 825, Med. 324, 900, 40, 791, El. 516, Ai. 804, Med. 972, Hipp.

406, Or. 373, Hipp. 374, Eum. 246 etc. etc. Quae cum ita sint, consentaneum est fere non adhibitum iri Trendelenburgi librum, et singula suo quaeque loco videas.

De moribus disciplinae cum diligentius studueris, videbis praecipue duas partes distinguendas esse, quarum per alteram exhibentur singularum personarum notationes id est mores exponuntur, quibus re vera poeta instruxerit personas, per alteram tota potissimum fabula respecta quaeritur, quaenam leges ethopoeiam instituendi poetae sint observandae. Quarum partium prior quae exhibet personarum notationes vix ad ipsam artem pertinet. Est enim grammatici vel diligentius vel minus diligenter notare poetae personas nec quicquam de ipsa ethopoeia, quid sibi velit vel quomodo sit instituta ex ipsa notatione comperimus. Tamen non debet neglegi haec pars a nobis, quippe quibus in animo sit omnia colligere, quae περὶ ἠθῶν protulerint veteres grammatici. Gravior autem est pars posterior, quae ipsam artem praestat.

CAPVT I.

Notationes personarum in scholiis propositae exhibentur.

Quod ad personarum notationes pertinet, singulae quaeque sententiae a scholiastis de singulis personis prolatae colligendae sunt. Tamen id non satis, immo, ut aliquo cum fructu exhibeamus has sententias, certum in ordinem redigi debent, quo iustior eveniat personae notatae imago. Non enim ullo loco perfectam praebuerunt personarum notationem scholiastae, sed ubi visum est alio loco alia de personarum moribus breviter annotaverunt. Nec multum prosunt huius generis loci: Don. Ad. praef. III 6 (Wessneri sane utor editione) vel de personis primas partes agentibus annotationes, cf. e. g. schol. Soph. O. R.

1071, Don. Eun. praef. I 4. Quare meo Marte agam necesse est, sed tantum quod pertinet ad ordinem scholiorum de singulis quibusque personis exhibitorum, cum ad scholia ipsa nihil de meo additurus sim. Quoad potest etiam scholiastarum verbis utar, quod hic semel moneo. Proponere autem materiam non aliter possumus, quam ut singulas personas enumeremus.

Incipiamus ab Euripidis personis, quarum de moribus uberrima exstent scholia, deinde proponamus Sophocleas, deinde Aeschyleas, postremo Terentianas.

Euripidis

Electra Orestis fabulae *φιλάδελφος κόρη* est, quae ne *τῇ θεραπείᾳ* quidem vult *δυσωπῆσαι* fratrem aegrotum, quem consolatur *ψυχαγωγοῦσα* (218 cf. 223, 221, 241, 160). Eodem ex animo *παρονειδίζει τῇ μητρί* (quippe quae quodvis facinus in se admiserit) Helenamque vehementer odit, de qua omne malum suspicatur quamque se ipsam defendens ubi potest *πικρῶς* mordet aut recta via *παρρησιαζομένη* aut verbis subtilissime electis *αἰνιττομένη* (32, 81, 82, 97, 83, 85, 87, 88, 89, 95, 93, 25, 103). Postremo ira Helenae superata *δακρύει* (99). Quin etiam ipsi *Ἀπόλλωνι ἐγκαλεῖ* (162, 160, 28, 4). Aliquo modo *φαύλη* potest dici (*ὑπόθ.*).

Helena eiusdem fabulae in universum *φαύλη* est (*ὑπ.*), quippe quae se ipsam solam amet (120) et profecto *λιθοκάρδιος* (121) *δέδοικε μὴ ὀλίγον χρόνον δυστυχοῦσιν* Orestes et Electra (88) et *πονηρῶς κερτομεῖ περὶ τούτων πυνθανομένη ὧν παροῦσα ὁρᾷ* (81). Ideo etiam *δυσωπεῖ καὶ λυπεῖ* Electram (71), *ὀνειδίζει*, omnino vel *αἰνιττομένη ὑβρίζει* (73, 71) et praebet se hominem vere *πανοῦργον* et *κακόνουν* (76, 101, 108, 121). Ubi autem aliquid vult adipisci, ibi *ἁπλούστερον διαλεγομένη κολακεύει* (94). Et quae ipsa commiserit operam dat ut celet, quare *κρύπτει τὴν μοιχείαν* (78, 102). Tali feminae uxori bene aptus est

Menelaus (370, 742), qui et ipse *φαῦλος* est (*ὑπ.*) et *πονηρός* et *κακοηθής* (356, 373, 374, 403, 411, 421, 482, 376, 401, 419, 427). Orestem igitur *δυσωπεῖ* vel *αἰνιττόμενος* (421, 416; 417, 423), quem maluerat iam mortuum esse (415), quippe qui impedimento sit Menelao *φιλοπράγμονι*

et φροντίζοντι περὶ τῆς βασιλείας (437, 427. 373). Ideo metuit μή οὐ χρόνιον ἤ τὸ 'Ορέστου νόσημα καὶ δυσίατον (401), οὐδὲ τὸ διὰ κολακείας πεῖσαι Argivos Oresti ὑπέσχετο, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐν ἀμφιβολίᾳ ἀφῆκεν (693, cf. etiam 643). In universum igitur ὕπουλα πάντα τὰ ῥήματα Μενελάου et λέγει ἐν ὑποκρίσει, οὐ σπουδῇ et ἕως τέλους ὑποκρίνεται (371, 488, 1559). Interdum autem quasi invitus γυμνὸν ἐνδείκνυσι τὸ ἦθος (413, 437).

Orestes ἐνθουσιάζει, μαίνεται (257, 268), paene ἀπείρηκε τῇ νόσῳ (286), μετὰ τὴν μανίαν ἡ ἔννοια τῶν κακῶν αὐτὸν δαμάζει (396) et μετανοεῖ ἀνελὼν matrem (392), sane affectu superatus. Ideo etiam miser per Helenam obtestatur Menelaum, quod indignissimum ipse putat (671, 672). Et ipse secundum hypothesin φαῦλος est.

De Pylade, qui solus non φαῦλος est secundum hypothesin, conferenda scholl. 771 et 779.

De Tyndareo exstat schol. 470. Ceterum valent verba ὑπόθ. πάντες φαῦλοι.

Medea est femina τοῖς λόγοις καταθελγομένη καὶ καταγοητευομένη eorum qui audiunt (349); οὐ κατὰ προαίρεσιν ὁρμᾷ ἐπὶ τὸν φόνον, ἀλλὰ διὰ τὸ προτεθυμῆσθαι ἀμύνασθαι τὸν 'Ιάσονα, quippe quae sit δεινοπαθοῦσα (899, 1055, 256). Itaque ἐννοουμένη τὸν δι' αὐτῆς ἐσόμενον τοῖς παισὶν αὐτῆς θάνατον ἐστύγναζεν (1009). Sed tamen τὸν ὑπερβάλλοντα θυμὸν ὃν ἔχει κατὰ τοῦ 'Ιάσονος eo praestat, ὅτι καίπερ προσδοκῶσα μειζόνως λυπηθήσεσθαι, ὅμως ὑπὲρ τοῦ λυπῆσαι τὸν 'Ιάσονα αἱρεῖται liberos necare (1046), et cum modo liberorum amor, modo Iasonis odium vincat (1049, 1013, 1048, 1055), postremo ὅρκῳ φρικωδεστάτῳ ἑαυτὴν κατακλείει πρὸς τὸ μηδὲν ἕτερον ἢ τὸν φόνον ἐξ ἅπαντος δρᾶσαι (1059). Sed quamvis ὠμή postremo necet liberos (922), tamen εὐγενής est (823) et δακρύει ἀλγοῦσα τὴν ψυχήν, quod talia passa talia facere cogatur (903, 899), et προοδύρεται τὸν τῶν παίδων φόνον (1016). Jasoni autem odii plena λοιδορεῖ θυμουμένη (466), sed plerumque ὑποκρινομένη amarissime αἰνιγματωδῶς et ἀσήμως loquitur (872, 967, 968, 1016, 1021, 1132, ὑπ., 324, 922), ὥστε διπλῆν ἔχειν

ἔννοιαν quodcumque dicit, ut neque Jaso neque alii veram sententiam perspiciant (901, 958, 1013).

Jaso est *ἄδικος* et *παραβέβηκε τοὺς νόμους* (538) et *ψεύδεται* (527) et *ἐμφαίνει ἑαυτὸν κέρδους ἕνεκα . . πραγματευσάμενον ἑαυτῷ τὸν γάμον* scil. Glaucae (910).

De Creonte exstat s. 349, de Nutrice s. 57 cf. 56.

Phaedra *οὔκ ἐστιν ἀκόλαστος, πληροῖ δὲ Ἀφροδίτης μῆνιν* (*ὑποθ.*), quare etiam *ἀπολογεῖται ὡς οὐ κατὰ φύσιν νοσήσασα τὸν ἔρωτα* (372, 387, 351, 347), quippe quae ipsa indole potius adducatur, ut philosophice in rerum naturam inquirat (407). *ἐρωτικὴν* igitur *πύρωσιν* quasi invita praestat et *αἰτεῖται τὴν συγγνώμην ὡς προγονικὸν κεκτημένη τὸ πάθος καὶ οὐκ ἰδίας φύσεως ἁμάρτημα* et *ἐρυθριᾷ τὸ πάθος ἐξειπεῖν* et hoc modo pulchre *ὑποδηλοῖ τὸ αἰσχυντικὸν* ipsius naturae et loquitur *αἰνιγματωδῶς ὑπ' αἰδοῦς* (201, 215, 337, 345, 372, 347, 381, *ὑπόθ.*). Amore tamen superata *μαίνεται* (215, 240, 141) et difficillime *πραΰνεται παραινέσεσιν μὴ ἐνατενίζουσα* (300), postremo autem nutricis *σοφίσμασιν ἀπείρηκε* (499). Deinde autem dolore amoris repulsi vehementissime commota non reconciliatur nutricis verbis, cui valde *ὀργίζεται*, nec aures dat choro (565, 569, 672, 702, 724).

Nutrix omnino *παχυτέρα τὸν νοῦν* est quam Phaedra (345, 347): *μὴ δυνηθεῖσα* Phaedrae *σοφισμοῖς περιγενέσθαι, δευτέραν εἰσηγεῖται γνώμην* (507) et *ἐπεὶ εἶδεν Φαίδραν πρὸς τὴν ἀπολογίαν δυσχεραίνουσαν, ὁμολογεῖ τὸ ἁμάρτημα* (704), quippe quae omnino sit *ἀδολέσχης* (601). Sic praecipue *τὸ τῶν γραῶν παλίμβολον* praestat, quae etsi *πρόεισι κατηφὴς* modo, tamen statim mutata *ἐν ὀργῇ λέγει* (433, 680, 701 [1])), et modo *κολακεύει*, modo *κνηστικοῖς λόγοις ἐρεθίζει* et *δυσωπεῖ* (304, 307, 309, 456). Sed quamquam interdum opera fessam agit (177), tamen *τὴν ὑπερβολὴν τῆς σπουδῆς ἐμφαίνει* (271) et *ἐκ τοῦ καθολικοῦ πάθους τὸ ἴδιον δυσχερὲς θεραπεύεται καὶ τῷ ἁπλουστέρῳ ὀνόματι τοῦ ἔρωτος καλύπτει τὸ αἰσχρὸν* (441), *θεραπεύει τὴν ὑποψίαν τῆς αἰσχρότητος εἰς θειοτέραν ἀνάγκην τὸ ἀκούσιον τῆς γνώμης ἀναφέρουσα* (475, 437). *ἀπολύεται διὰ τῆς κοινῆς*

1) schol. emend. Wilam.

προπετείας τῶν ἰδίων πλημμελημάτων τὴν ἀκολασίαν (615). Callida autem nihil certi Phaedrae dicit de propositis suis *οὐ βουλομένη κατήγορος ὕστερον ἑαυτῆς φωρᾶσθαι* (521, 695. 609).

Hippolytus superbus est neque operam dat ut id celet (656), utpote *κάλλει καὶ σωφροσύνῃ διαφέρων* (*ὑπ.*) et *ἐν μέσῃ τῇ Ἑλλάδι τραφεὶς καὶ μέγιστον ἐπὶ φιλοσοφίας φρονήσας* (3. 73, 601. 616). Sic etiam *εὐσεβής* est, nedum *ἐπίορκος* sit (612, 1102). Itaque insuper *ὀργιζόμενος* (601) fere *μυσάττεται καὶ τὴν δεξιὰν* illius nutricis lenae et *οὐ βούλεται μετασχεῖν τοῦ μύσους* Phaedrae et nutrici (606, 659). In universum vehementer omne feminarum genus odit (616, 623, 624, 625, 634).

De Theseo conferendum est schol. 938.

Phoenissarum fabulae Eteocles *ἄδικος* est (446, 507, 202), qui *πλεονεξίαν διώκει* (504, 507) et *δεινοπροσωπεῖ ὑπὸ τῆς τυραννίδος* (*ὑπ.*, 734); Polynices contra *θρασύδειλος* est *καὶ ἀσθενῆ ψυχὴν* habet, quare interdum neque *ἀξιόχρεως ἥρωος ὁ λόγος* eius et omnino loquitur *ἐπίτηδες περιεσταλμένῳ φρονήματι* (274. 275. 395, 614, 405); Iocasta est *φιλόστοργος μήτηρ* (1083. 467), sed celat amorem coram filiis, quare loquitur *ἐν εἰρωνείᾳ μετὰ ἤθους καὶ παθητικώτατον* et Polynici *λόγῳ μὲν παραινεῖ, τῇ δ'ἀληθείᾳ ἀπεύχεται τὸ πρᾶγμα* (618. 576), nec iudicat vel decernit, sed *πυνθάνεται* (550, 584. 388): Creo *οὐ φυλάττει τὸν ἀνθρώπινον νόμον οὐδὲ παρὰ τὴν δυστυχίαν ἐλεεῖ* (*ὑπ.*), vult *δόξαι φιλόπολις εἶναι καὶ μὴ μόνον τοῦ παιδὸς λόγον ποιεῖσθαι*, sed id *κολακεύων* (1310): Menoeceus *γεννικός ἐστι καὶ φιλόδοξος* (911); de Oedipode conferenda sunt scholl. 1605, 1606, 1692, de quibus amplius agere hic non licet, cf. etiam 40 de Oedipode adulescente; Antigonae Paedagogus *διὰ τὸ γῆρας σώφρων καὶ φρόνιμος* est (88).

Andromacha *σεμνῶς* loquitur (330). *ἐπιμένει τῷ φρονήματι* (529). *δυσφημεῖ κατὰ τῆς Ἑρμιόνης μητρός* et *καταισχύνει* Menelaum propter Hermionam (229. 326), praebet *ζῆλον, λοιδορίαν, ὑπόνοιαν* (32. 194): Hermiona divitias iactans *ἐλευθερίως λαλεῖ καὶ ἐξουσιαστικῶς, αὐχεῖ ἐφ' οἷς τὰ τοῦ πατρὸς φορεῖ*. dicit *ἀλαζονικὰ ῥήματα* (147. 150, 211).

Omnino *ζηλοτόπως ἔχει πρὸς τὴν Ἀνδρομάχην, λοιδορεῖ, ὑπονοεῖ* (*ὑπ.*, 32). Deinde autem *μετανοεῖ εὐλαβηθεῖσα τὴν παρουσίαν τοῦ Νεοπτολέμου* (*ὑπ.*): Menelaus pater et ipse *ἀλάζων καὶ φιλοχρήματος, ἀδίκως φιλονεικεῖ πρὸς Πηλέα καὶ αἱρεῖται κακοδοξεῖν βασκαίνων ἀντικρὺς τῇ Ἀνδρομάχῃ* (369, 445, 780); de Peleo conferendum schol. 590; Orestes *ἐχθρὸς* est *τοῦ Νεοπτολέμου* (957).

Hecubae *οὐ μαστροπώδεις οἱ λόγοι, ἀλλ' ἀφαιρεθεῖσα τὸν τῆς τύχης ὄγκον εἰς πᾶν ὁτιοῦν καταβαίνει καθομιλοῦσα τοῖς καιροῖς καὶ λέγουσα ταῦτα, δι' ὧν ἔμελλε θηρᾶσθαι βοήθειαν* (825, contra quod in schol. Soph. Ai. 520 contenditur Hecubam *μαστροπικώτατα* loqui) cf. etiam schol. Eur. Tro. 98. 150 de Hecuba infelicissima atque miserrima. In Polymestorem sane mater filii pessime necati dolose et acerbissime agit (968, 973, 990): Polyxena vere *ἡρωικὸν ἦθος* praestat, scilicet *εὔθαρσὲς καὶ εὔψυχον καὶ παρρησιαστικόν* (573, 342): Agamemno loquitur *καλῶς καὶ* [1] . . *καὶ εὖ κατασκευάστως* (1288), vult videri sine ira et studio de Hecuba iudicare, sed *ἐδιχοστάτει αὐτῇ ἐπικουρεῖν διὰ τὸ φίλον εἶναι τὸν Πολυμήστορα* (1116, 812): Polymestor *προφασίζεται πλαττόμενος. οὐκ ἐβούλετο γὰρ ὀφθῆναι τῇ Ἑκάβῃ, ἐπειδὴ ἀπέκτεινε τὸν Πολύδωρον* (964).

De Troadum fabulae Helena exstat schol. 895; Cassandra *ἥδεται δοκοῦσα ὥσπερ τιμωρήσειν* Agamemnonem (357), *μαίνεται καίπερ ἐπ' ἐνίων ὑγιαίνουσα* (schol. Or. 268, cf. etiam s. Tro. 634); Thalthybio respecto schol. 408 Euripides vituperatur: Neptunus Troiae *εὐνοεῖ* (*ὑπ.*); Minerva Graecos *μισεῖ* (*ὑπ.*).

De Alcestidis fabulae Hercule exstat schol. 779, quo cum poetae vituperatione Herculem *φιλοσοφεῖν* annotatur: Admetus *συνεχύθη ὑπὸ τοῦ Ἀλκήστιδος πάθους καὶ τοῦ θρήνου τῶν παίδων* (416, 861): servus postea cum Hercule collocuturus moleste fert Herculis quae videtur *ἀναισχυντίαν* (747). —

De Choris Euripideis infra videas.

Sophoclis

Antigona *φιλάδελφος* est, *φιλόστοργος* (Sall. *ὑπ.*, s. 423. 82 (538)), *οὐκ ἀσεβής* (955), est enim *γενναία* et *τοῦ*

1) schol. corruptum. Schwartzius proposuit *παραινετικῶς*

πρέποντος φροντίζει (75, 65). sed tamen, quia paene virilis animi est et *ἀκολουθεῖ τῇ οἰκειότητι* (222, 47), superba est et *ἄγριος* (69, 86, schol. El. 328) et *λοιδορεῖ τῇ ἀδελφῇ* (schol. El. 343), praesertim cum sit ipsa *εὔτολμος* (schol. El. 1019) et contra

Ismena *εὐλαβής* et quae *ἀκολουθεῖ τῷ προστάγματι* et omnino sit *πραεῖα*, quare primo quidem *γνωμολογικῶς ἀπαλλάττεται*, ne sororem audacem adiuvet (82, 47, schol. El. 328, 67). Sed tamen et ipsa *φιλόστοργος* est (82. Sall. ὑπ., 538. 536. 563). — Quarum duarum sororum simillimi sunt Electrae et Chrysothemidis sororum *χαρακτῆρες*, quod bene a scholiastis observatum est. cf. scholl. El. 328, 343, 387, 997, 1019.

Electra enim et ipsa est *εὔτολμος* (1019, 1239. 1236, 975, 990) et affectuosa (387, 391) et *ἄγριος* (328) et *λοιδορεῖ τῇ ἀδελφῇ* et loquitur interdum *ἐπισαρκάζουσα* (343, 1457), sed tamen nec ipsa re vera proterva est vel *ἀσεβής* (307), etsi *ζηλοτυπίας μεστὸν τὸ πρᾶγμα* (271), quia est *εὔνους τῷ ἀποθανόντι* (86). Contra

Chrysothemis perinde atque Ismena est *πραεῖα, εὐλαβής, περίφοβος* (328, 469, 975).

Aiax, de cuius corporis forma exstant scholia 864 *δεῖ καρτερόν τινα εἶναι τὸν ὑποκριτὴν ὡς ἄξαι τοὺς θεατὰς εἰς τὴν τοῦ Αἴαντος φαντασίαν*. 334 *δεῖ τὸν ὑποκρινόμενον τὸ τοῦ Αἴαντος πρόσωπον ἀπηνεστέρῳ χρήσασθαι τῷ φθέγματι καὶ κυνικώτερον βαΰζειν*, etiam indole moribusque respectis *μεγαλόφρων, μεγαλοφυής, γενναῖος, καρτερικός* est (360, 384, 548, 818, 464, 455, 832, 815), quare valde *αὐτοῦ ἅπτεται* quaevis res indigna (367, 382, 572, 829). Sed est etiam *ὑπεροπτικός, μεγαλαυχεῖται, γλωσσαλγεῖ* (112, 421, 762) et in universum *μὴ ὑποτεταγμένος τῷ δαίμονι θεομαχεῖ* (112, 118). Ideo *παραπαίει* et *μαίνεται περὶ τὸ λογιστικὸν* per deos (91, 32, 57, *ὑποθ.*), quamvis fuerit *πρότερον φρόνιμος καὶ πρακτικός* atque *μετρίως* locutus sit (118, 550 ὑπ.), et hoc modo *ἐπικρατεῖται ὑπὸ τοῦ πάθους* (684, 667, 849, 562) et *ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀπολισθάνει* et loquitur *ἐπιφθόνως* (646, 666). In universum virtutibus gravia vitia opposita sunt (762, 112).

Oedipus rex est *φιλόδημος καὶ προνοητικὸς τοῦ κοινῇ συμφέροντος, φιλοφρονούμενος, εὔνους, κηδεμονικός, φιλόκοινος, συνετός, ἔχει σπουδήν*, in universum vere est *βασιλεύς* (1, 58, 93, 287, 312; 669, 112, 300, 93). Sed superbe *αὔξει τὸ ἴδιον κατόρθωμα* plus quam hominem decet (393), *ἐξάγεται εἰς λοιδορίαν* verbisque amaris *ἐπιμωκᾶται*, quia facile *ὑπονοεῖ* (326, 970, 687, 378) et omnino affectuosus est (1374, 334). Huc quadrat etiam schol. O. C. 960 *τῷ ὄντι ὁ Οἰδίπους εἴ τις ἀκριβῶς ἐξετάζοι ἄδικος μὲν οὔκ ἐστιν, ἀτυχὴς δὲ καὶ περιπαθής*.

De Creonte Oedipi Regis fabulae exstat schol. 673 *ἐμμένει τῇ αὐτῇ παρρησίᾳ ἐπιστάμενος ὡς οὐδὲν ἐσκαιώρησεν*, de Oedipodis Colonei conferas s. 720, de Antigonae plura exstant. Est enim Creo prudens et dissimulator (192, 640, 887), *ψεύδεται διὰ τὸ χρήσιμον* (244). Sin autem non bene eveniunt quae cupiverat, *πλήρης ὀργῆς καὶ ἀβουλίας* fit (779, 883) et *εἰς θεοὺς θρασύνεται* ipsos (779).

Haemo Antigonam amans (*ὑπόθ.*, Sall. *ὑπόθ.*) *εὐπρεπῶς* se gerit atque loquitur (696, 733, 781, cf. 1232), in patrem agit *μετὰ παρατηρήσεως* et denique fit *αὐστηρός* (735, 741, 781).

Orestes est *οὐκ αὐθέκαστος* (31), *ὑπὸ νεότητος φιλοπευστεῖ* (80), *ἀσφαλής ἐστιν διὰ τὸ νῦν πρῶτον ἐπιχειρεῖν τοιούτῳ κινδύνῳ* (1236). cf. etiam 1117.

Ulixes Aiacis fabulae prudenter agit (32), *ἐπιτηρεῖ* (1328), est *συνετός* (1322) et facit, quod ipsi usui sit (34). Nullo autem modo est *δειλὸς, ἀλλ' εὐλαβής*, est enim *ἔμφρων* (76, 82). Itaque *μέτριος οὐκ ἐντρυφᾷ κακοῖς* inimicorum (80), immo est *σοφὸς καὶ ἀμνησίκακος* (1316, 1319). De Philoctetae Ulixe exstant scholia 68 et 997 vilissima, graviora autem nos docet (quem hic iam adhibere liceat) Dio Chrysost. or. 52$_{16}$ (p. 109$_{29}$ Arn.) *τά τε ἤθη θαυμαστῶς σεμνὰ καὶ ἐλευθέρια, τό τε τοῦ Ὀδυσσέως πολὺ πρᾳότερον καὶ ἁπλούστερον ἢ πεποίηκεν ὁ Εὐριπίδης*.

Teucer *εὐγνώμων* est atque prudens (1381, 1325), *φιλόστοργος, κηδεμονικός* (1184, 983), *οὐδαμῇ ὑπείκει* (1161), et *προαγόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους λοιδορεῖ τῷ Ἀγαμέμνονι* (1285).

De Agamemnone conferenda ss. 1247, 1250.

Menelaus praebet *ὑβριστικὸν ἦθος* (1047).

Tecmessa est *αἰδήμων* (520. 506), *εὔνους πρὸς τὸν δεσπότην, φιλόστοργος* (201. 485. 791), *γεννική* atque *ἐλευθέριος παρρησιάζει*, nec tamen non prudenter *συναρμόζει τοῖς καιροῖς* (485, 495). Praeterea ut femina indecora visu tegit (916).

Minerva est *σκληρά* nec *εὐλαβεῖται τὸ νεμεσητόν*, quippe quae sit *θεός*, omniaque *μετὰ παρρησίας* dicit (79. 82). Ceterum *δυσχεραίνει τῷ Αἴαντι ὅτι ἀπώσατο τὴν συμμαχίαν αὐτῆς* (1).

Clytaemestra *ῥητορικῇ τόλμῃ* agit (526, 558), qua omnia simulat vel dissimulat (650, 657, 766). De Paedagogo cf. s. 660.

De Iocasta cf. ss. 637 et 1056; de Tiresia 366 et 411; sacerdos *αἰδήμων* est (46), ceterum *οὐκ ὀξυωπὴς ὡς πρέσβυς* (78); Laii servus senex *αἰσθηθεὶς τοῦ παντὸς ἀρνήσασθαι βούλεται οὐχ ὡς εἰδὼς καὶ ἀποκρυπτόμενος* (1146).

Antigonae custos *ἄγγελος περιπλέκει τὸν λόγον καὶ εὐλαβεῖται σημῆναι τὸ πραχθέν* (244).

Antigona atque Ismena Oedipodis Colonei fabulae sunt *τῶν ἀρσένων περὶ τὸν πατέρα φιλοστοργότεραι* (ὑπ., 200. 238. 1725. 14); Theseus *χρηστὸν τὸ ἦθος εἰσάγεται* (551).

Philoctetae *νόσον* commemorat scholiasta ss. 452, 732. 736, 814. qua commoveatur interdum *δυσφημεῖν*, cf. etiam schol. Eur. Or. 286; de Neoptolemo exstant scholia 94, 805 *λαβὼν τὰ τόξα ὁ Πύρρος ἐσιώπησεν ἀπορῶν τί ἆρα ποιήσειεν*, 895 *ἀδημονεῖ ἐννοῶν ὅτι μέλλει ἐξαπατᾶν τὸν Φιλοκτήτην κτλ.*, cf. 1222 et 1402, quod schol. falso rem explicat, praeterea cf. Dio. Chrys. l. c. *τὸ τοῦ Νεοπτολέμου* sc. *ἦθος ὑπερβάλλον ἁπλότητι καὶ εὐγενείᾳ κτλ.*, qui recte interpretatus est quod schol. 1402 falso.

De Deianira et Hercule Trachiniarum fabulae omnino nihil e Trach. scholl. comperimus, sed e scholl. Ai., cf. schol. Ai. 646, ubi Deianirae *ζηλοτυπίαν*, qua boni mores corrupti sint vel corrumpantur exponit scholiasta, cf. etiam s. Trach. 630; de Hercule scholl. Ai. 421 *μεγαλ-*

αυχεῖται sc. *ὁ Αἴας ὁποῖα καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐν τῷ τέλει ὧν περὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ διέξεισι*, 849 *καὶ ταῦτα περιπαθῆ καὶ ἀνθρώπινα. ὅρα γὰρ ὅτι καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐπὶ τοῦ θανάτου τὴν μητέρα μεταπέμπεται ὅπου καὶ πάνυ οἰκτρῶς αὐτὴν ἀνακαλεῖ*; Lichas *διὰ τὸ ὕποπτον* Deianirae *οὐδὲ τὸ γένος* Iolae *ὡμολόγησεν εἰδέναι* schol. Tra. 317, cf. 402. 404 *ἀποδειλιᾷ διὰ τὴν δεσπότιν*.

De Choris Sophocleis infra videas. —

Aeschyli

Prometheus est *μεγαλοφυής*, *μισοπόνηρος*, *φιλάνθρωπος* idemque *ὑπερήφανος* et *ἄφοβος* nam *φιλονεικεῖ τῷ Διΐ* ipsi, *θρασυστομεῖ κατὰ Διός*, *ἀποδείκνυσιν ἀχάριστον καὶ ἀγνώμονα τὸν Δία* (88. 177, 231, 935. 472, *ὑποθ.* rec., 199 rec.); Jo *ἐμμανὴς οὖσα ὑπό τοῦ οἴστρου φαντάζεται* (567 rec.), *ὡς γυναῖκα μάλιστα αὐτὴν λυπεῖ τὸ τῆς ἀμορφίας* (644), *δυσχεραίνει ἐπὶ τοῖς ῥηθησομένοις* (742), *ἀπιστεῖ* (757), sed *παραμυθεῖται τὸν Προμηθέα* (561); Vis (*κράτος*) habitu atque aspectu truci (78) *ἐρεθίζει Ἥφαιστον* (7).

Septem fabulae Eteoclem id quod dicit *δηλοῖ ἀληθῶς ὀργιζόμενον* (197).

Agamemnonis fabulae Cassandra *προαναφωνεῖ τὰ ἐσόμενα* (1075).

Choephororum fabulae Clytaemnestra *κατωφερής ἐστιν* (600); Aegisthus *ὕπουλος* (841); de Nutrice conferendum s. 755 *ἀνάγκην διὰ δακρύων ἐπέφερεν*.

Eumenidum fabulae Clytaemnestrae *εἴδωλον* furias *ἐρεθίζει* (113); Orestes Minervam *φιλοποιεῖται* (457); Minerva ei *ἐλπίδας ὑποτίθησι* (474); Furia *πανούργως φησί* (601) et omnes furiae *τρέπονται ἐπ' ἀπειλὰς ἀφεῖσαι τὴν δικαιολογίαν* (719).

Inde transeamus ad

Chori vel Chororum tragicorum notationes exhibendas. Chorus enim et ipse persona est fabulae, cf. Aristot. a. p. 18 p. 1456 a *καὶ τὸν χορὸν δὲ ἕνα δεῖ ὑπολαβεῖν τῶν ὑποκριτῶν καὶ μόριον εἶναι τοῦ ὅλου*, quibus cum verbis conferenda sunt Horati a. p. 193 ‚actoris partes chorus officiumque virile defendat'. et certo quodam et proprio in fabulis officio fungitur (de qua re infra videas). Ideo certis qui-

busdam moribus instructus est, quibus fere omnes chori instructi sunt, ita quidem, ut nonnullis in rebus inter se diversi sint. Quare non solum licet immo vero necessarium videtur, de viginti tribus choris sic ut de una persona agi. — In universum igitur τὸ τοῦ χοροῦ πρόσωπον ἰσόρροπον δεῖ ἐν ταῖς διαίταις εἶναι (s. Soph. O. R. 523, cf. 681): deinde chorus est αἰδήμων, εὐγνώμων, εὐσεβής (Soph. Ant. 681, El. 126, Ai. 134, 158, Aesch. Cho. 931, Soph. O. C. 1480, Aesch. Ag. schol. rec. 163, cf. Eur. Med. 1081), εὐσχημόνως οὐδέ φορτικῶς loquitur (Soph. El. 610, 1062, 1385, cf. schol. rec. Aesch. Sept. 234, Soph. Ai. 1264), est εὔνους, ὑπεσταλμένος, συναχθόμενος καὶ συμπαθῶν ταῖς συμφοραῖς et omnino φιλάνθρωπος (Soph. Ai. 141, 1091, Eur. Or. 156, cf. 160, Alc. ὑπ., Aesch. Prom. 821, cf. Eur. Hipp. 566, 1119), sed tamen φυλακτικός (O. C. 150, 1447). Sed potissimum παρρησιάζεται, ἀδεῶς ἀντιλέγεται πρὸς τὴν ἀδικίαν, ἀγανακτεῖ malis hominibus, omnino προΐσταται τοῦ δικαίου, προτίθεται τῷ δικαίῳ, προτιμᾷ τὸ δίκαιον (Ai. 134, Phoen. 202, El. 1058, Med. 823, 824). Quae omnia recte ad summam attribui chori quae solet induci personae probatur Horati loco a. p. 196 sqq. ,ille scil. chorus bonis faveatque et consilietur amice et regat iratos et amet pacare timentis, ille dapes laudet mensae brevis, ille salubrem iustitiam legesque et apertis otia portis, ille tegat commissa deosque precetur et oret, ut redeat miseris, abeat Fortuna superbis', quae verba etiam ampliora de chori personae moribus nos docent, praesertim cum consentaneum sit Horatium meram doctrinam Graecam hic exhibere[1]. — De singulis choris haec addenda sunt (sane non nihil refert, an sint chori personae senes an virgines etc.): Antigonae fabulae chori senes sunt μεγαλόφρονες (155), περιχαρεῖς, καὶ τῇ παρούσῃ ἡμέρᾳ εὐχαριστοῦσιν (100) et locuntur πάνυ πρεσβυτικῶς καὶ αἰδημόνως (681, cf. 872). Electrae fabulae chori virgines ut verae virgines se gerunt atque locuntur (126, 1406). Oedipodis Colonei fabulae chori cives Attici τὰ πρῶτα ὑποχαλεπαίνουσι πεπυσμένοι ὅτι προσκαθέζεταί τις τῷ ἱερῷ τόπῳ (117).

1) E re est iam hic adhibere Horati Artem poeticam, de qua tamen hic amplius nos agere operis ratio non sinit (cf. etiam p. 3 annot.).

Hippolyti fabulae chori mulieres σχετλιάζουσι (592) et θαυμάζουσι τοῦ βίου τὸ ἀνώμαλον, cum videant pium Hippolytum tam misere laceratum (1102). Medeae fabulae chori mulieres ἐλεύθεραι οὖσαι τὸ προϊστάμενον αὐτοῖς δίκαιον προτιμῶσιν (823). Andromachae fabulae chori mulieres θαυμάζουσι τὸν Πηλέα (766). Orestis chorus μερίζεται τὴν γνώμην (1539) perinde atque Agamemnonis chorus (schol. rec. 1347 Weckl.) et Septem fabulae chorus (1054). De Troadum choro conferendum s. 1107. Septem fabulae chori virgines εὐπτόητοί εἰσι πρὸς φόβον, μάλιστα δὲ πρὸς πολιορκίαν, δειλαί, ὑπὸ ἀγωνίας deos vocant τεταραγμέναι (78, 107, 128, 134 rec., 158, 263). Promethei fabulae chori Oceanides et ipsae timidae sunt (schol. rec. 526) et praebent τὸ περίεργον τοῦ γυναικώδους ἤθους (193). — Denique addenda haec duo scholia: Eur. Phoen. 1751 ὁ χορὸς ἀσυμπαθὴς παρθένον οὕτως ἀτυχῶς φεύγουσαν μὴ οἰκτιζόμενος et schol. Aristoph. Ach. 442 (Dind.) διὰ τούτων τὸν Εὐριπίδην διασύρει. οὗτος γὰρ εἰσάγει τοὺς χοροὺς . . . οὔτε ἐμπαθῶς ἀντιλαμβανομένους τῶν ἀδικηθέντων.

Terenti Andriae

Pamphilus adulescens vehementer amat (praef. I 3, praef. II 1, 92. 236. 1, 245. 2, 278. 4, 320. 2, 447. 2, 702. 1, 708. 1. 2), quare valde metuit Philumenae nuptias (334. 3, praef. III 2). Est autem filius verecunduset obsequens, quare aestuat, quid faciat (684. 1. 2, 695. 1, 696. 5). Omnino enim facile affectibus movetur (893).

De altero amatore Charino id comperimus eum amare, cf. 306. 2, 702. 1, praef. I 3, praef. II 1.

Simo senex, Pamphili pater, valde filium amat et est indulgens (90. 1, 92. 138. 1, 146. 3, 955. 2), cui tamen, ut par est, causa data irascitur, utpote qui omnino ira et dolore vel aliis affectibus facile moveatur, quare etiam temptat Pamphili animum per falsas nuptias (842. 1, 860. 1, 878. 2, praef. III 5, 886. 1, 464. 3, praef. II 1). Ad summam autem modestus est, placabilis, pius (39. 3, 439. 1. 2, praef. I 3, 77. 3, 85. 1). Tamen libenter sagacitatem iactat, quo fit ut saepe fallatur, quippe qui res non perspiciat ea ipsa de causa, quod nimis subtilis est vel operam dat ut

sit (459. 1. 470. 1, 471. 1, 500. 1, 524. 2, 552. 1, 598. 7, 823. 2. 172. 2).

Chremes senex placabilis et lenis amicus est (533. 5. 544), qui Simone rectius homines ac res perspicit et ideo Simonem interdum irridet (853. 3. 5, praef. I 3).

Etiam Crito senex gravis, modestus, iustus, honestus, dignus cui credatur (796. 1, 798. 1. 4. 800, 907. 3, praef. I 3), sed obliviosus (943).

De Glycerio conferas praef. I 3 ‚adulescentulas liberales'.

Mysis ancilla callida et astuta est nec non blanda (265. 1, praef. I 3, 268. 2, 281. 2, 685. 1).

Sosia servus intempestive domini orationem interrumpit locosque communes et servo aptos adhibet (60.2, 61.2.3).

Byrria servus facilitate servili paratissimus est ad narrandum (324. 1).

Davos servus callidus est (382. 1, praef. I 3, praef. III 2. 372. 3, 508. 1. 517, 598. 7. 707. 5, 750. 1, 840), rebus secundis exsultat (338. 2) et dominum senem aliosque multos dolis deludit (praef. II 1. III 3, 4, 733. 1), adversis turbatus atque oppressus est (849. 5), ceterum contumax adversus Charinum aliosque (704. 3, 194. 2).

Eunuchi

Thais meretrix omnibus virtutibus meretriciis est instructa, quippe quae docta capiendorum more iuvenum (908. 5), quos penitus perspicit (142). non ignara sit illecebrarum (895). sed blandissima (96, 152. 2, 151. 1, 871, cf. 95. 3. 145, 149. 1), praecipue cum accusare necesse sit amatorem (864. 4) vel omnino rem dicere percutientem (126. 2), sed etiam cum ipsa aliquo modo sit deprehensa (462. 2). Est enim in universum. quod et ipsum necesse est meretrici, callida (100. 2, 174. 3), atque subtiliter et facete omnia tractat (173. 864. 2. 850. 1, 463. 1, 458. 1, 746. 1, 867. 1. 2) [1])

[1]) in scholio 537. 1 corruptum est ‚bacchiali avid' nec potest ferri Wessneri ‚Bacchi aliquid'. Immo verbum ‚persona' ante ‚Bacchi' demonstrare videtur, scribendum esse ‚Bacchidis aliquid', quod fort. errore pro ‚Thaidis' scriptum est. cf. schol. 37. 2, quem locum Leo indicat, praeterea quod de schol. Hec. 506. 2 dixi p. 25 annot.

hoc simulans illud dissimulans (86. 88. 1, 90. 3), nec umquam affectus consilium ei adimit (735. 2). Et quod gravissimum est, bona est meretrix (198), quae vere amat Phaedriam (praef. II) nec umquam plane neglegit pudorem (107. 138. 1), quippe quae praebeat femineam reverentiam (832. 1). Sed praebet etiam meretricium sensum (832. 1) meretriciamque impudentiam (619. 2), quem ostendit in amatorem ineptum Militem, in quem aut verbis petulantibus contumeliose involet (praef. III 4. 810. 4) aut quem superbe et contumaciter contemnat (796. 1. 793, 795. 1. 810. 2).

Quod non miramur, cum re vera Miles is sit, quem minime quis amaturus sit, sed qui insuavis sit apud omnes (616, 479. 1). Est enim homo stultissimus (391. 1, 405, 2, 413. 1. 2, 422. 2. 479. 2, 496. 1, 1044. 1, 1063. 1, 1085. 3), intempestivus (397. 2). insulsus (465. 3), iners (412. 3), importunus (479. 1). ineptus, vanus, μάταιος (496. 2, 615. 1, 771. 1, 794. 2, 402. 1), impolitus, infantissimus (1063. 1, 432. 405. 2, 1056. 1), immemor (422. 2), omnino durus atque agrestis (456. 3). Quare semper ridiculus est (praef. III 4, 615. 1, 814. 1), praesertim cum semper se laudari cupiat (401. 5). quamquam re vera nihil se esse eo ostendit, quod quamvis gloriosus tamen timidus est (781. 1) facillimeque exanimatus desperat (1025. 4, 1054. 1. 1055. 6) atque humilis fit et supplex sine gratia et sine timore (1054. 1. 1061. 1).

De Phaedria altero Thaidis amatore fere nihil annotavit scholiasta: amatorem sane eum esse saepe commemoravit (218, 209. 3. 190. 3. 188. 1. 637. 3 etc.). quare facile desperat (217. 3) et vana cogitat vel loquitur (216. 1): in Militem superbe et minaciter invehitur (1061. 2).

Chaerea frater quamvis ephebus tamen vehementissimis affectibus praeditus est. praecipue quod ad amorem pertinet (301. 4. 5, praef. II. 292. 1. praef. III 2, 351. 367. 1). sed etiam alias audacissimus est. confidens. impudens (849. 1. 2. 907. 3, 848. 2, 1029).

Chremes adulescens honeste natus (770) rusticus est et simplex, rudis (507. 1, 531. 1. 532. 736. 1. 745. 769. 4. 770), quare non solum pudens, sed etiam timidus et pavidus est (745, 764. 2. 769. 1. 3, 785. 3, 747).

De Antiphone Chaereae amico schol. 546. 1 exstat.

Senex duorum fratrum pater trepidans senex est atque iam habet defessos oculos et visum languidum (971. 2, 974), initio otiosus neque increpans mores, sane meretricibus infestus, ceterum facetus et garrulus (971. 3, 1001. 1, 973. 1).

Gnatho parasitus paene nimis parasitus est (1084. 3), quippe qui impudenti assentatione (791. 2) non solum in Militem utatur eumque aduletur (400. 2) et e. g. postquam non obtinuit quod volebat, ad omnia assentetur (774. 2, 802. 2, 391. 1, 232. 1), sic quidem, ut ipse clam irrideat Militem (788. 2) eique denique auctor sit summae desperationis (1025. 1, 1079. 13), sed qui etiam in aliorum serpat assentationem (1085. 1, 1084. 2). Est enim homo illiberalis, qui improbissime homines honestis moribus praeditos miseros et famelicos nominat, suam ipsius autem vitam honestiore nomine (260. 2, 253. 2)[1]. In universum autem callidus est et cum fiducia res suas agit (1067. 3. 1). Saepe nimis longe loquitur (265. 1, praef. III 2). Ceterum ut parasito cena ei est magna res semperque desiderium habet mensae et cibi (459. 1, 809. 2, 816. 1).

Parmenonis calliditatem et astutiam saepe commemorat scholiasta. cf. 378, 470. 2, 102. 1, 485, 57, 994. 2, ubi voce nota veterator appellatur. Nec facetiae eum deficiunt (265) et interdum ioco verniliter se iactat (926. 2), sed potest etiam amarissime loqui (466. 4, 481) ipsumque dominum carpere (216. 1), cui tamen fidelis est (276, 466. 4, 481, 495. 4).

Pythias ancilla et ipsa callida est, astuta, faceta (829. 2, 959, 961, 687. 1. 2, 949, 531. 1), garrula, gesticulosa (903), blanda (834), libenter cachinnans et deridens homines (1002. 2, 1017. 2, 969. 2, 1002. 1, 1007. 1), insultans et cito

1) s. 253. 2 sub finem corruptum est neque adhuc emendatum. Rabbowii quidem coniectura ῥωποκάπηλος quod ad formam litterarum traditarum pertinet non minus apta est quam Bentlei ῥωποπώλης neque in eo offendimus, quod ῥωποκάπηλος ne in thesauro quidem exstat, est enim recte formatum, tamen vox ‚inducens‘ altiorem corruptelam indicare videtur, quam non sanabimus ‚inducens‘ mutando in ‚impudens‘. Sed certius quid equidem proponere nequeo.

minans (1009, 859. 1. 2) cf. etiam s. 823 quo complures moris explanationes proponuntur, de quibus sane non amplius disseremus.

De Doria ancilla exstat schol. 615. 1.

Phormionis

Davos servus garrulus est atque sententiosus (41. 4) neque ut servus magni aestimat honestatem (61. 3).

Geta servus est contumax, versute malus, audax, impudens in dominum (289. 1. 290. 1, 291. 2, 206. 2, 292. 1), occasionem melioris condicionis causam esse existimat fugae (189. 1). futura contemnit meritumque culpae suae ad fortunam refert (138. 2. 3), iocose et ironice loquitur (299. 302. 1, 86. 1. 2), in universum vernili calliditate praeditus est (286. 2. 224. 1, praef. III 4, 375. 2), ut interdum etiam mediocria sint verba (478. 1. 2). Fabula autem progressa culpae sibi conscius est, anxius, perturbatus, tristis, desperans (196. 1, 57. 1, 186. 6, 122. 3, 219. 2). Ceterum vitiosa locutione utitur (249. 2).

Phormio parasitus est vilioris parasitorum generis ut Eunuchi Gnatho potioris (315. 1). Est enim sycophanta (319. 1, 352. 4) neque erubescit de falsiloquio (131. 3) et contemnit pro ridicula re quod alius metueret (133. 1. 2, 435. 1) nec diu sollicitus est de aliqua re nec quicquam aliud nisi de convivio vel propter convivium cogitat ut homo neglegens (317. 2, 335. 2, 1052) et omnino est impudens. calumniosus, procax, audax (352. 2. praef. II, 348. 1. 135. 2, 342. 1), sed ante omnia callidus veterator (352. 4, 361. 2. 388) et iactat fortunam suam (829) ioculans scurra (131. 3. 384). Ut scurra etiam propria quadam locutione utitur (327. 330. 2. 342. 3, 338. 1).

Dorio leno sane irridet honestatem et despicit (500. 2, 525. 5).

Nausistrata matrona est dives uxor, quae licentius de marito conqueritur (784), affabilis tamen est inferioribus (1048. 2, 1005). sed gravis et modesta (1023). Callida autem est in agendo (1025). Sub finem fabulae iracunda mollitur (1055. 2).

Demipho maritus est senex avarus (69. 4, 70. 1, 311. 1. 357. 1. 661. 2. 678) et plerumque iratus et ad litigandum promptus (231. 2. 254. 2, 262. 1, 264. 2, 266. 286. 3, 307), sed tamen ad summam, praecique collato parasito impudentissimo et procacissimo, simplex pater familias et aliquo modo mitis nec nimis litigiosus, immo perturbatus et anxius quamvis bona in causa (309. 1, 319. 1, 348, 1, 355. 396. 2), quem facile fallat improbus sycophanta (360). In universum enim facile frangitur necnon mollitur (231. 2, 236, 239. 1, 262. 1, 308. 1).

Duo filii, Antipho et Phaedria, ut adulescentes sane amatores sunt (165. 2, 218. 2. 309. 2. 160. 1, 201. 3). Quorum Phaedria audacior et ideo securior pauloque tardior nectamen non callidus est (153. 3, 160. 2. 3, 198. 3. 199. 1. 2. 3, 206. 2. 3. 270. 1. 2. 3. 4, 273. 1, 255. 2. 3), Antipho contra timidus est, anxius, quare facillime divinat intellegitque res ad ipsum pertinentes (153. 3, 133. 2, 156. 1. 3, 157. 3, 197. 2. 198. 3. 199. 1. 2. 3, 206. 2. 3, 211. 1, 682. 1, 209. 4). Ideo etiam mutabilis putat ex consequenti satietate se potuisse abstinere amoribus suis (159. 1, 161. 2).

Hecyrae [1])

Philotis persona protatica callida est, utpote quae meretrix sit (109, 110. 2). Ut meretrix etiam nuptias indignum facinus putat (98) atque optat, ut infirmae sint Pamphili nuptiae (176. 1), sed id non tam malignitatis in Pamphilum quam benivolentiae in Bacchidem collegam causa (102. 1) ideoque non ut curiosa sed propter Bacchidem rem a Parmenone vult audire (103. 2).

Bacchis et ipsa meretrix est, sed bona meretrix (praef. I 9, 727. 1), quippe quae e. g. iureiurando nihil sanctius sciat (751). Sed ut meretrix blanda et callida non neglegit, dum aliud agit, etiam personam suam commendare (758, 787, 751).

Etiam Sostratam socrum proprie instituit poeta. Est enim benivola mulier (praef. I 9), quae amet nurum atque vera et paene nimis amans mater sit filii (353. 1. 2,

1) Hecyrae personae quomodo recedant a comicorum consuetudine infra demonstrabitur p. 73.

354. 3, 594. 5), et laborat, ne quod dictura sit odio aut dolore aut certe ira dicere videatur (584. 1. 596), remque duram dictura multis praeblandiatur verbis remque praemolliat (585), cum ipsa innoxia accusetur a coniuge (206. 1) eiusque inclamationibus defatigetur et delassetur (232. 2).

Laches enim senex loquax (482. 4) et avarus (462. 2. 463. 2. 4) saepe difficilis est et iratus (198. 2. 223. 1, 620. 3, 469. 2) et odit uxorem, cuius amor optabilis fuit in adulescentia (207. 2); sed postea etiam placatur mitiusque loquitur, quamvis non queri de aliqua re non possit (619. 1, 620. 3). Placatus etiam multa reticentia de filii vitiis et defensione quoque apud socerum utitur et praestat se indulgentem et impetrabilem patrem (673. 1. 685. 797. 1) et est mitis senex (727. 1, 729. 1).

Phidippus senex mitissimus in filiam pater est (243. 1), quam valde amat (720. 1), nec tam avarus est quam Laches (465. 1). Sed et ipse facile ira affectus affectui indulget (506. 2 [1]), 560), cavet autem ne nimis vehemens fiat nec tam difficile mollitur (508, 529. 2), quippe qui omnino callidum se esse glorietur (541. 1), quamvis interdum credulus sit (531. 1).

Myrrinae matronae praecipue calliditatem et muliebrem astutiam annotavit scholiasta, cf. praef. III 4, 526.1. 527. 4, 548, 1.

Pamphilus ut adulescens sane vehementer amat (122.2, 169. 1, 319, 325.1, 361. 1. 405. 1. 447. 3. 488. 2. 491, 856. 2), ita ut magis amatorem quam maritum se praestet (361. 1), quippe qui omnino facile commoveatur affectibus (605. 2. 845). Sed praestat etiam verum matris amorem (122. 2, 447. 3, 453. 1), cui non mentitur (354. 2), utpote qui in universum ne mentiatur religiose caveat (357. 4. 391. 1, 481).

Parmeno servus magna curiositate, magna garrulitate, maiore pigritia praeditus (193. 3. 359. 1, 360. 1. 439. 1, 799. 1, 807. 3, 809. 2) gloriatur de dominorum familiaritate (144. 2) et vult dominum uxorium esse magis quam amatorem meretricis (101. 1). De quibus cum quodam con-

1) Necessarium enim est, ut Phidippi nomen substituatur pro Pamphili.

temptu secum quidem loquitur, cum ipsis autem facete disputat (81. 3, 84. 2, 165. 2).

Adelphorum

Demea maritus durus est pater, saevus, asper, severus, amarus in omnes, tristis, μισοκαλήμερος (praef. I 9, praef. II, praef. III 6, schol. 984, 61. 2, 81. 1, 728. 4, 842. 3, 984, 849. 2, 839. 2, 840. 2) et is, qui quasi gaudere non possit, nisi vicinae saevitiae proximitate soletur (840. 1), qui timeat, ne blandus videatur (432) aut certe durissime blandiatur (685. 4), qui indulgentiam culpae ascribat (988. 1) nec tam amari velit quam ipse amat (713. 1), in universum autem recti et honesti sit tenax (355). Sed ut pertinax, instans, incondita assiduitate homo (81. 1, 526, 60. 1) delicta, in quibus omnino difficilis est, utpote qui amarus sit peccantibus, etiam in maius effert (81. 1, 445, 88. 2) et ex parva rei suspicione vehementer se afficit (356) semperque stomachatur perpetuoque maerore imbutus est (380. 3, 540. 3) et omnino senem querulum se ostendit atque obiurgatorem (542, 61. 2, 719. 1), qui filii culpam in fratrem conferat (412. 1). Quomodo rusticus atque agrestis et parcissimus senex (praef. I 9, 573. 1, 842. 3, 840.2, praef. II) fit intempestivus, importunus, impolitus, inhumanus, insociabilis (719. 1, 773, 60. 1, 81.1, 529. 2), est idiota et comicus pater nec sapiens et praeceptor (418. 2)[1], quamvis libenter velit propter sua praecepta esse quod sapit Ctesipho filius, quem quoad potest laudat ac sublevat (412. 1, 401. 5, 403, 359. 1, 360. 4), et omnino stultus est, qua de causa semper eluditur (564. 4 praef. II, 564. 1).

Contra Micio caelebs mitis est et lenis et comis pater (praf. I 9, III 6, 26. 2), qui nimium tenere amat filium (36. 2, 671. 6, 643. 2, 745, 679), facetus, lepidus, festivus, ignoscens et indulgens (81. 1, 610a. 1, 692. 2, 53. 2, praef. II, 75), obsequentissimus pater (692. 5), facilis in delictis

1) Lectio non plane certa est, tamen Wessneri ‚idioticus' improbabile, quod uno tantum Tertulliani loco exstat nec per se cum voce ‚pater' coniunctum placet, praesertim cum enuntiati forma duo substantiva poscere videatur.

(81.1), placidissimus, modestus, moderatus, pudicus, blandus (141.1, 65.2, 53.2, 831.2), mira clementia et omnino molliter accusans (684.2, 685.4), ad veniam festinans (686), cum venia et defensione loquens (149.1.2), totum quod peccatum sit aetati tribuens, nihil homini ipsi (152.2). Omnino enim se commendat aliis atque se accommodat, ut e. g. nihil ad filium imperiose loquatur ac pro auctoritate patria et leniter ferat irascentem fratrem, utpote qui vere urbanus sit (702.1, 699.1, 692.2, 695, 728.1, 126.1, praef. I 9), quare e. g. nimiam parsimoniam maculam putat (954.1), neque aut nimis commotus aut immobilis est (142.2), cum omnino sit callidus (655.1, 803). Ceterum seniliter μακρολογεῖ nec potest in longum prospicere oculis (68.3, 78.2).

Aeschinus adulescens est liberalis et verecundus, sed effuse luxuriatus utpote qui captus sit immodico amore sed honesto (praef. III 6, 696.1, praef. II, 610a.1, 633, 619, 649, 667, 675, 655.1). Quare in lenonem ut alienus animo ab amoribus meretricis superbus, arrogans, contumeliosus (185, 265.1, 155.2, 210.3), tamen alias nullo modo contumax (663.3, 683).

Ctesipho frater et ipse liberalis et bonus adulescens tamen rusticus est et simplex, rudis, imprudens, stultus (521.2, 517.1, 528.1, 270.3, 259.1, 281.3, 282.2, 529.1, 552.1, 536.2), quare cum amet timidus fit (275.1, 519, praef. III 6, 282.2, 284.1), et amori magis quam rei consulit (524); tamen reverentiam parentis vel amorem filii servat (517.1, 519).

Hegio senex est bonus vir et maturus et gravis, qui honeste et prudenter loquitur (449.1, 447.1, 516, praef. III 6, 459.2) et siquidem comminatur, modeste comminatur semperque servat τὸ πρέπον (498, 598), et omnino est amicus fidus (492.1, 447.1).

Sostratae matronae schol. 288.2 maternus affectus annotatur, 342 constantia, 353.2 animus tristis ac serius; praef. III 6 ‚pavidae mulieres' de Sostrata quidem non recte dictum est, sed cf. de hoc scholio et de similibus quae postea dicentur.

De Canthara nutrice rectius annotavit scholiasta, quod praef. III 6 exstat. Praeterea conferendum est schol. 336. 1 ,dissimulandam rem putat'.

De Geta exstat schol. 301. 1 ,mira in servo fides', cf. 288. 2.

De Sannione plura inveniuntur: est callidus leno atque avarus, qui quidquid agit ad lucrum refert et prae lucro nihili facit iniuriam sibi oblatam ac facile mitigatur pecunia data et potius propter damnum vociferatur quam propter iniuriam (221, 209. 1. 220. 1, 265. 3, 196. 1, 242. 5, 244. 1); porro est loquax atque contumax, ut homo nequam atque inhonestus, interdum etiam maiore stomacho commotus stultius agit (172. 1. 155. 2. 246. 1. 193. 2. 192. 1).

Syrus callidus est (praef. III 6. 579. 1. 768. 565), veterator (780. 1), fallax (763. 2) nec omnino purus aut simplex (772. 220. 3), ut luxuriosum et licentem servum magnifice se infert (380. 3), superbe, cum laetetur, et confidenter et arroganter se gerit ob dominorum amicitiam, utpote qui nimis levis sit (379. 3. 284. 1. 286. 763. 1. 380. 3. 567. 2). Libenter homines fallit, deludit, ludificat et aliis magister est ad nequitiam (praef. II. praef. III 3. 540. 1, 528. 1, 529. 1).

De **Heautontimorumeni** personis e Bembini scholiis nihil comperimus.

Personarum notationibus exhibitis et aliquo quidem modo quibus uti possis praeparatis partem alteram graviorem adeamus.

CAPVT II

De ethographiae disciplina.

Qui de poetae ethopoeia quaerit, primum quaerere debet (quod quavis in disciplina fit), quanam via quaque

ratione poeta hac in re instituenda utatur, quo igitur modo ut spectatores personarum mores naturamque agnoscant efficiat. Quod cum etiam scholiastae inquisiverint, primam disciplinae partem tractandam statuamus

I

De poetae via atque ratione ethopoeiae instituendae.

Incipiendum est a disciplinae sententia tantum in Donato proposita. Scil. agitur de personarum n o m i n i b u s. Primum scholia proponamus: schol. Ad. 26.1 ‚n o m i n a p e r s o n a r u m, in c o m o e d i i s d u m t a x a t, d e b e n t h a b e r e r a t i o n e m e t e t y m o l o g i a m. etenim absurdum est comicum, cum apte argumenta confingat, vel nomen personae incongruum dare vel officium, quod sit a nomine diversum' (secuntur exempla, deinde), in quibus summum poetae vitium est, si quid e contrario repugnans contrarium diversumque protulerit, nisi p e r *ἀντίφρασιν* i o c u l a r i t e r n o m e n i m p o n i t, ut Misargyrides in Plauto dicitur trapezita, et fere apud alios hoc modo poetas nomina componuntur per *ἀντίφρασιν* describentia quod designant'. Ad. 581 ‚congrue nomen invenit diviti Cratinus *ἀπὸ τοῦ κράτους* idest a potentia'. Eun. 414.2 ‚Strato nomen accommodatum militiae'. 774.3 ‚mire composita ad contemptum nomina legionariorum: nam Donax ab arundine nomen, veluti sit inanis et fragilis, Simalio a simio vel a simia derivatum est ob foeditatem oris vel nasi, Syriscus iam diminutivum est a Syro' cf. 814.3. Hec. 78.4. Phor. 26.1. praef. I 1. An. 226.4 ‚s e m p e r n o m i n a c o m i c o r u m s e r v o r u m aut a nationibus sunt indita, ut Mysis, Syrus, aut ex accidentibus, ut Lesbia velut ebriosa a Lesbo insula . . . aut a m o r i b u s et vernilitate, ut Pseudulus, aut ex negotio, ut Chrysalus, aut ex qualitate corporis, ut Thylacus, aut ex specie formae, ut Pinacium'. Quorum scholiorum scholl. Ad. 26.1 et An. 226.4 ipsum disciplinae praeceptum exhibent. Potest igitur poeta comicus (sic diligenter hic

loqui debemus) iam antequam quicquam loquatur persona non nulla de eius natura et moribus ostendere spectatoribus ipso nomine quod imponit.

Quam disciplinae sententiam non exstare in scholiis Graecis tragicis consentaneum est, cum tragoediarum ratio quod ad hanc rem pertinet diversa sit a comoediarum. Tragici scil. poetae personarum nominibus nihil significare potuerunt, quippe qui non ipsi ea excogitarent, sed ab historia acciperent ut totam fabulam.

Personae in scaenam inductae aut tacent aut agunt. Sed ne de tacentibus quidem inertibusque personis nihil indicare potest spectatoribus poeta, immo quamvis taceant, tamen aliquid produnt, cf. schol. Prom. 436 σιωπῶσι παρὰ ποιηταῖς τὰ πρόσωπα ἢ δι' αὐθάδειαν . . ἢ διὰ συμφορὰν . . ἢ διὰ περίσκεψιν, cf. Aesch. vit p. 3 Dind. μόνον γὰρ ζηλοῖ κτλ., schol. Arist. Ran. 911. 916, Don. Ad. 167. 2 ‚magna contemptio minarum lenonis non respondisse Aeschinum ad ea, quae dixit', cf. etiam Eun. 476. 1.

Sed maiora adeamus. Scil. agitur de his scholiis: Soph. vit. sub fin. οἶδε δὲ καιρὸν συμμετρῆσαι καὶ πράγματα, ὥστ' ἐκ μικροῦ ἡμιστιχίου ἢ λέξεως μιᾶς ὅλον ἠθοποιεῖν τὸ πρόσωπον, quo clarius ipsum disciplinae praeceptum exhibent Donatiana Ad. 288. 3 ‚personae aut ex suis verbis insinuantur aut ex alienis', ad quae verba, ne dubitatio oriatur, addidit scholiasta ‚ex suis, ut nunc persona Sostratae, ex alienis, ut initio Aeschini persona ex Micionis oratione ac Demeae', An. 206. 2 ‚persona aut ab altero commendatur aut se ipsam populo commendat aut et ab altero commendatur et a se ipsa, ut hic Davi et per Simonem supra (164) descripta est, ubi dixit „mala mens, malus animus" et hic per se, dum hoc gestu ac sermone agit ac disputat secum'. Loquendo igitur personae a poeta notantur, ad quod disciplinae praeceptum significandum vocabula haec in scholiis invenimus adhibita: ἠθοποιεῖν τὰ πρόσωπα (Soph. vit.), personarum χαρακτηρισμός Hec. 352. 1 ‚χαρ. locuturi Pamphili', Eun. 301. 4 ‚hic ex

parte χαρ. quidam est personae Chaereae, quem moribus conicit servus ardentiorem amore fieri posse, simul coeperit'), insinuare personas vel commendare vel describere (Ad. 288. 3. Eun. 539. 1 ,in hoc proloquio insinuatio personae eius est, cui narraturus est Chaerea etc.', Phorm. 50. 3 ,apparet poetam nihil putasse amplius addendum ad insinuandam populo personam Davi et ideo iam induxisse Getam', quo scholio id ipsum monet scholiasta religiose poetam observavisse artis praeceptum, Phor. 35. 3 ,insinuatio personae eius, quae inducitur ad audiendum argumentum'. An. 175. 1; An. 206. 2; Ad. 252. 1 ,mire, quod quasi ex argumento futuri actus sui, antequam loqui incipiant, describuntur'. Eun. 642. 1 ,ex huius verbis persona in scaenam veniens et locutura describitur')[1]).

Iam animadvertisti subtiliora de personis loquentibus, quatenus scil. loquendo notentur a poeta, exposita esse in scholiis modo enotatis. Primum enim aut persona ipsa loquendo semet insinuat spectatoribus (liceat utar hoc scholiastarum verbo) aut ab aliis personis describitur. Hoc igitur cum fit, non admodum diversus est poeta dramaticus ab epico, quippe qui et ipse personas describat auditoribus earumque mores exponat. De quo rebus iam enotatis graviores non comperimus, tamen enotanda sunt hic scholia haec: Eun. 301. 4. Hec. 352. 1. Eun. 897. 3 ,per ancillae verba vult ostendere, quam sit experta meretrix tractandorum adulescentium'. 642. 1. 769. 3 ,ex huius verbis Chremetis animum demonstravit nimium liberaliter pavidi adulescentuli'. Ph. 35. 3, An. 175. 1. Ph. 304. 1 ,hic est, de quo supra (120/1) dictum est ,,illene indotatam virginem atque ignobilem daret illi? numquam faceret."'. An. 338. 2 ,non mirum quod insolentius Davos exsultat, qui ut Simo

---

1) Vides idem significari verbis propriis ,insinuare' vel ,commendare' atque verbo generali ,describere' neque esse diversa haec vocabula ab ipsius disciplinae vocabulis χαρακτηρίζειν et ἠθοποιεῖν, cf. praecipue scholl. Hec. 352. 1, Ph. 35. 2, Eun. 642. 1. Quod tenendum, ut de disciplinae praeceptis interdum sic ut propria verba non servata sint traditis recte iudicetur.

dicebat (173), timidus fuit, ut ipse Davos (206 sqq.) etiam desperavit etc.', Hec. 378. 1. An. 119. 3. Ad. 84. 3. ubi id breviter tangit scholiasta, esse posse, ut duae fabulae personae diverse loquantur de aliqua persona, quod sane non mirandum non pertinet ad veram illius personae naturam, quae sententia completur scholio Ad. 447. 2, ubi recte descriptam esse aliquam personam ab alia annotatur; cum quibus duobus scholiis arte coniungendum An. 428 ,hic corrigitur a poeta, quod per iracundiam dixit Pamphilus (250) „aliquid monstri alunt"'.

Graviora autem de eo invenimus, quod persona ipsa loquendo se insinuat spectatoribus. Quod generaliter et ita quidem expositum est, ut certiora quibus demonstretur disciplina verba cupere non possimus, scholiis his: Hec. 274. 1 ,in hac scaena est allocutio, qua inducitur secum loquens anus, per quam orationem mores eius et animus mitis intellegi possit', 516. 1 ,mire in hac scaena et iterum rixa est senis atque anus et tamen varie et alio modo, ut mores inter se diversos et iam notos possimus agnoscere', 76. 4 ,ut ex verbis suis tam meretrix quam lena descripta est, ita et Parmeno ipse qualis sit ostenditur ex sua sibi locutione', An. 796. 1, Ph. 57. 1.

Praeterea autem scholiastae subtiliter distinxerunt inter personarum sententias et loquendi genera, Eun. 432 ,disciplina est comicis ut stultas sententias ita etiam vitiosa verba ascribere ridiculis imperitisque personis', a quo non admodum diversum videtur esse Soph. vit. *ἐκ μικροῦ ἡμιστιχίου ἢ λέξεως μιᾶς ἠθοποιεῖ.* Notat igitur personas poeta vel eo, quod dicunt, vel eo, quo modo loquuntur. Cuius rei exempla uberrima exstant in scholiis, et de sententiarum quidem vi haec: El. 469: *εὐλαβὴς οὖσα ἡ Χρυσόθεμις κρύπτειν ἀξιοῖ τὸν χορόν*, Phoen. 275 *τὰς ἀπὸ τοῦ χοροῦ ἑωρακώς φησι τεθαρρηκέναι. ἀσθενοῦς δὲ ψυχῆς τεκμήριον κτλ.*, Or. 413 *γυμνὸν ἐνταῦθα δείκνυται τὸ ἦθος Μενελάου · κατέκρινε γὰρ αὐτὸν ἄνευ κρίσεως* (agitur insuper de simulatore). Or. 437, 417, Ai. 1319 *τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἐδήλωσεν διὰ τοῦ ,ἀλκί-*

μῷ νεκρῷ· κτλ., Or. 71, Phoen. 1369 ἄκρως δηλοῖ ἦθος ἀνδρὸς μεμφομένου ἑαυτὸν ἐπ' ὠμότητι[1]), Ai. 360 οὐ διὰ τὴν ἧτταν δὲ τῶν ὅπλων πικρὸς ὢν βούλεται ἀναιρεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ ὄνειδος ὑφορώμενος τῶν ποιμνίων· ἐν τούτῳ δὲ τὸ ἦθος καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη δείκνυται τοῦ Αἴαντος, 485, O. C. 1447 ... ἐν τοιούτῳ οὖν ἤθει καὶ ὁ λόγος αὐτοῖς διάκειται[2]), Phil. 814, Or. 121 cf. 108, 32, 85; Don. Ad. 61. 2 ,vide quem ad modum ut durum obiurgatorem ostendat Demeam, cum ab eo dicantur in crimen vocari, quae aut aetatis sunt .. aut naturae .. aut pietatis' (Micio haec de Demea adhibet), 988. 1 ,attendendum est indulgentiam a Demea culpae ascribi denuo', 196. 1 ,haec allocutio ad hoc inducta est, ut ex verbis lenonis appareat, quam facile mitis fieri possit et quidvis libenter accipere', 795 ,quam mira perspicuaque moralitas in huiuscemodi rebus apparet', 518. 1 ,vide quasi ἰδίωμα Syri esse, de opere loqui', Eun. 338. 1, 508. 2 ,his verbis intellegitur sentire se paulatim labi in amorem meretricis quamvis invitum et adhuc retinentem', praef. III 3 ,tertius actus characterem exprimit militis et parasiti per ridiculum colloquium'.

Proprium autem aliquid, scil. quibusdam in sententiis et potissimum cottidie dictitatis χαρακτῆρα non inesse, id est e talibus sententiis conici nec posse nec debere, quos mores habeat qui dixerit, quare interdum cui personae sit attribuenda talis sententia dubitatio oriatur, ex his scholiis comperimus: An. 61. 2. 3 ,sententia non incongrua servo, quia et pervulgata, et non refertur ad personam modo dicentis, sed cottidie[3]) dicitur. An magis quia convenit Sosiae cor eiusmodi, χαρακτὴρ in verbis est?', Ph. 138. 1 ,hae graves sententiae ex persona servorum cum dicuntur, ridiculae sunt et eo consilio interponuntur', Ph. 186. 6 ,melius est haec et perturbatae

1) Quod versus spurius est nullius est momenti.

2) Vocabula ἦθος et λόγοι coniuncta exstant etiam Or. 218 et 223.

3) Traditum pro ,modo' ,domini', pro ,cottidie' corruptum ,de quo'. Emendavit Rabbow collato et eius quod antecedit et eius quod sequitur enuntiati sensu. Corruptelae facile oriri potuerunt.

et servilis imperitaeque personae verba sine arte esse nec sui vim significatus habere' [1]), An. 703. 1 ,si Pamphili est persona. cum ironia dicitur, si Charini, simplex laudatio est' cf. Ph. 77. 2 ,hoc dictum et superioris personae potest esse et alterius', El. 1178 *τοῦτο δύναται μὲν καὶ ἡ Ἠλέκτρα λέγειν, εὐπρεπέστερον δὲ τῷ χορῷ παράκειται, ἵνα μὴ περὶ τοῦ ἑαυτῆς εἴδους εἴπῃ τι.* Quod cum fit scil. ut complures personae dignae videantur, quibus attribuatur certa sententia, id praeceptum valet, quod invenimus Ai. 354 *ὁ χορός ἐστιν ὁ λέγων. οὐ γὰρ .. ἐν ταῖς γὰρ ἀμφιβολίαις τῶν προσώπων δεῖ τοῦ ἤθους στοχάζεσθαι καὶ διαστέλλειν τὸ πρόσωπον*, mores igitur interdum lucem afferre sententiis necessarium est. quod praeceptum probatur ss. Eun. 789. 1 ,animadverte, quantam vim habeant ad delectandum in comoediis severae sententiae, cum ab ridiculis personis proferuntur', cf. 312. 5 ,utrum obscene hoc, ut servus, an *μεταφορικῶς* ?', Ad. 532, 271.

Cum quibus scholiis ea quaeso conferas, quae sunt *περὶ αἰνιττομένων προσώπων*, scil. de quorum moribus nihil debet conici ex illis sententiis per aenigma significatis, exempli gratia haec: Med. 958 *τοῦτο διπλῆν ἔχει τὴν ἔννοιαν, μίαν μὲν, ἣν ὁ Ἰάσων ἐκδέχεται . . . ἑτέραν δὲ ἣν αὐτὴ κρύπτει*, Phoen. 576 *λόγῳ μὲν παραινεῖ αὐτῷ, τῇ δ' ἀληθείᾳ ἀπεύχεται τὸ πρᾶγμα* et quae praeterea in singularum personarum, praecipue Euripidis Medeae, Electrae, Helenae, Menelai notationibus enotavimus. Quomodo fit, ut interdum diversissime de singulis locis iudicaverint scholiastae, quid de personae loquentis moribus ex eis sequatur, cf. Or. 93, Hipp. 351 etc. De schol. Phoen. 274 quod et ipsum huc pertinet infra nonnulla dicam. Omnino autem quanta diligentia personarum sententias debeat instituere et quasi eligere poeta, ne falsa de moribus coniciant spectatores, ex hoc scholio sumendum: Med. 538 *ἐπιλαμβάνονται τοῦ ἐπιχειρήματος· ἔδει γὰρ αὐτὸν ταῦτα λέγοντα μηδὲν ποιεῖν ἄδικον . . . ἥκιστα οὖν ἔδει νῦν τὰ τῶν νόμων παραλαμ-*

1) Quo scholio illustratur schol. Eun. 732. 2.

βάνειν μέλλοντα πρόσωπον τοιοῦτον εἰσάγειν παραβεβηκὸς τοὺς νόμους.

Deinde quomodo loquendi generibus notet personas poeta his scholiis bene expositum est: Ad. 259. 1 ,hanc sane locutionem scire debemus propter personam elaboratam. nam et nimium gaudet et rusticus adulescens est, qui conatur laudare Aeschinum titubans et paene balbutiens'[1]. 300. 3 ,hoc scil. παρόμοιον „conferant" et „afferant" convenit praesertim stomacho verba minus curantis, sicut supra „omnes omnia" (cf. 237. 1), 246. 1 ,αὔξησις apta lenoni avaro, nam honestior persona non hunc ordinem faceret', 210. 3 ,vide quam ingeniose Terentius, qui supra (184, 196) ab Aeschino lenonis nomine facit Sannionem vocari, utpote ab homine arroganti et feroci ob aetatem et negotium, at hunc blande circumvenientem honorificentius inducit cum lenone loqui et eum Sannionem vocare', Eun. 455, Hec. 341, Ad. 456. 2, 141. 1, 214. 3, 403, Eun. 95. 2 ,vide, quam familiariter hoc idem repetat blandimentum scil. „mi": vult enim Ter. velut peculiare verbum hoc esse Thaidis: adeo totiens dictum est' etc.[2], 935 ,ne diceret „compositius" aut „elegantius", more suo, ut supra (226/7) „hoc nemo fecit minus ineptus" etc.' (annotat hoc de Parmenonis locutione schol.) cf. 531. 1, 188. 1 ,ex his apparet verbis, quam sibi amator hoc aegre imperat', 190. 3, 240. 2, 739. 1, 774. 2 ,vide manifestam irrisionem ex ipso genere laudandi: nam quid est in aedium expugnatione recti? etc.', 821. 2, 531. 1, 792. 2, 1063. 1 ,deinde ἀνακόλουθος et vitiosa responsio est: nisi enim addideris „sum", erit soloecismus conveniens loquenti, impolito homini et militi', 803. 1, Ph. 983. 1, Hec. 378. 1, 175. 1, An. 211. 3, Hec. 614. 1, Ph. 76. 1; Med. 910 πιθανῶς κέχρηται τῇ τροπικῇ λέξει, ἐμφαίνων ἑαυτὸν κέρδους ἕνεκα καὶ τοῦ τοὺς ἐκ Μηδείας παῖδας ὠφελῆσαι τοῦτον ὥσπερ πραγματευσάμενον ἑαυτῷ τὸν γάμον, Antig. 42 de Ismena ἐκ τούτου ἤδη τὸ ἦθος ὅρα κινδύνευμα καλούσης τὸ ἔργον, Hipp. 271

1) cf. sententiae causa Ad. 685. 4.

2) cf. Ad. 518. 1.

ὑπερβολὴν σπουδῆς ἐνέφηνε τὸ ‚ἐλέγχουσα'· τὴν γὰρ ἐπίμονον ἐρώτησιν ἔλεγχον ὠνόμασεν, Or. 374 *δέον εἰπεῖν εὐσεβῆ φόνον, κακοήθως ἀνόσιον καὶ ἀσεβῆ φόνον καλεῖ τὴν τιμωρίαν Κλυταιμνήστρας*. 376. 401. 562. 1558. Phoen. 1566. Or. 94. 25. 82. 87. 95. O. R. 411. Sept. 107. Hec. 506. 191 (schol. rec.), Sept. 197. Eum. 144, Hipp. 672 [1]).

Sed quod gravissimum videtur ad personas notandas, scil. ipsa facta, quibus quasi rata fiunt verba (cf. Phoen. 274), de ea re nihil certi e scholiis comperimus, ut an exstiterit disciplinae praeceptum necne dici nequeat. Pertinent tamen huc haec scholia non vilia: Ad. 78. 1 ‚*κατ' οἰκονομίαν* supervenit, de quo sermo est, ut factis dicta ostendantur', 886. 3 ‚quis enim credat tam subitis post saevitiam blandimentis, nisi factis quoque ostendantur', cf. etiam 788. 2. O. R. 287 *κἀνταῦθα τὸ κηδεμονικὸν τοῦ ἤθους διετήρησεν· τὸ μὲν οὖν διπλοῦς πομποὺς τῆς σπουδῆς ἐστι τεκμήριον*. cf. deinde Hipp. 201. 345. Eum. 95; Or. 257; schol. Antig. 1232 quo est ineptius ad poetae interpretationem, eo maiori usui est huic rei.

Tamen ne facta quidem semper certa morum testimonia esse bene expositum est schol. Med. 899, ubi explicatur *μὴ κατὰ προαίρεσιν* pueros necare Medeam, sed *περιαλγεῖν τὴν ψυχὴν τῷ πάθει* et facinus admittere *διὰ τὸ προτεθυμῆσθαι ἀμύνασθαι τὸν Ἰάσονα*. cf. 903 *χρὴ δὲ νοεῖν ὅτι ἐδάκρυσε μὲν ἀλγοῦσα τὴν ψυχήν, ὅτι πρὸς τοῦτο τῆς τύχης κατήντησε καὶ νῦν ἀναγκάζεται ταῦτα δρᾶν*.

Sed secretiora detexerunt scholiastae. Scil. nonnullius momenti ad personae mores naturamque recte cognoscendam et clare distinguendam sunt ceterarum fabulae personarum mores, ita ut quo diversiores sint personae, eo facilius cognoscatur a spectatoribus, quid cuiusque proprium sit. Quod praeceptum poetae observandum adhibitum est scholiis his: El. 328 *ἐπίτηδες τοῖς ἀγρίοις ἤθεσιν ἀντιπαρατάττουσι πρᾷα καθάπερ νῦν τῇ Ἀντιγόνῃ τὴν Ἰσμήνην ἕνεκα τοῦ διαποικίλλειν ταῖς ἀντιρρήσεσι τὰ δράματα*, cuius scholii verbis *ἕνεκα κτλ.* non

1) Vides non diligenter nos distinxisse, utrum *ἦθος* significetur verbis an *πάθος*.

tenemur. quippe quibus causa rei exhibeatur. cuius aliam causam nobis exhibere licet. quam modo exhibuimus: Don. Eun. 615. 1 .ea persona quaesita est. quae terribilem credat militem. ut eo magis in experiundo vacuus ac ridiculus esse possit'. Ad. 447. 2 .illud sane admirandum. eiusmodi verba Hegionis induci. qualia esse debuerunt . . amici Demeae'. 80 .ut asperior ostendatur Demea. etiam salutatur ab eo. quem obiurgaturus est'. 174. 1 .convenienter poeta avidiorem maleficiendi inducit servum. cum supra (159) dominum invitum ostenderit cogi ad inferendam iniuriam'. 981.3 .hoc egit Ter.. ut conversis officiis usque adeo prodigum faceret Demeam. donec parciorem redderet Micionem'. Eun. 230. 1 .οἰκονομία. qua ostenditur amaturus Chaerea. si quidem hanc Parmeno ipse miratur'.

Denique novum aliquid his scholiis comperimus: Ai. 864 δεῖ καρτερόν τινα εἶναι τὸν ὑποκριτὴν scil. Aiacis ὡς ἄξαι τοὺς θεατὰς εἰς τὴν τοῦ Αἴαντος φαντασίαν, Ai. 334 δεῖ τὸν ὑποκρινόμενον τὸ τοῦ Αἴαντος πρόσωπον ἀπηνεστέρῳ χρήσασθαι τῷ φθέγματι καὶ κυνικώτερον βαΰζειν. Phil. 226 δεῖ αὐτὸν ἐξηγριωμένον εἰσφέρειν τῇ ὄψει καὶ τῷ σχήματι. Soph. vit. sub. init. φησὶν Ἴστρος . . αὐτὸν sc. Sophoclem . . πρὸς τὰς φύσεις αὐτῶν sc. histrionum γράψαι τὰ δράματα. scil. ne corporis quidem habitum atque formam et quae eius generis sunt indigna putavisse poetam. quae diligenter observata adiuvent ad ethopoeiam et efficiant. ut certius ac facilius personarum mores perspiciant spectatores.

Addam liceat huic parti numerum quendam scholiorum bene notorum, quae quamvis non necessarium sit hic proponi, tamen ad totam rem melius intellegendam non inutilia videntur. Sunt enim scholia de poetarum ipsorum natura atque indole aliquid proponentia. Quae scholia ad hanc primam ethographiae partem pertinere statim vides. Ut enim ad verba cuiusdam personae recte intellegenda mores ipsi interdum debent adhiberi aut ut alterius personae mores certius intelleguntur alia persona in comparationem vocata. ita in universum fabulae personas rectius perspiciemus ipsius poetae persona eiusque indole atque consuetudine in quaestionem vocata. quamvis genera-

liter postulandum sit, ut nullo quasi auxilio insuper advocato e fabula ipsa possint intellegi fabularum personae. Quam sententiam nobis praebet schol. Prom. 177 τοῦτο τῆς μεγαλοφυΐας Αἰσχύλου καὶ Προμηθέως ἄξιον, τὸ μετὰ τὴν λύσιν ποινὰς αἰτεῖν τὸν Δία. in quo scholio breviter quidem sed satis clare id ipsum indicatum est, quae intercedat ratio inter poetae ipsius naturam atque proprietatem et personarum inductarum mores; quocum conveniunt Donatiana Ad. 855. 1 ,adeo favet Ter. clementioribus atque mitissimis patribus, ut hunc quoque ducat ad sententiam Micionis', 995 ,noluit Ter. ab amoribus filiorum perpetuo repulsum patrem', 707 ,paene videtur huiusmodi patrem Ter. probare'. Tamen hoc modo de disciplina aliquid probari non contenderim. Itaque porro scholia graviora enotare contentus ero non tam religiose distinguens inter singula, maiore an minore iure hic enotentur.

Et de Euripide quidem plurima exstant et plerumque vituperandi causa a scholiastis exhibita, scil. Eur. vit. sub fin. ἔσκωπτε τὰς γυναῖκας διὰ τῶν ποιημάτων, Hec. 923 διασυρτικῶς γυναικῶν. Tro. 1057 τὸ κατὰ τῶν γυναικῶν μῖσος ἑαυτοῦ καὶ διὰ τούτων παρίστησιν ὁ Εὐριπίδης. Hipp. 953 τοιοῦτός ἐστιν ἀεὶ τὰ ἡρωϊκὰ πρόσωπα εἰσάγων φιλοσοφοῦντα. Tro. 634 οὐ στοχάζεται τῶν ὑποκειμένων προσώπων· καὶ γὰρ νῦν ἡ Ἀνδρομάχη τὰ αὐτὰ φιλοσοφεῖ ἅπερ καὶ ἔμπροσθεν ἡ Κασάνδρα. Phoen. 388 οὐκ ἐν δέοντι δὲ γνωμολογεῖ τοιούτων κακῶν περιεστώτων τὴν πόλιν· τοιοῦτος δὲ πολλαχοῦ ὁ Εὐριπίδης, Phoen. 1539 ὅλως ἐν πᾶσιν ὁ Εὐριπίδης πτωχοποιός ἐστιν, cf. schol. Ar. Ach. 411 Dind. κωμῳδεῖ αὐτὸν ὡς πτωχοὺς καὶ ταπεινοὺς εἰσάγοντα τοὺς ἥρωας (cf. 425), cf. Andr. 32 ἐγκαλοῦσι τῷ Εὐριπίδῃ φάσκοντες ἐπὶ τραγικοῖς προσώποις κωμῳδίαν αὐτὸν διατεθεῖσθαι. γυναικῶν τε γὰρ ὑπονοίας κατ' ἀλλήλων καὶ ζήλους καὶ λοιδορίας καὶ ἄλλα ὅσα εἰς κωμῳδίαν συντελεῖ, ἐνταῦθα ἁπαξάπαντα τοῦτο τὸ δρᾶμα περιειληφέναι. Dion. Halic. de vet. script. cens. II 11 p. 423 Reisk. (Usener. Dion. Hal. libr. de Imit. rell. p. 21 18) Εὐριπίδῃ μέντοι τὸ ὅλον ἀληθὲς καὶ προσεχὲς τῷ βίῳ τῷ νῦν ἤρεσεν· ὅθεν τὸ πρέπον αὐτὸν καὶ κόσμιον πολλαχοῦ διέφυγεν, καὶ οὐχὶ τὰ γεννικὰ καὶ μεγαλοφυῆ τῶν

προσώπων ἤθη καὶ πάθη κατώρθωσεν· εἰ δέ τι ἄσεμνον καὶ ἄνανδρον καὶ ταπεινὸν, σφόδρα ἰδεῖν ἐστιν αὐτὸν ἠκριβωκότα, Or. 128 ἐφελκυστικός ἐστιν ἀεὶ μᾶλλον τῶν θεατῶν ὁ ποιητὴς, οὐ φροντίζων τῶν ἀκριβολογούντων, Tro. 1 ὅλος ἐπὶ τοῦ θεάτρου ὁ Εὐριπίδης, An. 622 διαλέγεται πρὸς τὸ θέατρον, Med. 922 ἐκφέρεται τῇ ὀχλικῇ φαντασίᾳ ποιήσας κλαίουσαν καὶ συμπάσχουσαν, Phoen. 4 εὐεπίφορος ὁ Εὐριπίδης, πρὸς τὸ εἰς ἕτερα πρόσωπα πρεσβύτερα τὴν τῶν δυστυχημάτων αἰτίαν ἀναφέρειν, Hec. 254 ἔστι τοιοῦτος ὁ Εὐριπίδης, περιάπτων τὰ καθ' ἑαυτὸν τοῖς ἥρωσιν. Or. 640 annotatur ὁ Εὐριπίδειος χαρακτήρ [1]. — De Aeschylo haec invenimus: Aesch. vit. s. init. μόνον ζηλοῖ τὸ βάρος περιτιθέναι τοῖς προσώποις, ἀρχαῖον εἶναι κρίνων τοῦτο τὸ μέρος, μεγαλοπρεπές τε καὶ ἡρωϊκὸν, τὸ δὲ πανοῦργον, κομψοπρεπές τε καὶ γνωμολογικὸν ἀλλότριον τῆς τραγῳδίας ἡγούμενος, Prom. 355 οὐ μὴν ἐλεητὸς ὁ τοιοῦτος, ἀλλ' ὁ ποιητὴς φύσει τοῖς τεραστίοις ἐξαιρούμενος οὐ λεπτολογεῖται τὰ πράγματα, deinde ἐκ τῆς μουσικῆς ἱστορίας conferas verba εἰσάγει πρόσωπα μεγάλα καὶ ἀξιόχρεα. Dion. Halic. l. c. p. 422 Rei. (p. 214 Us.) ὁ δ' οὖν Αἰσχύλος πρῶτος ὑψηλός τε καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας ἐχόμενος, καὶ ἠθῶν καὶ παθῶν τὸ πρέπον εἰδώς, cf. Dion. Halic. de comp. verbb. c. 22 κατὰ πάθος λέγεται μᾶλλον ἢ κατὰ ἦθος. De Sophocle haec exstant: vit. sub. fin. ἀφ' ἑκάστου τὸ λαμπρὸν ἀπανθίζει, El. 831 τελέως ἀμηχανεῖ ὁ Σοφοκλῆς εἰς τοὺς θεοὺς βλασφημῶν (καὶ γὰρ εἷς ἦν τῶν θεοσεβεστάτων), quod adhibuit scholiasta ut Electrae mores rectius intellegamus, cf. Prom. 177, amoveaturque suspicio τοῦ ἀπρεποῦς. Dion. Hal. de vet. script. cens. II 11 p. 423 Rei. (p. 211 Us.) Σοφοκλῆς δὲ ἐν τοῖς ⟨ἤθεσι καὶ τοῖς⟩ [2] πάθεσι διήνεγκεν τὸ τῶν προσώπων ἀξίωμα τηρῶν. Nec velim omiseris schol. Ai. 520 et contra Hec. 825.

Via ethopoeiae instituendae percursa [3]) ad ipsam ethopoeiam pervenimus.

1) Semper sane conferendus Schwartzii editionis Index Analyticus.

2) Sic Us. recte.

3) Quod in universum pertinet ad verborum in fabulis vim, conferas velim ss. Don. Eun. 379. 1, 549. 1, Hec. 495. 2, An. 721. 1, praecipue Ph. 63. 1, Or. 168, O. C. 1437.

II
De oeconomia.

Poeta cum certam fabulam componat, in qua scil. certa quaedam facta accidant certaque denique *καταστροφή* eveniat, sic res ac personas instituere debet, ut quasi sua sponte nec certo consilio extrinsecus adhibito omnia accidere personaeque non poetae quasi imperio sed suo ipsorum arbitrio atque voluntati obsequi videantur. Quomodo si opportune atque convenienter egerit poeta, *οἰκονομικῶς* egerit (quod vocabulum optime electum persaepe invenimus, quo nobismet ipsis uti liceat). *Οἰκονομικῶς* igitur agit poeta aut rebus aut personis respectis, quorum alterum ad nos pertinet [1]. Tamen de rebus quae sunt scholia raro quidem etiam hic adhibebuntur, ubi usui esse videbuntur ad ethographiam melius cognoscendam [2]. Praecipue autem hoc loco quaerimus, quomodo personarum mores ad fabulam procedentem pertineant. *Οἰκονομικῶς* scil. e. g. Medeam liberos necantem inducet poeta, si omnino asperam atque duram inducet, sin aliter per se ipsam teneram atque placidam inducet, *ἀνοικονομήτως* aget, tamen non malam fortasse fabulam efficiet. Sed assequetur propositum nimis longa via nec directa regione procedens. Eodem modo

1) De qua differentia ut certior fias, conferas e. g. s. Don. Ad. 541. 1, in quo a poeta oeconomice institutum esse monetur quod mercennarius ille Demeae affert nuntium de Ctesiphone, quo fit, ut non relinquat urbem Demea neque absit, cum sit necessarius in scaena, sed recte et plane procedat fabula. Tamen ad hanc rem non pertinent aut mercennarii aut Demeae natura atque mores. Quae sententia, scil. esse distinguenda duo oeconomiae genera, probari videtur e. g. schol. O. C. 551 *χρηστὸς ὁ Θησεὺς τὸ ἦθος εἰσάγεται καὶ ἔχει καὶ ἐπὶ τοῦτο τῆς οἰκονομίας δεξιώτατα.*

2) Ceterum omnino cavendum est, ne hanc in partem clam irrepant res ad alias artis poeticae partes pertinentes, e. g. quomodo debeant institui personarum *ἔξοδοι* vel *εἴσοδοι*, chororum *πάροδοι*, quae intercedat ratio inter *χορικά* et personarum actionem, quid sit dicendum *περὶ εὑρημάτων* et quae eius generis sunt. Quae omnia quamvis qui absolvere velit totam de arte poetica quaestionem non debeat neglegere, hoc loco, ne obruatur certa via, relinqui debent.

Hippolyti fabulam compositurus aut non inducet libidinosum Hippolytum et tardam hebetemque Phaedram aut non bene officio fungetur. Diligenter igitur perpendere debet poeta, quid in personis utile sit futurum ad consilium assequendum, et secundum hoc personarum mores prout libet instituere[1]). Quam de poetae quasi potestate sententiam clarissime exposuerunt scholiastae in his scholiis: Eun. 965 ‚totum hoc ad it additum, ut senex intromittatur ad confirmandas nuptias . sed poeta hoc agit, personae nesciunt', 997 ‚suave est nescire personas quid agat poeta: ita non periclitaturus Parmeno', 1002. 1 ‚Pythias egreditur velut irrisura Parmenonem ut ipsa putat; egredi autem a poeta cogitur, ut doceat populum etc.'. Ad. 552. 1 ‚id agit stulte adulescens, ut ibi deprehendatur, ubi conclusus est; sed sic ipse agit, ut possit subterfugere non deprehensus conspectum patris'. cf. 560. 1. O. R. 710 *εὖ τὸ ἅμα παρακαλοῦσαν ἐκτίθεσθαι τὰ εἰς τὴν ὑπόνοιαν αὐτὸν ἐμβαλοῦντα*, 1177 *παρατηρητέον ὅτι τὸν γέροντα μετεπέμψατο ἐπὶ τὸ ἀνακρῖναι τὸν φόνον τοῦ Λαΐου καὶ προβληθέντος ἑτέρου τινὸς ἐπὶ τὸ ἀναγκαιότερον τρέπεται.* Quorum scholiorum praecipue Donatiana propria utuntur locutione, qua verisimile fit artis praecepta de eo exstitisse, quomodo poetae personas suo consilio dirigant.

Quibus scholiis cognata sunt, quippe in quibus et ipsis de poetae quasi potestate agatur, scholia quae sunt de tragicorum quae dicitur ironia tragica. Quae quamquam fortasse hic omitti males, tamen enotabo, cum sententiam tractandam optime illustrent. Sunt autem haec: O. R. 137 *πεπλαγίασται πάλιν ὁ λόγος καὶ τὴν ἀλήθειαν αἰνίττεται τῷ θεάτρῳ, ὅτι αὐτὸς δράσας τὸν φόνον ὁ Οἰδίπους καὶ ἑαυτὸν τιμωρήσεται.* 132 *ἴσως λεληθότως καὶ τὸ ἕτερον ἔγκειται ἐν τῷ ‚ἐγὼ φανῶ'. ὅπερ οὐ φησι μὲν ὁ Οἰδίπους, μανθάνει δὲ ὁ ἀκροατής, ἐπεὶ τὸ πᾶν ἐν αὐτῷ φανήσεται.* 236 *πολὺν ἔλεον ἐργάζεται ὁ λόγος ὅτι κατηγορεῖ ἑαυτοῦ ἀγνοῶν*, 251 *ἀγνοῶν ἐπαρᾶται ἑαυτῷ . . διὸ καὶ περιπαθέστερον γίνεται*

1) Quomodo tamen constringatur poeta postea videbimus.

ὁ λόγος. cf. etiam Or. 352 δι' ὧν δοκεῖ αὐτὸν ἐπαινεῖν, διὰ τούτων λυπεῖ ἀναμιμνήσκουσα τῶν ἀπολομένων ἐν τῇ Τροίᾳ, cf. etiam propter locutionem Ai. 687 τὰ μὲν τῆς ἀναιρέσεως δῆλα τῷ θεατῇ, ἀγνοεῖ δὲ ὁ χορός.

Ironiam autem comicam fere dicere possumus enarrari his scholiis: Ad. 560. 1 ,mire Ter. eos ipsos qui falluntur ex aliqua parte cautos fecit etc.', An. 412. 1 ,vide quam mire. cum omnes consulto consilio sibi agere videantur, omnes tamen rerum exitu inopinato ludificentur'.

Sed ut vere oeconomicus possit appellari poeta, non solum necesse est. ut secundum certum consilium recte derigat personas. sed etiam operam dare debet. ne animadvertant spectatores aut derigi personas aut certo consilio fieri facta. Debet enim observare legem quandam his scholiis bene expositam: Eun. 292. 1 ,in hac scaena novus amor adhuc ephebi et consilium dehonestandae virginis ostenditur tanta virtute poetae comici. ut hoc commentum non quaesitum esse sed occurrisse sua sponte videatur', 364 ,vide id agere Terentium. ut non quaesita esse haec fallacia, sed ipsa se obtulisse videatur', 356. 3 ,vide quam molliter et sine intellectu spectatoris ad argumenti spectati ordinem poeta perveniat. ut de eunucho facta mentione consilium nascatur supponendi Chaereae', 370. 1 ,vide quam molli descensu ad hoc consilium pervenitur; res enim hoc suggerit potius quam Parmeno etc.', 365. 2, An. 459. 1 ,et quaedam industria. quaedam velut casu eveniunt ..; in multis enim οἰκονομία comicorum poetarum ita se habet. ut casu putet spectator venisse, quod consilio scriptoris factum sit'. O. R. 1177 (p. 41 exscriptum). cuius scholii verbo τρέπεται similis subest imago quae Donatianis et magis propriis 'molli descensu pervenire'. Paulatim igitur et gradatim debet procedere fabula paulatim orientibus et quasi crescentibus consiliis: facta haud aliter subito et quasi extrinsecus induci non debent. Omnino autem quamvis libere personae agere videantur. tamen certo consilio derigantur a poeta et invicem quamvis certo consilio a poeta derigantur,

tamen sui quaeque iudicii esse persona videatur. Sic nomen poetae oeconomici meritus erit poeta.

Rebus magis generalibus absolutis singulas inspiciamus ac primum quaeramus, quonam quod ad personas pertinet modo finem destinatum debeat assequi poeta. Imprimis enim certus finis exstat fabulae, quem poeta comicus ipse sibi statuit, poetae tragico ἡ ἱστορία destinat. Qua re respecta inter scholia tragica duo scholia invenimus, quae maximo sunt momento ad totam artem dramaticam perspiciendam, scil. Phoen. 584 ἐν τούτοις Ἰοκάστη οὐδὲ συμβεβούλευκε τοῖς παισὶ κοινωφελὲς, ἀλλὰ τῷ μὲν λέγει· εἰς τί φιλοτιμῇ τυραννεῖν, τῷ δὲ· εἰς τί πολεμεῖς τὴν πατρίδα· ἐχρῆν δὲ τοῦτο συμβουλεῦσαι, διελομένους τὰ πατρῷα καὶ τὴν βασιλείαν παύσασθαι τῆς διχοστασίας, ὥσπερ ὑπέστησαν ἐξ ἀρχῆς ἀνὰ μέρος ἄρχειν· καὶ γὰρ ἐπὶ τῷ ποιητῇ ἦν ποιῆσαι αὐτοὺς μὴ πειθομένους, ὅπως τὰ τῆς ἱστορίας μένῃ βέβαια· εἵμαρτο γὰρ αὐτοὺς ἀλληλοκτόνους γενομένους κατὰ τὰς ἀρὰς τοῦ πατρὸς ἀποθανεῖν. νῦν δὲ οὐδὲν τούτων πεποίηκεν et El. 445, quo locus Sophocleus cum Homerico comparatur et monetur Sophoclem Homerum esse secutum: οὐ δεῖ δὲ διαφωνίαν δοκεῖν εἶναι πρὸς Ὅμηρον, ἐπεί φησιν ἐκεῖνος (δ 535) ,δειπνίσσας ὥς τις τε κατέκτανε βοῦν ἐπὶ φάτνῃ‘. ἤρκει γὰρ τὰ ὅλα συμφωνεῖν τῷ πράγματι· τὰ γὰρ κατὰ μέρος ἐξουσίαν ἔχει ἕκαστος ὡς βούλεται πραγματεύσασθαι, εἰ μὴ τὸ πᾶν βλάπτῃ τῆς ὑποθέσεως, cum quibus conferri potest Euanth. de fab. IV 2 ,inter tragoediam autem et comoediam cum multa tum imprimis hoc distat, quod ... omnis comoedia de fictis est argumentis, tragoedia saepe de historia fide petitur'. Ad finem igitur a historia destinatum utique pervenire debet poeta tragicus. Quem respiciens personarum mores ita instituere debet, ut e natura personarum id factum fiat vel fieri videatur, quod quasi ab historia impositum est poetae. Operam sane hac in re dare debet, ut personae sint veri homines, de qua lege infra amplius disputandum erit. Tamen quod ad singulas res pertinet,

quali scil. via finem assequatur, id secundum arbitrium licet instituere poetae, dummodo perveniat ad finem[1]).

De comico poeta sane talia praecepta non data sunt. Non enim ex historiae materia fabulas sibi sumit, sed materiam ipse sibi praeparat, ita ut consentaneum sit eum simul de fabulae argumento et de personis cogitare atque argumentum ad personas aptum facere et invicem. Conferendus locus Euanth. IV 2 modo exscriptus.

Deinde singillatim de choro tragico oeconomice instituendo subtiliter disputatum est scholiis his: Ai. 134 *πιθανῶς αὐτῷ ὁ χορὸς ἐσκεύασται ἀπὸ Σαλαμινίων ἀνδρῶν τοῦτο μὲν παρρησιαζομένων ὡς ἐλευθέρων, τοῦτο δὲ συμπαθῶς ἐχόντων ὡς πολιτῶν καὶ αἰδημόνως λαλούντων ὡς ὑπηκόων· οὐ γὰρ πιθανὸν ἐξ Ἀχαιῶν εἰσάγειν καὶ διὰ τὸ μὴ συνάχθεσθαι καὶ διὰ τὸ μὴ προσκρούειν τῷ βασιλεῖ, τὸ δὲ τῶν αἰχμαλώτων κηδεμονικὸν μέν, ὡς Αἰσχύλος ἐν Θρήσσαις, οὐ μὴν εὐπρόσωπον· ὅρα γὰρ οἷον αἰχμαλώτους ἐπιτιμᾶν τῷ Μενελάῳ*, Phoen. 202 *ἔδει δέ, φασίν, ἀπὸ πολιτίδων ἢ συγγενίδων τῆς Ἰοκάστης τὸν χορὸν εἶναι, οἵτινες ἔμελλον παραμυθήσασθαι αὐτὴν ἐπὶ τοῖς συμβᾶσιν· ἐπίτηδες δὲ οὐκ εἰσὶν ἐγχώριαι αἱ ἀπὸ τοῦ χοροῦ, ἀλλὰ ξέναι καὶ ἱερόδουλοι, ὅπως ἐν τοῖς ἑξῆς ἀδεῶς ἀντιλέγοιεν πρὸς τὴν Ἐτεοκλέους ἀδικίαν* (526) *,οὐκ εὖ λέγειν χρὴ μὴ ἐπὶ τοῖς ἔργοις καλοῖς' · ἀεὶ γὰρ ὁ χορὸς παρρησιαζόμενος τοῦ δικαίου προΐσταται. πῶς οὖν ἔμελλον τὸν βασιλέα ἐλέγχειν, εἰ ὑπ' αὐτοῦ ἐβασιλεύοντο.* Quibus scholiis exquisitis scholiastae poetae quasi officinam nobis aperiunt, ut videamus, quanta diligentia omnes res debeant in quaestionem vocari atque praeparari, ut singulas fabulae partes et praecipue mores personarum ita instituantur, ut aptae sint ad ceteras totaque res sit *πιθανή*.

Quod non minus clare et subtiliter enarraverunt scholiastae in eis scholiis, quibus de fabulae argumenti expositione a poeta spectatoribus proponenda egerunt. De qua re paulo longior esse debeo. Pertinet enim praecipue haec expositio ad poetae virtutem personas oeconomice

1) Non recta et plana via finem assecutum esse Euripidem Didymus censuit s. Andr. 885, cf. etiam Hec. 241.

fingendas. Scil. cum fabula iam procedit et iam fundamentum quasi iactum est, non ita difficile est assequi, ut *πιθανῶς* et secundum naturam humanam se gerant atque loquantur personae et tamen poetae proposito satisfaciant idque eo modo, ut spectatores ne sentiant quidem ad certum propositum rem tendere: sed valde difficile est, cum in initio fabulae est necesse, ut omnium rerum fundamentum iaciatur, scil. doceantur spectatores, quae facta fabulae argumentum antecesserint, quae et quales personae antea egerint, quae nunc acturae sint, de qua re omnino agatur etc., neque id narrando sed e personarum moribus agendo. Et de hac argumenti expositione e personarum moribus efficienda[1]) optimas observationes praebent scholia[2]): Ant. 155 *παρατήρει ὅτι πάντῃ ἐπιμελῶς διαγίνεται δηλῶν ἡμῖν τὰ πράγματα ὁ ποιητής, ὥστε ἐσπάρθαι μὲν αὐτὰ καὶ παρακεῖσθαι ἑτέροις προσώποις, πάντα δὲ δηλοῦσθαι.* An. praef. II 2 ,scire debemus hanc esse virtutem poeticam, ut a novissimis argumenti rebus incipiens initium fabulae et originem narrative reddat spectatoribus'; — Tro. 36 *ἄμεινον ἦν ἀπὸ τῶν πραγμάτων παρεισάγεσθαι. ὀδυρομένην τὰ παρόντα. οὕτως γὰρ ἂν ἡ τραγῳδία τὸ πάθος εἶχε, νῦν δὲ ψυχρῶς τῷ θεάτρῳ προσδιαλέγεται,* Eum. 47 *ἡ πρόφητις . . . ἀπροόπτως ἰδοῦσα τὰς Ἐρινύας κύκλῳ τοῦ Ὀρέστου καθευδούσας πάντα μηνύει τοῖς θεαταῖς, οὐχ ὡς διηγουμένη τὰ ὑπὸ τὴν σκηνὴν (τοῦτο γὰρ νεωτερικὸν Εὐριπίδειον), ὑπὸ δὲ τῆς ἐκπλήξεως τὰ θορυβήσαντα αὐτὴν καταμηνύουσα φιλοτέχνως,* Don. Hec. 97.1 ,ad argumentum nunc descendit ut in Phormione (57) „sed quid tu es tristis?". praelatis scilicet allocutionibus

1) Rei melius cognoscendae causa pauca scholia non proprie ad mores sed e. g. ad actionem pertinentia adhibere licebit.

2) Trendelenburgi collectio, in qua fere omnia huius generis scholia Graeca quidem invenies, nobis non multum prodest, cum neglexerit Tr. distinguere quae ad mores pertinent scholia ab eis, in quibus generaliter singulae quaeque argumenti partes a poeta spectatoribus expositae enotatae sunt. Tamen ea scholia quae ad mores spectant longe gravissima sunt ad poetae artem cognoscendam. Quare scholia iterum exscribam.

et separatarum et permixtarum personarum, ne ieiune ad argumentum venire et non agere fabulam sed narrare videatur', Ph. 57. 3 ,descensus ad argumentum ab eo sermone, qui extrinsecus a poeta informatus est, ne nuda appareret σύνθεσις comoediae', An. 28. 1. 2 ,in hac scaena haec virtus est, ut in argumenti narratione actio scaenica videatur, ut sine fastidio longus sermo sit ac senilis oratio', ,haec scaena pro argumenti narratione proponitur, in qua fundamenta fabulae iaciuntur, ut virtute poetae, sine officio prologi vel θεῶν ἀπὸ μηχανῆς, et periocham comoediae populus teneat et agi res magis quam narrari videantur'. El. 253 τὸ ,σὺ νίκα' πάνυ ἀναγκαίως, ἵν' ἀφορμὴ γένηται μακρὰν ἐκτεῖναι ῥῆσιν τὴν Ἠλέκτραν, ἐν ᾗ πάντα τὰ καθ' ἑαυτὴν παραλήψεται, El. 86 . . ἐπεὶ δὲ εὔηθές ἐστιν πρὸς τοὺς θεατὰς ἢ πρὸς ἑαυτὴν ταῦτα διαλέγεσθαι, ὡς ἀπομεμφομένη τοῖς θεοῖς ἢ μάρτυρας τῶν θρήνων καλοῦσα πρὸς τὰ στοιχεῖα ποιεῖται τὸν λόγον καὶ οὕτως ἡμῖν δηλωθήσεται ὅπως διέκειτο ἐπὶ τῷ συμβάντι κατὰ τὸν πατέρα. Hipp. 215 ἐπαναβέβηκεν ὁ λόγος ἐπὶ τὸ μανικώτερον ἅμα τῷ πάθει, ὡς λοιπὸν σαφέστερον δηλοῦσθαι τὸν ἔρωτα, Prom. 193 τὴν ὑπόθεσιν βουλόμενος διδάξαι τὸ περίεργον τοῦ γυναικώδους ἤθους προσέλαβεν. οὐκ ἂν γὰρ ὁ Ὠκεανὸς ἠξίωσεν ἐρωτῆσαι εἰδώς. Nominatim autem de prologi Graeci tragici ratione atque oeconomia actum est schol. Ai. ὑποθ. δαιμονίως εἰςφέρει προλογίζουσαν τὴν Ἀθηνᾶν· ἀπίθανον γὰρ τὸν Αἴαντα προϊόντα εἰπεῖν περὶ τῶν αὐτῷ πεπραγμένων, ὥσπερ ἐξελέγχοντα ἑαυτόν. οὐδὲ μὴν ἕτερός τις ἠπίστατο τὰ τοιαῦτα, ἐν ἀπορρήτῳ καὶ νυκτὸς τοῦ Αἴαντος δράσαντος. θεοῦ οὖν ἦν τὸ τοιοῦτον διασαφῆσαι καὶ Ἀθηνᾶς προκηδομένης τοῦ Ὀδυσσέως, ad quod addendum Phil. 1 καὶ παρὰ τούτῳ προλογίζει Ὀδυσσεὺς καθὰ καὶ παρ' Εὐριπίδῃ, ἐκεῖνο μέντοι διαφέρει παρ' ὅσον ὁ μὲν Εὐριπίδης πάντα τῷ Ὀδυσσεῖ περιτίθησιν, οὗτος δὲ τὸν Νεοπτόλεμον παρεισάγων διὰ τούτου οἰκονομεῖται. cf. Phoen. 88 τὰ τῆς Ἰοκάστης id est prologus παρελκόμενά εἰσι καὶ ἕνεκα

τοῦ θεάτρου ἐκτέταται. Huc trahendum etiam schol. Don. An. 28. 2 modo exscriptum. Quibus scholiis omnibus exquisitis [1]) comperimus et qua ratione poeta debeat eligere personas argumentum expositiuras et quomodo debeat has personas quasi praeparare, ut quam optime hoc officio fungantur. Ad personarum enim mores praecipue spectare hanc poetae artis partem probatur imprimis schol. Prom. 193, ubi insuper ipsa vox ἦθος exstat, quam iterum invenimus schol. El. 86. Et disciplinam quidem de his rebus exstitisse statim tibi e scholiis manifestum factum erit, quam Graeca et Latina scholia iuxta prae se ferant. Scil. aliis omissis animadvertas quaeso vocabula valde propria ieiune ad argumentum venire vel nuda apparet *σύνθεσις* comoediae et *ψυχρῶς τῷ θεάτρῳ προσδιαλέγεσθαι*, et videbis translatione et ea quidem eleganter et apte electa [2]) usos esse grammaticos ad disciplinam eo certius significandam. Hae autem translationes et imagines Graecam esse disciplinam demonstrant. Sed de hac re hic nobis longioribus esse non licet [3]).

Denique illa scholiorum copia proponenda est, quae est de oeconomia fabula in scaena progrediente in personis

---

1) Necessarium autem erat de prologis scholia modo enotata prius omnia coniungi, quam apparere potuit grammaticos recte monuisse poetam artem personarum mores instituendi ac praeparandi ipsam eo demonstrare, ut *οἰκονομικῶς* per prologum exponeret fabulae argumentum. Nam ne unum quidem scholion totam exhibet sententiam. Qua sententia cognita etiam schol. Med. 1 *ἐπαινεῖται ἡ εἰσβολὴ διὰ τὸ παθητικῶς ἄγαν ἔχειν κτλ.* aliquando similia de expositionis arte exhibuisse, quae hodie amissa sint, conicies.

2) Ab homine scil. sumpta est translatio.

3) De argumenti expositione sententia completur scholio Ph. 311. 1, cf. Ph. 66, in quo recte distinxit scholiasta ea, quae ad fabulam ipsam in scaena agendam pertineant et diligenter a poeta componenda et spectatoribus ut fabulam intellegant per expositionem proponenda sint, ab eis, quae fundamento quidem fabulae iaciendo usui, progressu autem respecto minimi momenti sint, ita ut nec nimis religiose ea a poeta excogitari nec spectatoribus nimis ample proponi necesse sit. Sed haec ad ethographiam non pertinent.

adhibita vel adhibenda. Quibus e scholiis praecipue artis vocabula emergunt, e quibus paene restitui possit disciplina. Hanc autem puram putam Graecam esse scholiis collatis quivis videbit, cum vocabula aut sint ipsa Graeca aut Graeca Latine versa. Scholia haec sunt: Ph. 83.2 ‚magna praeparatio ad rerum difficultatem imminentium: puella citharistria, avarus leno, amator perditus, inopia‘, 69.4 ‚necessaria est ad fabulae περίστασιν avaritia Demiphonis, ut maiore periculo illo absente duxerit filius indotatam‘, 70.1 ‚bona praeparatio, qua et dives et avarus describitur Demipho, ut indotatas nuptias filii ferre non possit‘, 120.2 ‚ordine Ter. prius insinuavit personam senis, ut graviora fierent, quae dirimebant nuptias‘, Ad. 281.1 ‚ex argumento est ostendere, quantum timeat Ctesipho saevum patrem‘, 539.1 ‚magna virtute Ter. rudem simplicem timidumque inducit Ctesiphonem ab initio, ut is sit, qui mox opprimetur cum meretrice accumbens interventu patris ob imprudentiam et rusticitatem suam‘, 380.3. An. 64.2 ‚talem esse Pamphilum adiuvat argumentum fabulae, simul et Charinum‘, Eun. 446.1 (schol. subtile) ‚hic versiculus personam militis et Gnathonis continens pro oeconomia inducitur, qua verisimile fit facile militem ferre posse anteponi sibi Phaedriam, qui se semper intellexerit non amari. nam si hoc tollas, aut excludendus est Phaedria aut ex dolore militis in hac fabula fit exitus tragicus‘ [1]), O. C. 551 χρηστὸς ὁ Θησεὺς τὸ ἦθος εἰσάγεται. καὶ ἔχει καὶ ἐπὶ τοῦτο τῆς οἰκονομίας δεξιώτατα. — O. R. 378 πεποίηκε τὸν Οἰδίποδα ὑπονοεῖν ἐξ ὑποβολῆς Κρέοντος ταῦτα εἰρῆσθαι, ἵνα ζητοῦντος αὐτοῦ ἀφορμήν εὔλογον ἔχῃ τὰ λοιπὰ τοῦ δράματος, O. R. 287 τὸ ‚Κρέοντος εἰπόντος‘ πιθανὸν εἰς τὰ ἑξῆς, ἵνα ἡ ὑπόνοια αὐτοῦ πίστιν ἔχοι, τὸ πεπεισμένον ὑπὸ τοῦ Κρέοντος τὸν Τειρεσίαν μαντεύεσθαι κατὰ τοῦ Οἰδίποδος τὰ ψευδῆ. O. R. 354 εἰκότως ἀπιστεῖται ὡς δι' ὀργὴν εἰρηκώς. εἰ δὲ ἐπιστεύθη κατ' ἀρχὴν ὁ μάντις τὰ ἑξῆς

---

1) Infra de hoc scholio pauca addentur.

τοῦ δράματος ἀνήρτητο κτλ., El. 818 τοῦτο οἰκονομικῶς. εἰ γὰρ ἀπορήσασα ἐπὶ τοῖς ἠγγελμένοις ἀπέκτεινεν ἑαυτὴν διελύετο ἂν ἡ ὑπόθεσις, Ai. 462 δαιμονίως ἀνθυπάγει αὐτῷ τὰ τῆς ἀπαλλαγῆς καὶ τοῦτο ἀναλύει, ἵνα μὴ λυθῇ ἡ ὑπόθεσις, El. 1174 ἀναγκαῖον ἐμφανισθῆναι τὸν Ὀρέστην. διεφθάρη γὰρ τὸ συνεκτικὸν τῆς ὑποθέσεως σιωπῶντος αὐτοῦ. O. R. 680 πιθανῶς μετὰ τὸ διηλλάχθαι αὐτοὺς ἐπιζητεῖ τὴν αἰτίαν, ἅμα δὲ καὶ ἵνα ἀρχὴ γένηται τοῦ ἀναγνωρισμοῦ. Ai. 1043 πιθανῶς, ὅτι οὐ συμπαθήσων πάρεστιν. οὐκ ἀργῶς δὲ τοῦτο, ἀλλ' ὥσπερ προπαρασκευάζων τὸν Τεῦκρον. Med. 922 ἔδει αὐτὴν μηδὲ κλαίουσαν εἰσάγεσθαι . . . καὶ συμπάσχουσαν. ἀπιθάνως γὰρ τὴν τοιαύτην διαχειριζομένην τὰ τέκνα εἰσάγει, cf. etiam Phoen. 549, Phoen. 40 (est prologi scholion) καλῶς ἑτέρῳ ἕτερον περίκειται φρύαγμα (καλῶς hic idem valet atque οἰκονομικῶς), Ai. 1316 ἵνα μὴ εἴη αὐτῶν εἰς μακρὰν ἡ φιλονεικία. διαλλακτὴν εἰσήνεγκεν τὸν Ὀδυσσέα. τοιοῦτον γὰρ ὁ καιρὸς ἐζήτει· εἰσῆκται δὲ Ὀδυσσεὺς ὡς σοφὸς καὶ ἀμνησίκακος (διαλλακτὴν sane non potuisset agere Ulixes, nisi σοφός καὶ ἀμνησίκακος esset inductus a poeta), An. 533. 5 ,placabilis et lenis amicus per totam fabulam inducitur Chremes, ut cognitioni ad ultimum interesse possit', An. 901. 1, Ph. 156. 3, Eun. 849. 4, Hec. 488. 2 ,amoris impulsu nimius hic est circa uxorem et quasi oblitus et suae matris et vitiatae loquitur. sed tali opus est Pamphilo ad huiusmodi argumentum, donec perveniat ad καταστροφήν, in qua uxorem reduci necesse est', 361. 1 ,. . tota oratio Pamphili ad argumentum spectans amatoria magis quam maritalis est: nam aliter non perveniretur ad ultimam cognitionem omnium rerum, nisi adulescens furtivum conceptum uxoris et partum aliquanto lenius, quam coniugalis dolor expetit, toleravisset'. 405. 1. An. 172. 2. Ph. 309. 1, Hec. 238. 1, 327. 1. 328, 339. 3. Eun. 941, Ph. 183. 1, [1]) Ad. 763. 2. 543. 3, Eun. 498. 2 ,hinc ut

1) Conferas quaeso e. g. scholl. Ph. 83. 2, 69. 4, 204. 1, 156. 3, 183. 1, ut videas, quanta iudicii subtilitate et quanto ingenii acumine fabulae contextum scholiasta et dispexerit et dissolverit atque expla-

apparet fit amicior: ideo facilius ab amica quam a parasito separabitur', 1025. 4, 546. 1 ,vide an longam narrationem possit audire, qui nondum amico narrante iam pendeat'[1]), Androm. 229 *π α ρ ὰ τ ὰ π ρ ό σ ω π α κ α ὶ τ ο ὺ ς κ α ι ρ ο ὺ ς τ α ῦ τ α. πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλεν εἰς ὀργὴν καταστῆσαι τὴν Ἑρμιόνην κατὰ τῆς μητρὸς δυσφημοῦσα*. 362, Don. Ad. 419. 1 ,prope delinitus erat Demea c o n t r a i n s t i t u t i o n e m a r g u m e n t i. artificiose igitur poeta subiecit ex persona servi, unde illum ad amaritudinem provocet', Or. 97 cf. Hec. 825, Phoen. 507, Med. 324, 900, O. R. 447 *ἐνταῦθα παρρησιαστικώτερον ὅλον τὸ πρᾶγμα παραινίττεται ἀμφοτέρων τ ο ῦ π ο ι η τ ο ῦ σ τ ο χ α σ α μ έ ν ο υ, τ ο ῦ τ ε τ ῷ δ ρ ά μ α τ ι σ υ μ φ έ ρ ο ν τ ο ς, ὅ π ω ς μ ὴ ἀ ν α κ α λ ύ π τ η τ α ι ἡ ὑ π ό θ ε σ ι ς (διὸ αἰνιγματωδῶς πάντα φησίν), τ ο ῦ τ ε τ ῷ π ρ ο σ ώ π ῳ π ρ έ π ο ν τ ο ς. ἔδει γὰρ εἰπεῖν τὸν μάντιν τὰ μετ' ὀλίγον φανησόμενα.* A quo scholiorum genere separari oportet hoc, quod continet scholia, quibus explicatur, quemadmodum ut praevideant quae secutura sint spectatores e personis efficiat poeta. Ad quam rem iam spectat schol. Ad. 26. 1 ad partem I exhibitum, ubi agitur de personarum comicarum nominibus ipsis oeconomice instituendis, ita scil. ut nomina congruant cum ,officiis', quod non admodum diversum est ab eo quod est ,moribus', et spectatores praeparentur ad intellegendos personae mores. Praecipue autem haec scholia adhibenda: Ad. 265. 1 ,mire Aeschinus servat adversus lenonem superbiam, qua ostenditur tanto esse alienior animo ab amoribus meretricis, quanto audacior in lenonem'[2]), 356 ,*οἰκονομία*, in qua ostenditur, quantum commovebitur Demea ipsa re comperta, cum ex parva rei suspicione tantum se afficiat', 445, 451, 196. 1, 290. 1 ,vide p r a e p a r a t i o n e m doloris:

naverit, ita ut hodie nemo melius facere possit. Sed talia hic non latius debemus persequi.

1) Ceterum Antiphonis persona nullo alio in fabula officio fungitur, quam ut Chaereae audiat narrationem, quare hanc personam praecipue *οἰκονομικῶς* debuit instituere poeta proprio consilio respecto. Praeterea haec persona Terenti propria est neque erat apud Menandrum.

2) ad rem conferas Ad. 282. 2.

nihil mali adhuc secutum est et iam sic perturbatur Sostrata' cf. 308.3, 441.2 ,m a g n a *οἰκονομία* senex laudatur, ut postulationi eius statim adsit fides'. Eun. 971.2 ,formatur status mentis trepidantis senis, ut appareat, quam inopinato malo amens fieri possit'. 436. 505.1. cf. etiam 716.2. 224.2. 230.1 ,*οἰκονομία*, qua ostenditur amaturus Chaerea, siquidem hanc Parmeno ipse miratur'. 434, 440.2 ,hic magna *οἰκονομία* e s t, q u a T e r. p r a e p a r a t, quemadmodum iurgium inter Thaidem militemque et Gnathonem per duas partes serpat fabulae', 501. 719 ,hic iam *προοικονομία* a d f u t u r u m e x i t u m f a b u l a e est: nam dum se ulciscitur Pythias, fit indicium patri Chaereae et confirmantur nuptiae'. 495.1 ,vide *προπαρασκευὴν* futurae litis inter Thaidem et militem'. 620. 231.2 ,iam p r a e p a r a t i o est ad deducendum Chaeream quam deformem Eunuchum'. Ph. 304.2 ,hic iam p r a e s t r u i t u r, quam facile triginta minas perditurus sit Demipho, dum illam vult excludere'. Eun. 298.2. cf. 374.4. 359.2. 624.2, Ph. 238.2 ,vide p r a e p a r a t i o n e m futurae defensionis; quam nisi hoc modo Ter. intulisset, i n c r e d i b i l e v i d e r e t u r subito sedatum senem', Eun. 996, Ph. 236. 253, 262.1, An. 955.3, Ph. 153.3 ,i n d u c i t u r r e r u m i m m i n e n t i u m p r a e s t r u c t i o, in qua sit audax locutor Phaedria, ut qui defensor futurus sit, timidus Antipho, ut qui fugiturus sit'.

Usque igitur adhuc haec didicimus: primum debet poeta singula quaeque in fabula facta dicta consilia e personis constituere id est cuivis facto dicto consilio debet respondere certa quaedam alicuius personae morum pars vel quamlibet propositi partem assequi debet poeta aliqua alicuius personae morum parte quasi nisus. Deinde e personis debet poeta praeparare quae futura sint, id est mores ita instituere, ut initio iam divinent spectatores, quomodo progressura sit fabula, cum perspiciant, quid velint nolintve personae agentes et quo modo eas certis quibusdam rebus affectum iri verisimile sit. Ars igitur poetae est, ut non subitis factis opprimat spectatores, quod stupidis et ineptis ut obscurum videtur magnum, sed omnia aperte

proponat et quomodo gradatim fabulam ad finem perducat diligenter ostendat.

Antequam pergamus, graviora quae ad hanc artis partem significandam usurpaverunt vocabula scholiastae breviter enumerari oportet haec: praeparatio ad rerum difficultatem imminentium. necessarium ad fabulae *περίστασιν*, ex argumento est. adiuvat argumentum fabulae, oeconomia qua verisimile fit, *ἀφορμὴν εὔλογον ἔχει τὰ λοιπὰ τοῦ δράματος, τὰ ἑξῆς τοῦ δράματος ἀναιρεῖται, ἡ ὑπόθεσις διαλύεται, τὸ συνεκτικὸν τῆς ὑποθέσεως διαφθείρεται, προπαρασκευάζειν*, tali opus est persona ad huiusmodi argumentum. donec perveniat ad *καταστροφήν* et similia. *παρὰ τὸν καιρὸν* vel *τοὺς καιρούς, ἡ ὑπόθεσις ἀνακαλύπτεται*, praeparatio, *προοικονομία* ad futurum exitum, *προπαρασκευή*, praestruxit poeta ad exitum fabulae, inducitur rerum imminen tium praestructio. Quorum vocabulorum numeri augendi gratia haec plerumque non magni pretii scholia addam: El. 312 *δαιμονίως ᾠκονόμηται*, Ai. 342 *χρήσιμον τῇ οἰκονομίᾳ*, El. 1368. O. R. 9, Phoen. 1357 *διὰ πιθανῆς ἀφορμῆς*, El. 755 . . . *ἀξιόπιστος ὁ ἄγγελος*, Ai. 91 *οὕτω προκόψειεν ἂν ἡ ὑπόθεσις*, Ai. 257, 201, El. 632. El. 448, 1384, Hipp. 713. El. 82, Phil. 812, Or. 640 *προθεραπεύει τὸν ἀκροατήν*, Or. 128 [1]), Don. An. 399. 3, 607. 1, 623 [2]). Hec. 789. 2. Ph. 784 etc. etc.

Restant duae res tractandae et primum quidem haec. Scil. etsi in personarum moribus instituendis oeconomia ad summam tragico non alia est atque comico poetae, tamen ut proprium assequatur propositum paulo aliter agere debet tragicus atque comicus. Et de consilio tragici quidem poetae proprio haec scholia adhibenda sunt: O. R. 93 *αὔξει ὁ ποιητὴς τὸ ὡς εὐνοϊκὸν ἦθος τοῦ Οἰδίποδος, ὅπως αὔξοιτο τὰ τῆς τραγῳδίας ὕστερον αἰτίου αὐτοῦ τῶν κακῶν ἀναφαινομένου*, O. R. 34 *ἐκ τούτου παθητικωτέραν τὴν*

1) *οἱ ἀκριβολογοῦντες* sunt ei, qui oeconomiae student.

2) Scholion mutilatum quid sibi voluerit facile supplebis e scholiis antea enotatis.

τραγῳδίαν ποιεῖ ὅταν ὁ τοιοῦτος εἶναι νομιζόμενος φανῇ καινοῖς μύσεσιν ἔνοχος (cf. 251) Hipp. 656 οὐκ ἔστι φορτικὸς ὁ λόγος, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς ὑποψίας τοῦ ἁμαρτήματος θεραπευτικός. ἢ τάχα προτραγῳδεῖ τὸ πάθος. τὸν τοιοῦτον μικρὸν ὕστερον ἐπὶ καταγνώσει μοιχείας ποιῶν κατηγορούμενον. Ai. 421 . . . ἀπηυδηκότα δὲ ἄνδρα οὐκ ἄν τις μέμψαιτο, εἰ μεγαλαυχεῖται ὁποῖα καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐν τῷ τέλει ὧν περὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ διέξεισι. καὶ γίνεται ἐπίτασις τοῦ πάθους, ὁπόταν τὸ τοιοῦτο διαφθείρηται, ἔτι δὲ αὔξεται τὸ πάθος οὐχ ὑπὸ ἄλλου λεγόμενον ἀλλὰ ὑπὸ αὐτοῦ. O. C. 1181, ubi etiam reperiuntur verba αὐξήσεως χάριν. cf. etiam Or. 241. Quorum scholiorum sententia certo modo completur his et exquisitis quidem scholiis: Ai. 112 ὑπεροπτικὸν τὸ ἦθος αὐτοῦ ἐντεῦθεν ἐνδείκνυται ὁ ποιητὴς (ἐπεὶ πάνυ πρόσκειται ὁ ἀκροατὴς τῷ Αἴαντι διὰ τὴν συμφορὰν καὶ μονονουχὶ χαλεπαίνει τῷ ποιητῇ), ἵνα δόξῃ ἀξιοπαθεῖν ὁ Αἴας μὴ ὑποτεταγμένος τῷ δαίμονι et Ai. 762 παρατήρει κἀνθάδε τὴν προσθήκην τοῦ ποιητοῦ, ὅτι προσῆψε τῷ Αἴαντι γλωσσαλγίαν μονονουχὶ θεραπεύων τὸν θεατὴν μὴ ἄχθεσθαι τῇ συμφορᾷ τοῦ Αἴαντος. προσῳκειωμένοι γὰρ ἤδη τῇ ἀρετῇ αὐτοῦ σχεδὸν καὶ τῷ ποιητῇ ὀργίζονται. Quibus in scholiis statuitur illa lex, secundum quam eo melius officio fungitur poeta tragicus, quo magis tragice eveniant res fabulae: eo autem magis tragice eveniunt, quo acrius inter se opposita sunt personarum (vel potius eius quae primas partes agit personae) mores et fortuna, id est quo meliores eae sunt personae, quarum interitus perniciesque paratur. Tamen hac quoque in re est modus certique fines: debet enim operam dare poeta, ut persona videatur ἀξιοπαθεῖν neu videatur plane iniuste optima quaeque perire, quo tamen facto suo iure spectatores irascentur poetae [1]).

---

1) Hic liceat breviter annotem Schilleri fere eandem fuisse sententiam, cui vehementissime se opposuit Hebbelius, secundum quem id ipsum est tragoediae, ut plane frangat spectatores, eodem modo quo vita homines frangat, cum Schillerus ut tragoedia corroborentur homines qui audiant vitaeque servitio liberentur postulet.

De comico autem poeta cum tam subtilia non inveniantur, tamen adhibenda haec Euanthi III 5 ‚haec cum artificiosissime Ter. fecerit, tum illud est admirandum, quod et morem retinuit, ut comoediam scriberet et temperavit affectum, ne in tragoediam transiliret . . . illud quoque inter Terentianas virtutes mirabile, quod eius fabulae eo sunt temperamento, ut neque extumescant ad tragicam celsitudinem neque abiciantur ad mimicam vilitatem' et IV 2 ‚inter tragoediam cum multa tum imprimis hoc distat, quod in comoediis mediocres fortunae hominum, parvi impetus periculorum laetique sunt exitus actionum, at in tragoedia omnia contra, ingentes personae, magni timores, exitus funesti habentur . . . tum quod in tragoedia fugienda vita, in comoedia capessenda exprimitur'. ad quae addendum schol. Eun. 446. 1 supra exscriptum, in quo certa fabula respecta inter tragoediam et comoediam discrimen indicatur demonstraturque comoediam fieri tragoediam (et invicem) morum oeconomia aliter instituta.

Alterum quod restat et quo in ethographia tractanda satis provehemur, his scholiis nobis suppeditatur: Eun. 301. 5 ‚hic ostenditur iam pridem motus in res venerias Chaerea, et magna poetae cura est, ne incredibile videatur adulescentulum, qui pro eunucho deduci potuerit, tam expedite virginem vitiasse. quocirca artifex summus quod aetati non potest, naturae attribuit Chaereae, ut calidior ingenio et ante annos amator non libidinem in sese sed quandam rabiem designaverit in venerios appetitus'. 296. 2 ‚πρὸς τὸ πιθανὸν argumentatus est ut ostenderet hunc grandem iam ephebum etiam amoris expertem non fuisse'. Quibus scholiis dilucide nova quaedam lex poetae observanda proditur, quae iam supra hinc illinc quasi emersit, scil. de personarum veritate cum oeconomiae legibus ac praeceptis concilianda. Quae res flagitare videtur, ut non in hac sed in parte nunc tractanda de scholiis modo enotatis agamus.

III.

De personarum veritate.

In scholiis Eun. 301.5 et 296 2 modo enotatis quaesiverunt grammatici, quomodo poeta diversos alicuius personae mores, quibus ut antea exposuimus usus esset ad diversas propositi partes assequendas, inter se conciliavisset atque ita composuisset, ut verus homo quasi oreretur, qualis quin exstitisset vel exstare posset nemo dubitaret. Cuius rei scil. diversos mores in una persona oeconomice quidem sed ita coniunctos esse, ut verus homo exstiterit (quod tamen non proprie monuerunt scholiastae) exempla praebent ss. Ant. 82 φιλόστοργον καὶ ταύτης τὸ ἦθος ἀλλ' εὐλαβές, Ai. 1091 διάκειται μὲν ὁ χορὸς πρὸς τὸν Τεῦκρον, ὑπεσταλμένως δὲ διαλέγεται διὰ τὸ τοῦ βασιλέως ἀξίωμα, El. 766. Ai. 134. 485. Quamvis igitur cupiat poeta brevissima via ad fabulae finem et propositum pervenire, quare personas quam οἰκονομικώτατα instituet, ut quasi omnia faciant, quae poeta quasi praescribat, tamen utique necesse est, ut veros homines nobis ante oculos ponat certa voluntate certoque arbitrio instructos nec mera μηχανήματα id est personas, quae nulla ratione adhibita aliter se gerant, cum aliter libuerit poetae. Debet igitur veram vitae imaginem pingere poeta cum aliis rebus tum ipsis fabulae personis respectis. Quare non plane oeconomiae vel consilio ac proposito suo quasi indulgere, sed praeter oeconomiae legem etiam alias leges observare debet, quarum primam hanc de veritate cognovimus. De qua permulta scholia exstare consentaneum est, cum quoad veritatem assecutus sit quivis poeta et praecipue quidem comicus, omnes nec solum artis periti animum advertant. Et tam dilucida atque simplex haec est res, ut ne artis peritos quidem subtiliora de ea eruisse ac statuisse consentaneum sit. Itaque brevissime graviora tantum exhibebo vocabula, quae non nimis trita sint et aliquo modo disciplinam praebere videantur, plerumque autem locos enotabo. Sed ne omnes quidem locos religiose colligere operae pretium est, quo nihil efficiatur, sed satis est

duo vel tres e toto numero locos laudare, cum res semper clara et minime intricata sit. Graviora autem Graecis Latina scholia inveniuntur, quippe quae sint comica.

Incipiamus a scholiis, quibus quae de veritatis lege modo exposuimus bene illustrantur, his: Eun. 736. 3 ‚hoc videtur sapientius et facetius dici, quam ab ebrio rustico adulescentulo debuisset. hoc vitium tunc fit, cum ingenium suum poetae in personas conferunt', Med. 296 τοῦτο οὐ δογματίζων ὁ ποιητὴς λέγει, ἀλλ' ἁρμοζόμενος πρὸς τὸ ὑφεστηκὸς ἦθος, ἐπεὶ κτλ., Hipp. 1102 μεταφέρει τὸ πρόσωπον ἐφ' ἑαυτοῦ ὁ ποιητὴς καταλιπὼν τὰ χορικὰ πρόσωπα[1]), Tro. 634 οὐ στοχάζεται τῶν ὑποκειμένων προσώπων, Phoen. 388, cf. Hec. 254.

Comoedia est ‚consuetudini congrua' Euanth. II 6, ‚imitatio vitae, speculum consuetudinis, imago veritatis' Excerpta de com. V 1, ‚cotidianae vitae speculum' ib. V 5.

Deinde enumero haec: poeta ‚personarum leges custodit', ‚servat personarum modum' vel ‚condiciones', τὸ δέον ἀπονέμει τοῖς προσώποις, ‚debitum' vel ‚proprium reddit personis', ‚vim suam cuique personae exhibet' (Euanth. III 4, Hec. 729. 1, An. 278. 4, O. R. 9, Ph. 212. 2, 199. 3, 198. 3), semper enim ‚memor est personae' (Ad. 541. 1, Eun. 607. 2), ut semper etiam ‚pro se cuique personae sit accommodata oratio' (Eun. 454. 1). ‚Scit etiam personarum officium' poeta (Hec. 776. 1, cf. Hipp. 406). ‚Pulchrum igitur colorem vitae inducit' (An. 470. 1, Ph. 153. 1) ‚exprimit consuetudinem' (An. 118. 1, Hec. 76. 3, Ph. 258. 1, Eun. 1027. 1), loquitur ‚media de consuetudine' (Eun. 238. 1, cf. 91. 1 ‚de medio'), exhibet ‚pervulgatam consuetudinem' vel ‚consuetudinis imaginem' etc. (Eun. 358. 4, Ph. 55. 1, cf. praeterea Hec. 727. 1, Eun. 685. 2 cf. Ad. 433. 3), ‚exprimit morem', ‚dicit de more', ‚secundum morem cotidianum', ‚more hominum' etc. (Hec. 317, Ad. 313. 1,

1) De choro ἐν προσώπῳ τοῦ ποιητοῦ inducto cf. Med. 823.

Ph. 147. 3, 159. 1, Hec. 441. 5. cf. etiam Eun. 586. 1. 405. 3. Ad. 304. 2), exhibet hominum ἔθος. φυλάττει τὸ ἦθος vel ὅπερ σύνηθες (schol. rec. Hecub. 1100. 924. Hipp. 198. 177. Ai. 916). exhibet ,usum cotidianum', quod ,solemus', ὃ εἰώθαμεν etc. (Hec. 611. 2. Eun. 948, An. 611. 1, 319. 2. Eun. 166. Ad. 471. 1, Ai. 368. O. R. 46). Inducit igitur poeta, quod cuique personae est ,familiare' (An. 872. 3, Hec. 144. 2). ,proprium' (An. 346. 1. Ph. 118), ἴδιον (El. 126, Ai. 342. Don. Ad. 329. 2. Hec. 502. 3). ,aptum' (Eun. 624. 3. Ad. 507, 2), οἰκεῖον (El. 1058, Ai. 794), ,conveniens' (An. 40. 4. Hec. 309. 2). ἁρμόζον (O. R. 58. Phoen. 504). ,congruum' (An. 61. 2. Ad. 342). πρέπον (Ai. 815)[1]. ,decens' (Eun. 459. 1. Hec. 496. 2)[1]), qualis ,debet' esse (Hec. 685). οἷον δεῖ εἶναι (Phoen. 446. Or. 94). quod ,non abhorret a persona' (Ad. 196. 2) sed ,est necessarium pro persona' (Ad. 685. 5), in universum quod ἀνθρώπινόν ἐστι. (El. 307, Ai. 829). Itaque quae locuntur quaeque faciunt personae erunt ,verisimilia' (Hec. 756, Eun. 560. 1). πιθανά (Eun. 296. 2, Hec. 138. 3, Antig. 65). ἀξιόπιστα (Ai. 780 cf. El. 1117), οὐκ ἄτοπα (Ai. 1285), ,non irrationabilia' (Eun. 864. 2) vel ,absurda' (An. 447. 2). εἰκότα (Ant. 526). ,credibilia' (Hec. 258. 1, Eun. 301. 5). non παρὰ προσδοκίαν vel παρὰ τὰ καθεστῶτα vel παρὰ τὰ πρόσωπα ipsa (Don. Eun. 223. 1. Androm. 330. 229). poeta enim hominum verorum ἤθη καὶ λόγους μιμεῖται. ,imitatur', μιμεῖται τὴν ἀλήθειαν et personas βούλεται φύσει ἐοικέναι (Or. 218, Andr. 32. Med. 57. Don. An. 185. Eun. 855. Hec. 346: Aesch. Eum. 140: Dion. Halic. de comp. verbb. c. 22 de Aeschylo, cf. Ai. 572). Quae fere graviora sunt vocabula, quibus respectis nonnulla addam scholia, quae aut exhibent vocabula a modo enotatis non admodum diversa aut, etsi maioris non sunt momenti, demonstrant tamen ne minutiis quidem respectis distare scholia Latina a Graecis: Hec. 834. 1 ,color necessarius a verisimili', Hec. 727. 1 ,rarus vitae color', Hec. 596 ,mores exprimere et personas reddere', O. R. 118 ἄκρως ὑπέγραψε τὸ

1) cf. infra ad partem VI.

ἦθος, Eun. 1087. 1 ‚ostendit exemplo', Ad. 763. 1 ‚exemplum inducitur'[1]), Ad. 899. 1 ‚imaginem praebet', Ad. 288. 2 ‚demonstratur', Ad. 517. 1 ‚ostenditur', Ad. 977. 3 ‚verbo tenus ut faciunt', Ad. 196. 2 ‚cotidie videmus', An. 245. 1 ‚commune omnium' cf. Eun. 91. 1, Hec. 101. 1 ‚bene pro persona', Eun. 235. 3 ‚eleganter ex persona', Phoen. 507 *μίμησιν ἐξεικονίζει*, Ai. 82 *τὸ οἰκεῖον παράκειται* cf. Tro. 98 *τοῖς ὑποκειμένοις οἰκείως ἔχον*. Deinde conferas velim haec scholia: Hec. 541. 1 ‚omnes gloriantur' et Phoen. 61 *πᾶσα γυνή*, Ph. 396. 2 ‚plerumque' et O. C. 1725 *μάλιστα*, Ad. 796. 1 ‚irati . . saepe' et El. 134 *τοιοῦτοι πολλάκις* cf. Or. 837. Ad. 304. 3; Eun. 116. 4 ‚muliebriter' et Cho. 363 *γυναικικῶς*, An. 889. 1 ‚ut pater', El. 766 *ὡς γυνή*, Ad. 697. 3 ‚est amantis', Ai. 862 *ἔστιν εὐσεβοῦς ἀνδρός*, Eun. 65. 2 ‚amat ἀποσιωπήσεις nimia indignatio', Hipp. 125 *φιλοῦσιν . . ὥστε οὐκ ἀπεικότως*, Ph. 36. 4 ‚opportuna', Eum. 144 *πρόσφοροι*: de vocibus *θαυμασίως*, ‚mire', *καλῶς*, ‚bene', etc. nimirum nihil annotatur. De personis *πιθανῶς* incredibilibus atque a natura abhorrentibus cf. ss. El. 1117. Ad. 886. 1[2]). Postremo addendum scholion quoddam, quo iterum toti de veritate parti lux affertur, Eun. 740. 2 ‚in oculos maxime saevire feminas et tragoediae fere et comoediae protestantur' scil. non natura quasi probat recte et secundum veritatem personas esse inductas in fabulas sed fabulae quasi probant a natura recte institutos esse homines. Quam sententiam eos potissimum protulisse censentaneum est, qui numquam non fabulas cum natura convenire animadverterant.

IV.

De morum constantia.

Non satis est non contra naturam humanam universam esse, quae faciant fabulae personae vel quomodo

1) De verbis ‚exemplum inducitur' et similibus infra ad partem VI amplius disputabitur.

2) Incredibilesne interdum personae a poetis inductae sint, id quaerere ad ethographiam eruendam non pertinet.

se gerant, sed certam tantum partem earum rerum, quas fieri natura humana non vetet, in fabulam inducere debet poeta. Non enim totam alicuius hominis vitam fabula horis tribus finita percurrere potest, sed partem minimam tantum [1]. Qua de causa non ea omnia debent attribui personae, quae multa et plerumque valde diversa praebet longa in vita homo, sed poetae id est, ut quasi simpliciorem inducat personam et eam, quam perspicere possimus. In vita enim ipsa homines quales re vera sint raro perspicimus, cum aliis temporibus non raro plane alii esse videantur et pauci secundum certam rationem ac legem se gerant. Fabulae autem personas utique necesse est ut perspicere possimus, quia aliter non intellegeremus, quid sibi voluerit poeta. Quare praeter universam de veritate legem aliam de veritate eamque fabularum propriam [2] debet observare poeta scil. de constantia legem, qua magis quam lege antea enotata constringitur, ne oeconomiae nimium quasi faveat [3]. Qua de re etiam hoc tenendum: scil. cum is, qui in personarum veritatem vel πιθανότητα inquirit, unum quodvis personae factum separatim investiget, an respondeat naturae humanae, eius qui in personarum constantiam inquirit est, ut conferat atque comparet id quod alio fabulae loco persona locuta sit vel fecerit cum eis, quae alio fecerit.

Artis vocabula non multa exstare non mirabimur, cum et simplex sit res neque ita variis modis significari possit. Sed ad disciplinam quoad potest complectendam etiam hic pauca scholia non ad mores pertinentia liceat afferre. Sunt autem scholia haec: Or. 99 *οὐδαμοῦ ἀνώμαλον τὸ τῆς Ἠλέκτρας ἦθος* [4]. Phoen. 274 *τοῦτο οὐ συνῳδὸν τῷ* (267) *,ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ'* El. 1385 τὸ ,*κακῶν' οὐχ ὡς κατηγοροῦσά φησιν* (*ἐναντίον γὰρ τῷ*

1) Quae tamen, quo maior est poeta, eo rerum ad personae mores cognoscendos et vitam perspiciendam gravium plenior erit, ut recte de nonnullis fabulis dicatur totam vitam humanam una et brevi fabula complexum esse poetam.

2) Scil. carminis epici similis ratio est, sed non tam dura atque acris lex.

3) Nimis oeconomice egit e. g. An. 849. 5, 851. 2, cf. 913. 1.

4) ὁμαλός ipsum Aristotelis vocabulum est.

ἤθει τοῦ χοροῦ) κτλ.. Andr. 369 δοκεῖ ἐνταῦθα εὐτελίζων τὸ τῆς Τροίας κατόρθωμα ἐναντιοῦσθαι τῷ ἑξῆς[1]), Tro. 906 καταφέρεται εἰς τὸ νόσημα τῶν ἀντιθέσεων. ἡ γὰρ πρότερον λέγουσα· ὅρα, μή σε ἕλῃ. νῦν φησιν ἄκουσον αὐτῆς. Andr. 529 εἰποῦσα (549) ,ὡς ἀθώπευτόν γέ σε γλώσσης ἀφήσω τῆς ἐμῆς' αὐτὴ μὲν ἐπιμένει τῷ φρονήματι, τῷ δὲ παιδὶ τὸ παρακαλεῖν ἐπιτρέπει, Ai. 455 πάνυ γενναίως ἐμμένει τῷ λήματι, O. R. 673 ἔτι ἐμμένει ὁ Κρέων τῇ αὐτῇ παρρησίᾳ. ἐπιστάμενος ὡς οὐδὲν ἐσκαιώρησεν cf. Or. 129 ἐλέγχει δὲ αὐτὴν, ὅτι . . ἐν τοῖς αὐτοῖς ἤθεσι μεμένηκεν, Or. 392 οὐ γὰρ πρὸ πράξεως καὶ μετὰ τὴν πρᾶξιν οἱ αὐτοὶ τυγχάνομεν, cf. Ai. 1359 οὐκ ἐν τῇ ταυτότητι μένει τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, Ad. 881 ,vide remanere in Demea non penitus eiectam severitatem', Ad. 997. 2 ,. . Micio non discessit de proposito suo', Eun. 802. 2, An. 478 ,redit ad illam sententiam (159/60) ..simul sceleratus Davus siquid consili habet. ut consumat nunc'', Ad. 991. 2, An. 704. 2 ,eodem sensu utitur Davus adversus Charinum, quo supra etc.', Eun. 849. 2, Ph. 678 ,non desinit poeta ostendere avaritiam Demiphonis', cf. Ad. 412. 1; Med. ὑπόθ. μέμφονται αὐτῷ τὸ μὴ πεφυλαχέναι τὴν ὑπόκρισιν τὴν Μήδειαν, ἀλλὰ προπεσεῖν εἰς δάκρυα κτλ.. Ai. 80 μέτριον διεφυλάχθη τὸ τοῦ Ὀδυσσέως ἦθος, Don. Hec. 447. 3 ,servat in illo amorem poeta, cuius non paenitebit re cognita etc.' Ph. 286. 3 ,quam ab initio idem motus servatus seni', Ph. 122. 3, An. 278. 4, Hec. 360. 1, Eun. 1083. 4, O. R. 287 κἀνταῦθα τὸ κηδεμονικὸν τοῦ ἤθους διετήρησεν, O. R. 669 τὸ φιλόκοινον αὐτοῦ κἀνταῦθα δείκνυσιν. Hic iam vides vocabula interdum nimis generalia nec satis propria esse, ut non certe distingui possit utrum ad hanc an ad partem antecedentem spectent. Praecipue vocabulo servare eodem modo ac φυλάττειν semper fere generali sensu et saepe quidem de poeta utuntur scholiastae, ut scholia pertineant ad partem quae est de veritate. cf. e. g. Hipp. 612. 198.

1) cf. Med. 97 vocabulorum ἀσύμφωνον et τὸ μαχόμενον gratia.

Med. 823 σῴζει τὸ εὐγενὲς φρόνημα. Euanth. III 4 ,personarum leges . . nemo diligentius a Terentio custodivit', ita ut voces ,servare', ,custodire' non admodum diversae sint a voce ,observare' vel similibus, quae generaliter dicuntur. Tamen primo proprium exhibebant sensum, quod clarum fit collatis e. g. schol. Med. ὑπ. (modo enotato) et Aristotelis verbis a. p. 15 p. 1454 a (ἔστι δὲ παράδειγμα τοῦ ἀνωμάλου ἡ ἐν Αὐλίδι Ἰφιγένεια . οὐδὲν γὰρ ἔοικεν ἡ ἱκετεύουσα τῇ ὑστέρᾳ, quo probatur vocabulum φυλάττειν proprie ad constantiam morum pertinere. Nec de scholiis nunc enotandis semper certe iudicari potest, quae viliora sunt nec digna de quibus amplius disputetur: Med. 922 ἔδει αὐτὴν μηδὲ κλαίουσαν εἰσάγεσθαι . οὐ γὰρ οἰκεῖον τῷ προσώπῳ . ὠμὸν γὰρ εἰσῆκται τοῦτο, El. 1239 ὅρα εἰ οἰκεῖα ταῦτα τῇ Ἠλέκτρᾳ παρόντος Ὀρέστου, ὁπότε καὶ μόνη οὖσα τοσοῦτον ἐθρασύνετο, An. 853. 3 ,Chremi convenit hic sermo: hic enim irridet, qui et supra dixit (555) „amantium ira amoris integratio est"', Ph. 325. 1, Eun. 86 ... nam et personae et dictis eius ceteris convenit', 786.7, 487. 1 ,secundum illud (252) „ait: aio" approbat parasitus quod miles dixerat'. 498. 1. Hec. 99. 1 ,mire ostendit ex iisdem verbis eandem hanc esse, quae supra dixerat etc.', Hec. 497. 2 ,servavit verba sua eidem personae, nam ita dixerat etc.', An. 907. 3 ,pudet fateri propter hereditatem venisse, et vide ipsum esse qui dixerat etc.'; Ai. 818 μεγαλόφρων ὁ Αἴας καὶ μέχρις ἐσχάτης ὥρας μισῶν τοὺς βαρβάρους, Or. 1559 ἕως τέλους ὑποκρίνεται ὁ Μενέλαος. An. 533. 5 ,placabilis et lenis amicus per totam fabulam inducitur Chremes etc.', Hec. 193. 3, 799. 1, 413, Ad. 540 3. 380. 3. 984. 539. 1 ,magna virtute Ter. rudem . . inducit Ctesiphonem ab initio, ut etc.', Ad. 408. 2 ,pronum est haec statim credere Demeam de eo, quem et superius (44/5) laudaverat . . unde mira poetae arte et initia et media et postrema sibi congruunt atque respondent'. Ai. 1161 οὐδαμῇ ὑπείκει ὁ Τεῦκρος. Or. 371 ὕπουλα πάντα τὰ ῥήματα Μενελάου. O. C. 150 φυλακτικῶς καὶ τοῦτο λέγουσιν. Med. 901. 968. Or. 76. 376. 401. 403.

693. Don. Eun. 86 ,non imperite intellegunt, qui existimant meretricem e t i a m h o c simulare etc.', Or. 437 *π ά λ ι ν φιλοπράγμονος ὁ Μενέλαος παραγυμνοῖ τὸ ἦθος*, Or. 482. 108. 427. Don. Ad. 988. 1 ,attendendum est indulgentiam a Demea culpae ascribi d e n u o'. Praeterea ne omiseris velim Ad. 419. 1 ,prope delinitus erat Demea . . artificiose igitur poeta subiecit . . unde illum ad amaritudinem provocet'. Magis generalia sunt ss. Hec. 215, 251. 2, 339. 5. Ph. 112. 2, 304. 1. in quibus explicatur, quam sit m e m o r s u i poeta diversis fabulae locis de omnibus quae ad personas pertineant rebus.

Certa autem scholia quaedam de personis constanter inconstantibus invenimus scil. de iis personis, quarum naturae id ipsum proprium est, ut inconstanter se gerant. Ad quas quod pertinet nimirum tum poeta constantiae legem observabit, cum inconstantes inducet [1]). De qua re conferenda ss. Phoen. 274 *τοῦτο ο ὐ σ υ ν ῳ δ ὸ ν τῷ* (267) ,*ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ*'. *θ ρ α σ ύ δ ε ι λ ο ν γ ὰ ρ τ ὸ ν Π ο λ υ-ν ε ί κ η ν π α ρ ί σ τ η σ ι π ρ ῴ η ν μ ὲ ν φ ά σ κ ο ν τ α* ,*ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ τὰ πίστ' ἐμαυτῷ τοῦ θράσους παρέξομαι*', *ν ῦ ν δ ὲ τοὺς βωμοὺς πλησίον εἶναί φησιν οἷς προσφυγὼν νομίζει σωθῆναι καθάπερ ἱκέτης γενόμενος* [2]). de parasito Eun. 790. 3 ,hoc est, quod supra ait (251) „id rursum si negant, laudo id quoque". nam negat rursum male pugnandum esse, qui superius retineri non potuerat, quin in proelium vel moriturus irrueret'. Eun. 1084. 3 ,iam hos laudat et n i m i s p a r a s i t u s e s t, s i r e c o r d a r i s e u n d e m dixisse (427) „facete, lepide, laute etc." '. Eun. 1025. 1 ,r e m i n i s c e r e h u n c e s s e, qui militi supra dixerit de Thaide (448) „iamdudum te amat" et rursus . . et hinc videbis, quos exitus habeat assentatio; nam idem militi auctor est summae desperationis', Eun. 1085.1. 774. 2, de lenone Ad. 199. 4. de servo Ph. 286. 2. de Phaedrae nutrice praecipue Hipp. 433 *καλῶς ἐμιμήσατο τ ὸ τ ῶ ν γ ρ α ῶ ν π α-*

1) Hic iam afferam liceat Aristotelis verba a. p. XV *κἂν γὰρ ἀνώμαλός τις ᾖ ὁ τὴν μίμησιν παρέχων καὶ τοιοῦτον ἦθος ὑποτιθείς, ὅμως ὁμαλῶς ἀνώμαλον δεῖ εἶναι.*

2) Hic Euripidi satisfecit scholiasta, quod non saepe factum est.

λίμβολον. ὑπερφοβοῦνται γὰρ καὶ θρασύνονται ταῖς συμφοραῖς, 704 ὁμολογεῖ τὸ ἁμάρτημα, ἐπεὶ εἶδεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἀπολογίαν δυσχεραίνουσαν, quod arte convenit cum Don. Eun. 774. 2 ‚postquam non obtinuit quod volebat Gnatho, assentatur ad omnia'. cf. quae praeterea de nutrice adhibui scholia supra p. 11.

Non autem lex de morum constantia data ad personas affectibus motas pertinet. Affectu enim quivis superatur, ut quamdiu sit affectu motus, tamdiu quasi non sibimet constans sit. Mores autem atque natura hoc modo fere non mutantur neque omnino e personae affectu quicquam de moribus conici debet. De qua re bene egerunt scholiastae scholiis his: Hipp. 347 (Phaedra δηλοῖ) ὅτι ἔκ τινος θείας ὀργῆς τοῦτο νοσεῖ, οὔκουν ἐκ μελέτης καὶ κακῆς φύσεως, Hipp. ὑπ. θεασαμένη τὸν νεανίσκον ἡ Φαίδρα εἰς ἐπιθυμίαν ὤλισθεν, οὐκ ἀκόλαστος οὖσα, πληροῦσα δὲ Ἀφροδίτης μῆνιν, ἣ . . τὴν Φαίδραν εἰς ἔρωτα παρώρμησε [1]), Hipp. 351 οὐκ ἐξ εἰδήσεως οὐδὲ ἀπὸ τρυφῆς καὶ συνεχοῦς θέας ἐρᾷ, ἀλλὰ χόλῳ τῆς Ἀφροδίτης, cf. schol. rec. Or. 414 οὐκ ἐκ θεοῦ ἐκεῖνο, ἀλλ' ἐκ θυμοῦ τὸ πραχθέν, Ai. 421 οὐ νεμεσητὸν Αἴαντι μεγαλαυχεῖσθαι. ὅταν μὲν γάρ τις ἐν μετρίᾳ διαγωγῇ ᾖ, τότε εὔσχημον περιστέλλειν τὰ ἑαυτοῦ πλεονεκτήματα, ἀπηνδηκότα δὲ ἄνδρα οὐκ ἄν τις μέμψαιτο, εἰ μεγαλαυχεῖται κτλ., Eun. 320 ‚non hoc personae attribuendum est, sed affectui; non enim quia Chaerea est sed quia amator dicit se parvi facere, quem ad modum potiatur, dum potiatur', Eun. 58 ‚nunc domino servus est sapientior, sed amatore non amans', O. C. 960 τῷ ὄντι ὁ Οἰδίπους εἴ τις ἀκριβῶς ἐξετάζοι ἄδικος μὲν οὐκ ἔστιν, ἀτυχὴς δὲ καὶ περιπαθής, Hec. 825 οὐ μαστροπώδεις οἱ λόγοι, ἀλλ' ἀφαιρεθεῖσα τὸν τῆς τύχης ὄγκον εἰς πᾶν ὁτιοῦν καταβαίνει, Or. 286 ἀπειρηκὼς τῇ νόσῳ ὃ πρὶν εὐσεβὲς ᾤετο νῦν ἀνόσιον καλεῖ, Phil. 452 νοσῶν δυσφημεῖ, Eun. 848. 2 ‚primus metus adimit consilium, sed

---

1) Venus vel illa θεία ὀργή Euripidi ipsi nihil aliud nisi ipsius amoris vim atque affectum significavit et ita voluit rem intellegi.

recogitatio reddit confidentiam' cf. 849. 1, colligit se rursum ad impudentiam Chaerea', Ai. 684 ὅρα, πόσον ἐπικρατεῖται ὑπὸ τοῦ πάθους ὁ λογισμός· ὁ τὰ σοφώτατα γοῦν εἰπὼν ἑαυτὸν ἀναιρεῖ. cf. etiam Ai. 862; Med. 899 ἀπὸ τούτου φαίνεται τὸ μὴ κατὰ προαίρεσιν αὐτὴν ὁρμᾶν ἐπὶ τὸν φόνον, ὅπου γε περιαλγεῖ τὴν ψυχὴν τῷ πάθει, ἀλλὰ διὰ τὸ προτεθυμῆσθαι ἀμύνασθαι τὸν Ἰάσονα, Med. 1055 ἔστι μίμησις μητρὸς οὐ προαιρέσει ἀνάγκῃ δὲ τοῦ τοὺς ἐχθροὺς ἀμύνασθαι τολμώσης φόνον κατὰ τῶν φιλτάτων, Ai. 562 ἐκφέρει ταῦτα ὑπὸ τοῦ πάθους προαγόμενος, quod spectat ad oeconomiam. Ai. 1285 οὐκ ἄτοπον τὸν Τεῦκρον λοιδορεῖν Ἀγαμέμνονι ὑπὸ τοῦ πάθους προαγόμενον. Ad. 780. 2 ,hoc iam ebrio convenit. non illi quem cognovimus Syro etc.', 768, 772. 2 [1]).

V.

De morum mutatione.

Poetam ut sibi constent personae operam dare debere vidimus. Sed ei soli rei si studebit, ita ut fine fabulae facto eaedem sint personae quae initio fuerunt vel potius ut nullo fabulae loco vel minimam morum mutationem animadvertamus, non minus male officio functus erit, quam si omnino non studuisset. Lapides enim induxerit, non homines: nam cum certa quaedam facta fabula progrediente accidant nec nihil fiat omnesque fabulae personae certis et quod ad personas singulas pertinet diversis moribus instructae invicem se afficiant, (assequentur enim certum poetae propositum quasi coniunctis viribus, quamvis in parte II viderimus suo ipsius quamque arbitrio obsequi sibi videri) secundum naturam humanam utique necesse est, ut omnes,

---

1) Vidisti non diligenter me distinxisse inter corporis et animi affectus, quod superfluum visum est.

nisi quae ad argumentum parum pertineant, personae aliquo modo mutentur[1]). Quam legem totam contineri in lege de veritate data vides, ita ut dubitari possit, num omnino legem propriam ac novam debeamus statuere. Tamen separatim haec de mutatione lex tractetur oportet, utpote qua iuste compleatur de constantia lex, quam et ipsam quamquam concedendum est in lege de veritate data contineri, ab ea separandam et proprie tractandam esse vidimus. Consentaneum autem est huius partis rationem plane eandem esse ac de constantia partis.

Praemittamus nonnulla scholia rem ipsam probantia atque illustrantia: An. 175. 6 ,nemo in diversis actibus semper lenis est nisi forte fictus assimulator et callidus'. Ph. 231. 2 (ostendit poeta) ,nullam esse tam iustam et gravem iracundiam patris, quae non et fiducia defensoris et intervallo temporis evanescat', Ad. 535 ,nemo tam asper est pater, qui non statim mitescat laudato filio'. Or. 392 ἤτοι ὅτι μετανοεῖ ἀνελὼν αὐτὴν, ταλαίπωρόν φησιν· οὐ γὰρ πρὸ πράξεως καὶ μετὰ τὴν πρᾶξιν οἱ αὐτοὶ τυγχάνομεν. Quo in Orestis scholio vocem μετανοεῖν invenimus, quod vel cuius similia exstant in his scholiis: Androm. ἐπ. Ἑρμιόνη μετενόησεν, εὐλαβηθεῖσα τὴν παρουσίαν τοῦ Νεοπτολέμου, Ai. 815 τοῖς καρτερικοῖς καὶ ἅπαξ κρίνασι περί τινος οὐ γίνεται ἀναβολὴ οὐδὲ μετάνοια. Med. 1048, 1013. Ai. 646 τοῦτο δέ φησιν ὡς μεταβεβλημένος ἀπὸ τῶν προτέρων νοημάτων, Don. An. 444. 1 ,apparet Pamphilum voluntatem propositumque mutavisse', An. 545. 3 ,non persona sed rei condicio commutata est', Ph. praef. II ,mutato consilio', Eun. 786. 1 ,non diceret miles, si staret in sententia, sed iam videtur timore mutatus'. Ad. 380. 3, 924. 4, 986. 3, 992 ,hic ostendit Ter. magis Demeam simulasse mutatos mores quam mutavisse', 886. 1 ,dura et importuna repente commutatio ex tanta vituperatione in laudem Syri ostendit contra naturam suam niti Demeam'. In his Adelphorum

1) An omnino contendi possit exstare veram τοῦ τρόπου mutationem consentaneum est hic non diligentius nos inquirere, quod ad philosophiam, non ad ethographiam pertinet.

scholiis iam indicata est sententia, qua plura de mutationis usu atque ratione comperimus. scil. nullo modo eam repente induci debere. De qua re his scholiis certiores fimus: Ad. 895. 2 ,hae promissiones ad hoc praemittuntur, ut cum in subiectis agi a Demea huius modi res coeperint, non sit absurdum spectatoribus Demeam tam cito esse mutatum'. Ph. 293. 3 ,gradatim illi singula subducuntur et accusationis impetus evanescit'. Ad. 789. 4 ,vide hic gradus doloris et iracundiae in tantum auctos, ut iam crescere non possint. quippe in initio fabulae tantum tristis est Demea. nam sic audit a Micione (82/3) „quid tristis es?“ et ipse „rogas me, ubi nobis Aeschinus sit? quid tristis ego sim?“, inde Demea procedit in peius adeo, ut sic incipiat (355/6) „disperii! Ctesiphonem audivi filium una fuisse in raptione cum Aeschino“. inde postea dicit (540) „ne ego homo sum infelix“. ad postremum „ei mihi. quid faciam? quid agam?“ et naturali quodam modo postquam summus furor ad extrema pervenit, repente senex mutatur ac mitis est'. Eun. 786. 2 ,dubitant. a quo dictum sit „quid videtur?“. ego sane hoc militem puto dicere. quem paulatim timor a violentis atque acribus principiis ad torporem desidiamque perducit. nam etc.' Ad. 789. 1 'multum laboravit Ter., ut *ἀναλογίαν* servaret in dolore Demeae. quod maior debet in Ctesiphone esse reprehensio quam in delictis Aeschini', Eun. 790. 3 ,bona analogia: qui leviora laudaverat, hic exclamare iam debet'. Quibus scholiis quam subtiliter scholiastae rem ipsam explicaverint. non moneri debet. Praeterea ut de vocabulis adhibitis non falso iudicaremus, satis amplis verbis rem tractaverunt. Imprimis igitur certe iudicare possumus de vocabulo valde apto *ἀναλογία*. quod schol. Eun. 790. 3 ipsis Latinis litteris scriptum est, quo ut alias saepe demonstratur unam eandemque scil. Graecam disciplinam etiam in scholiis Latinis praeberi. quod ne operam quidem dederunt scholiastae Latini ut celarent. Scil. vocem *ἀναλογία* artis grammaticae esse vocabulum omnes scimus. sed etiam artis ethographicae esse vocabulum his duobus scholiis

comprobatur, quamvis praeterea ne in Graecis quidem scholiis reperiatur. Ἀναλογίας igitur lex cum omnino personas non mutari vetat tum imperat, ut ipsa mutatio gradatim progrediatur, ne quicquam non praeparatum proponatur spectatoribus [1]). Quo modo vides cognatam esse hanc legem oeconomiae legi vel ei oeconomiae legis parti, quae est de praeparatione, ita ut e. g. scholl. Eun. 356. 3, 365. 2, 370. 1 etiam huc faciant, quorum verba molliter pervenire, molli descensu pervenire iterum animum advertas. Neve omiseris velim Eun. 1031. 2 ‚non mirum est, si insane exsultat nuptiis, qui iamdudum ob id solum, quod vitiaverat virginem, laetabatur', An. 338. 2. non mirum, quod insolentius Davus exsultat qui .. timidus fuit .. etiam desperavit ex nuptiarum terrore, quas nunc falsas comperit'. quibus scholiis analogia bene illustratur. Verbum deinde augere scholii Ad. 789. 4 e. g. etiam in his scholiis reperimus: Ad. 540. 3, .. ita ut cum augmento sit miseria quotiescumque processerit', Ph. 606 ‚adaucto metu', sed disciplinae ethographicae verbum non debet existimari, quod potissimum artis rhetoricae sit vocabulum [2]). Ex iis quae restant scholiis nihil fere novi de disciplina comperimus, quae tamen scholiorum verbis non raro optime electis illustratur ac probatur, praesertim cum poetae arti semper satisfecerint scholiastae: Hec. 825 οὐ μαστροπώδεις οἱ λόγοι, ἀλλ' ἀφαιρεθεῖσα τὸν τῆς τύχης ὄγκον εἰς πᾶν ὁτιοῦν καταβαίνει, Ai. 646 παρίστησιν ὁ λογος, ὅτι καὶ οἱ ἔμφρονες καὶ παρακολουθοῦντες τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ὅμως ὑπὸ τῶν τοιούτων παθῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀπολισθάνουσιν .., Hipp. ὑπ. ἡ Φαίδρα εἰς ἐπιθυμίαν ὤλισθεν, Hipp. 215 ἐπαναβέβηκεν ὁ λόγος ἐπὶ τὸ μανικώτερον ἅμα τῷ πάθει, Med.

1) Quanta arte singularum in singulis fabulis personarum mutationem praeparaverit atque instituerit poeta, scholiis non paucis et partim iam adhibitis enarratum est, cf. e. g. Ad. 789. 4, Eun. 811. 1, 786. 2 et una quadam scaena respecta e. g. Ad. 654. 2 et 677. 1, vel 279. 5 et 280. 3.

2) Non igitur ad nos pertinent e. g. ss. Ad. 369. 1, 553. 2, 561, Ph. 286. 3, fortasse autem adhibendum O. R. 93.

1049 ἐνταῦθα ὥσπερ ἀναζωπυροῦσα, Don. An. 459. 1 ,agit poeta, ut ad nuptias faciendas magis accendatur Simo', O. R. 326 ἐξάγεται εἰς λοιδορίαν ὁ Οἰδίπους, ὅθεν παροξυνθεὶς λέγει, Or. 28 ὕστερον ὑπερπαθήσασα καταβοᾷ τοῦ Ἀπόλλωνος, Med. 1055 πάλιν . . λύεται πρὸς οἶκτον cf. 1016, Eun. 811. 1 ,vide, ut nunc evanuerit actio militis: primo etc.', 1044. 2 cf. 1054. 1 praef. II, Ad. 855. 1. Hipp. 240 πάλιν καταστᾶσα ἐκ τῆς μανίας καὶ ἔμφρων γινομένη, Eum. 719 ἐπ' ἀπειλὰς τρέπονται ἀφεῖσαι τὴν δικαιολογίαν, Hipp. 704, Med. 349 αἰσθόμενος ἑαυτοῦ καταθελγομένου καὶ καταγοητευομένου τοῖς λόγοις αὐτῆς ταῦτά φησιν, Ant. 781 πάλαι ὡμονόει sc. Haemo τῷ πατρί, νῦν δὲ σχεδὸν πολέμιος γέγονε διὰ τὴν Ἀντιγόνην, O. C. 117 τὰ πρῶτα ὑποχαλεπαίνοντες [1]), Hipp. 304 λοιπὸν ἀπεγνωκυῖα τὴν κολακείαν κνηστικοῖς αὐτὴν λόγοις ἐρεθίζει, Hipp. 372 λοιπὸν . . ἀφεμένη τῶν . . διανοιῶν . . ἄρχεται, Hipp. 391. 616, Or. 94, El. 657 ζητοῦσι διὰ τί ἐνταῦθα μὲν οὐκ ἐμφαίνει περὶ τοῦ Ὀρέστου, ὕστερον δὲ τοῦ ἀγγέλου ἐλθόντος φαίνεται ἐφηδομένη· ῥητέον οὖν ὅτι νῦν μὲν προσδοκῶσα αὐτὸν ἥξοντα ζῶντα, τότε δὲ ὡς κατὰ ἀποθανόντος παρρησιάζεται ἄφοβος γενομένη, Ad. 97. 3 ,mitius modo dixit ‚sinis corrumpi', mox vehementius dicet etc.', 793. 2, 726, Eun. praef. II ,ille primo irascitur, post . . lenitur', Ad. 863, Eun. 1061. 1, Hec. 507. 2, An. 595. 2, Hec. 619. 1, Ph. 239. 1 etc. etc., Hipp. ὑπ. στέγουσα τὴν νόσον ἡ Φαίδρα χρόνῳ πρὸς τῆς τροφοῦ δηλῶσαι ἠναγκάσθη. cf. praeterea Ad. praef. III 5, 902, 981. 3.

VI.

De morum generibus ac speciebus, de decoro, de fabularum utilitate.

Eas quattuor quas adhuc enotavimus leges cum bene observaverit poeta, omnia personis quidem respectis ob-

1) Subaudias ὕστερον φίλοι γενησόμενοι vel tale quid.

servaverit, quae necessaria sunt ad bonam fabulam componendam. Sed quod omnibus temporibus fit omnibusque in artibus scil. ut certa quaedam consuetudo paulatim oriatur, secundum quam singulas artis partes exercent artis periti, id etiam in arte mores instituendi factum est. Exempla enim quaedam vel genera personarum paulatim instituta sunt, quae aut omnibus aut plerisque in comoediis praebere solebant comici quaeque aut mutari vel variari non debere videbantur aut certe rarissime sunt variata. Tragoediarum autem rationem aliam esse iam ad partem II huius commentationis paucis verbis indicavimus, quibus ut haec pars VI recte intellegatur nihil addendum videtur. Consentaneum igitur est tragoediis respectis non loqui nos debere de personarum generibus ac speciebus, ut nova comoedia respecta, quamvis nimirum etiam tragicorum poetarum consuetudo quaedam exstet, de qua infra nonnulla scholia adhibenda erunt. Novae scilicet comoediae bene novimus milites gloriosos, parasitos improbos, meretrices periuras etc., quae personarum genera utrum in hac an illa fabula exstent, utrum apud Terentium an apud Plautum inveniantur, plerumque non multum refert, cum eosdem fere mores semper praebeant[1]. Iam ipsa personarum nomina secundum certam consuetudinem electa esse e scholio non semel adlato Ad. 26. 1 novimus, cuius huc quadrant verba haec: „servus fidelis Parmeno, infidelis Syrus vel Geta, miles Thraso vel Polemon, iuvenis Pamphilus, matrona Myrrina et puer vel ab odore Storax vel a ludo et gesticulatione Scirtus et item similia". cf. quae porro de nominibus per ἀντίφρασιν impositis in scholio annotata sunt. Quae de nominibus eligendis praecepta non necessarium esse religiose e poeta observari ex hoc uno, quod exempli gratia affero, cognosces, quod Adelphorum fabulae servo, quem fidelem esse ipse quidem scholiasta insuper annotat ss. 288. 2. 301. 1 (vid. p. 28), ipsum Getae nomen im-

1) Hic sane locus non est investigandi, quomodo tamen assecuti sint poetae, ut non molestae fierent spectatoribus tales personae semper semperque repetitae, cum in scholiis nihil de hac re exstet.

posuit poeta. Tamen certam consuetudinem exstitisse hoc praecepto demonstratur ac probatur. De singulis autem personarum generibus haec scholia adhibenda: Eun. 37. 4 (est prologi scholion) ad Terenti verba „qui magis licet currentem servom scribere, bonas matronas facere, meretrices malas" ‚artificiose ostendit omnem materiam comicorum', Eun. 989 ‚modo omnis saevitia comica aut in comminatione est aut in apparatu verborum', Eun. 825. 2 ‚aptum convicium et comicum in ancillas „venefica" etc.', quae ut generalia praemitto, deinde Ad. 275. 1 ‚amatores comici cito comminantur patriam se deserturos, ut amicam consequantur', quo uno scholio de personarum generibus sententia iam comprobatur, quippe in quo non de Menandri Adelphorum fabulae Ctesiphonis persona certis moribus instructa, sed de amatorum comicorum genere eisdem semper moribus instructo agatur; quod genus etiam commemoratum est s. An. praef. I 3 ‚continet sc. fabula actus amatorum adulescentium etc.', de quo infra nonnulla addentur; quibus scholiis caute haec scholia addimus: Eun. 187. 1 ‚et hoc amatorium est, odisse urbem sine amica', An. 241. 3 ‚nove: dolet non odio haberi, non repudiari'. An. 245. 2 ‚amatorie amore nominato exsiluit in gemitus', Ad. 521. 2 ‚hoc aversus servus debet dicere, ne indecorum adulescentis personae sit. ad haec „ita" dixisse. quamquam eiusmodi adulescentes inducant comici ut Naevius etc.', Ad. 159. 3 ‚hic ostendit comicus adulescens caedem se lenoni invitum intulisse et id fecisse et facere lenonis culpa, non sua', Eun. 226. 2 ‚non solent stulti induci adulescentes et ideo ad amorem transtulit stultitiam Phaedriae', 57 ‚concessum est in palliata poetis comicis servos dominis sapientiores fingere, quod idem in togata non fere licet'[1]. De his enim scholiis certe iudicari nequit utrum ad genus an ad personas spectent, id est utrum recte huic an potius de veritate personarum parti attribuantur. Scilicet de per-

1) Verba ‚quod etc.' manifestum est ad Romanum usum spectare.

sonarum generibus instituendis praecepta sunt certae quaedam partes legis universae de veritate personarum datae neque quicquam novum et diversum statuunt. Quare de scholiis interdum dubitatio oritur. sed cum ipsa de morum generibus atque speciebus probata sit sententia. non nimis religiose talia perpendemus. Pergamus igitur scholia enotare: Hec. 727. 1, quod est de sene comico, quem immitem esse solere e scholio sumimus [1]. Eun. 971. 3 ‚nunc tam otiosus inducitur senex, ut neque mores increpet neque quicquam suspicetur mali. sed etc.'. quod ad senum genus pertinere clarum fit scholio Hec. 727. 1 collato. Ad. 418. 2 ‚ut idiota [2]) et comicus pater, non ut sapiens et praeceptor' [3]). An. praef. I 3 ‚continet sc. fabula actus . . patrum piorum' (sequitur lacuna. deinde) ‚severi senes'. cuius scholii elocutione probatur de senum comicorum genere agi: loquitur enim porro scholiasta de ‚adulescentulis liberalibus'. de ‚callidis servis'. de ‚ancillis astutis', quamvis una Glycerium. unus Davus. una Mysis sint significandae. quo consentaneum fit comicarum personarum genera in animo fuisse scholiastae. cum haec scriberet; quae cum etiam Ad. praef. III 6 in animo ei fuerint. parum recte de Sostratae persona iudicavit (vid. p. 27). Ita etiam illos ‚patres pios' et ‚senes severos' intellegere debemus. De puellis liberalibus modo commemoratis haec oportet scholia conferantur. quibus quamvis de moribus nihil fere exhibeatur comicorum consuetudo bene illustretur: An. praef. I 9 ‚adnotandum sane puellarum liberalium in proscaenio nullam orationem induci in comoedia palliata praeter invocationem Iunonis Lucinae. quae et ipsa quoque post scaenam fieri solet'. An. 473. 4 ‚nota hoc versu totidemque verbis uti omnes puerperas in comoediis nec alias induci loqui in proscaenio: nam haec vox post scaenam tollitur'. Ad. 487. 1 ‚nota puellarum. quae in comoediis honestae

---

1) Scholion infra exscribemus atque enarrabimus.

2) cf. supra p. 26 annot.

3) De schol. Ad. 938. 3, quod Varronis exhibet nomen, in altera totius operis parte agendum erit.

sunt et ex amore ducuntur. aut nullam in scaena esse aut rarissimam vocem'. De parasitis haec exstant scholia minus certa: Eun. 391. 1 ,hic sermo . . continet . . assentationem parasiticam'. Eun. 236. 4 ,,pannis et annis" morologiae parasitorum sunt' cf. 236. 5, Ph. 327 ,παρασιτικῶς totum translationibus loquitur; huius modi est enim umbraticorum hominum scurrilis oratio', Ph. 330. 2. 342. 3. 384 ,populari quadam vulgarique fatigatione utpote scurra respondit'. Eun. 236. 6 ,huic magis tristitia gravitasque displicuit. aliena semper ab hominibus parasitis'; de militibus gloriosis Eun. 391. 1 ,hic sermo . . continet . . stultitiam gloriosi militis'. Eun. 446. 2 de milite ,meminisse convenit ridiculas personas non omnino stultas et excordes induci a poetis comicis'. Hec. 86. 3 ,quid potuit de milite dici sine superlativo? namque omnis miles inhumanus. hic vero inhumanissimus'. De servis plura et certiora quidem exstant vocabula. imprimis schol. grave Ph. 41. 4 ,garrulos servos et sententiosos amat comoedia, tristes et parce loquentes tragoedia'. quocum per me licet conferas schol. Antig. 328. deinde An. praef. I 3 ,callidi servi', de quo quae supra dixi conferas. Ad. 481. 2 ,non dixit „bonus et sollers", sed quod in servo sufficit „non malus neque iners"', Hec. 880. 1 ,quia non convenit servo scientem recte facere. bene addidit imprudenti sibi evenisse. ut bene faceret. quod prudens numquam fecerit', An. 38. 1 ,omne bonum libero aptum, malum servo' Ph. 249. 2 ,vitiosam locutionem servili personae dedit Ter.'. Ph. 186. 6 ,sunt haec servilis imperitaeque personae verba'. Ad. 554. Eun. 274. 5 ,Parmeno hoc secum servili gestu'. An. 183. 1, 184. 4, cf. etiam Hec. 803. 1. Ph. 138. 1. An. 61. 2, postremo Ad. 299. 1 ,hic locus secundum artem comicam servum currentem exprimit et nuntiantem mala'. De lenonum loquendi genere quod induci solet cf. s. Ad. 214. 3 ,„morem gerere" proprie lenonis est . . unde et ipse sic respondet ut non fugiens κακέμφατον dicat „usque os praebui"'. Quibus scholiis. quae pauca quidem de quarundam perso-

narum comicarum moribus qui solent induci nobis praebent. probatur poetarum consuetudinem certis praeceptis directam fuisse. quod certius probabitur scholiis nunc exhibendis.

Scilicet non eodem modo quo quattuor legibus antea exhibitis his praeceptis constricti sunt poetae. quod iam monuimus. sed interdum a consuetudine recesserunt et praeceptis neglectis personas novo modo moribus instruxerunt. Praecipue Apollodori Hecyrae personae ab aliarum fabularum personis diversae sunt. quod et nos animadvertimus et scholiastae diligenter et ample annotaverunt [1]. Scil. his scholiis de ea re actum est: Euanth. III 4 ,quin etiam solus ausus est scil. Ter.. cum in fictis argumentis fidem veritatis assequeretur, etiam contra praescripta comica meretrices interdum non malas introducere. quibus tamen et causa, cur bonae sint, et voluptas per ipsum non desit'. Hec. praef. I 9 ,in tota comoedia hoc agitur. ut res novae fiant nec tamen abhorreant a consuetudine: inducuntur enim benivolae socrus, verecunda nurus, lenissimus in uxorem maritus et item deditus matri suae, meretrix bona', Hec. 727. 1 ,rarus hic vitae color in hac allocutione miscetur a poeta. nam meretrix loquitur et senex et quod est admirabilius, bona meretrix, mitis senex, ut intellegas laborasse Terentium, ut a lege comicorum recederet et in actu tamen consuetudinem retineret', 774. 3 ,multa Ter. feliciter ausus est arte fretus, nam et socrus bonas et meretrices honesti cupidas praeter quam pervulgatum est facit . . hoc contra illud est, quod alibi (Eun. prol. 37) ait, commune iam esse omnibus comicis ,,bonas matronas facere, meretrices malas"', Eun. 198 ,hic Ter. ostendit virtutis suae

1) Fortasse etiam hoc erat in causa, ut bis exigeretur Hecyra, quippe cui praeferret populus funambulum et pugiles. Ceterum de Apollodori Menandri viam relinquentis consilio atque ratione amplius disputare nostrum non est. Breviter nonnulla dixit Leo Plaut. Forsch. p. 126 annot. 4).

hoc esse, ut pervulgatas personas nove inducat et tamen a consuetudine non recedat, utpote meretricem bonam cum facit, capiat tamen et delectet animum spectatoris', Hec. 58. 3 ,animadvertendum est in hac fabula Terentium bonam meretricem inducturum, ne id contra morem videatur facere, etiam aliam meretricem non malam inducere, ut id exemplis fiat tritius et usu verisimile', Hec. 840. 1 ,ratio, cur nove omnia fiant et contra officium meretricis', Hec. 756 ,vigilanter poeta, ne non verisimile videatur id ullam fecisse meretricem, ipse lectorem praevenit', Hec. 834 ,color necessarius a verisimili: scit enim alibi se dixisse (Eun. prol. 37) „bonas matronas facere, meretrices malas"', Hec. 856. 3 de verbis „factis ut credam facis" ,difficile enim erat credere his rebus gaudere meretricem'. En habes totam sententiam et propriis quidem verbis enuntiatam, e quibus gravissima vocabula ,praescripta comica' et ,lex comicorum' coniungenda cum scholii Eun. 37.4 voce ,materia comica', ipsam prae se ferunt disciplinam. Non igitur ut novis rebus et singularibus excogitatisque personis inducendis alliciat spectatores poeta operam dare debet [1]), sed ut religiose consuetudinem sequatur. Itaque nisi arte fretus non audebit ut novarum rerum cupidus inaudita adire, si tamen audebit, omnibus viribus intentis operam dabit, ut spectatores sibi quasi reconciliet. — Ex his scholiis apta etiam de alio personarum genere scil. de meretricibus comperimus, de quibus addam viliora scholia Eun. 850. 1 ,hoc totum figurate dicit ut meretrix', Eun. 796. 1 ,superbum et meretricium verbum', Eun. 100. 2 ,meretricia calliditate commendat quae dictura est', Hec. 862 ,blandimentum magis meretricium est'. De socruum genere scholiis antea exhibitis haec addam: Hec. 276. 1 ,bene iurat, quia sine iureiurando incredibile est bona socrus', Hec. 198. 3 ,conatur Ter. adversus famam bonam socrum facere', Hec. 274. 3 ,vide sententiam defensionem

1) Quod nostris temporibus summum esse multis videtur.

accusatarum socruum continentem contra illud quod ait (201) „itaque uno animo omnes socrus oderunt nurus". Hec. 695 ‚etiam hic vide non accusari socrum' [1]).

De tragoedia iam monuimus in universum talia scholia neque exstare nec posse exstare. Tamen unum personarum genus etiam in tragoedia semper repetitum invenitur, scil. persona chori, de qua iam in notationibus exhibendis nonnulla diximus. Chorus enim ea est persona, quam cum historia non suppeditet invenit ipse poeta, quo fit, ut hac quidem persona respecta non sit diversa tragici ratio a comici ratione. Praeterea eodem fere semper officio fungitur chorus, cf. p. 17 sq., ut consentaneum sit eosdem fere mores eum praebere. De quibus scholia certa repeto haec: O. R. 523 *τὸ τοῦ χοροῦ πρόσωπον ἰσόρροπον δεῖ . . εἶναι*, Phoen. 202 *ἀεὶ ὁ χορὸς παρρησιαζόμενος τοῦ δικαίου προΐσταται*, Med. 823 *ἀεὶ ὁ χορὸς . . εἰσάγεται τῷ δικαίῳ προστιθέμενος*. Quod autem ad singulas pertinet personas tragicas, caute pauca scholia exhibeam, quae consuetudinem quidem poetarum illustrent, sed de quibus nihil affirmem: Ant. 244 *δίδωσιν οὖν καὶ ἀνδράσι βασιλικοῖς τὸ ψεύσασθαι διὰ τὸ χρήσιμον*, O. R. 93 *ἀξίως τοῦ βασιλικοῦ ἤθους δημοσίᾳ φράζειν κελεύει κτλ.*, Hec. 898 *οὐ καλῶς φησι ταῦτα ὁ Ἀγαμέμνων· ἐχρῆν γὰρ αὐτὸν ἅπαξ δόντα τὴν χάριν σιωπῆσαι καὶ μὴ ἐλέγξαι τὴν ἑαυτοῦ γνώμην· οὐ γὰρ ἀνάγκη τοιαύτη ὑπέκειτο βασιλεὺς ὤν*. Andr. *ὑπ. ῥῆσις Ἑρμιόνης τὸ βασιλικὸν ἐμφαίνουσα* [2]). — Hec. 342 *ἐνταῦθα ἐφύλαξεν ὁ Εὐριπίδης τὸ ἡρωϊκὸν ἦθος· οὐ γὰρ ταπεινὸν αὐτὸ μεμίμηται, ἀλλὰ παρρησιαστικόν*. Ai. 76 *παραιτεῖται Ὀδυσσεὺς οὐχ ὡς κωμῳδοῦντος τοῦ ποιητοῦ δειλίαν τοῦ ἥρωος* (*οὕτω*

1) Vix moneam necesse est, de comicarum personarum generibus ac speciebus multo plura cognosci posse ex ipsis personarum notationibus (vid. supra p. 19 sqq.), ubi certos quosdam vel senum vel meretricum vel servorum etc. mores semper enotatos invenies.

2) Totus locus saepe in quaestionem vocatus est neque adhuc ut videtur sanatus vel iuste explicatus. Equidem litem non diiudicem, praesertim cum hoc loco ipsum *τὸ βασιλικόν* indicandum atque enotandum esset nec de Hermionae moribus vel de fabula iudicanda diligentius agendum.

γὰρ ἀφαιρεθείη τῆς τραγῳδίας τὸ ἀξίωμα), ἀλλὰ τὸ εὐλαβὲς ἐνδείκνυται, Phoen. 395 οὐκ ἀξιόχρεως ἥρωος ὁ λόγος, Phoen. 1 ἔθος ἔχουσιν οἱ τραγικοὶ παράγειν τοὺς ἥρωας θεοῖς τὰς συμφορὰς ἀπολοφυρομένους. — Ai. 134 τὸ τῶν αἰχμαλώτων κηδεμονικόν, Ai. 201 αἱ τοιαῦται scil. αἰχμάλωτοι γυναῖκες ὑποτίθενται εὔνοιαν πρὸς τοὺς δεσπότας, ὡς Βρισηΐς πρὸς Ἀχιλλέα.

Generaliter autem de tragicis personis laudandum est schol. Or. ὑπ. τὸ δρᾶμα τῶν ἐπὶ σκηνῆς εὐδοκιμούντων, χείριστον δὲ τοῖς ἤθεσι· πλὴν γὰρ Πυλάδου πάντες φαῦλοι ἦσαν, quod illustratur Aristotelis verbis a. p. XV init. περὶ δὲ τὰ ἤθη πρῶτον δεῖ στοχάζεσθαι, ὅπως χρηστὰ ᾖ (quod hoc loco tantum afferimus neque amplius tractabimus). Et de tragicorum et comicorum personarum proprietate quadam generali haec scholia enotem, quae partim iam antea laudavi: Euanth. IV 2 ‚in comoedia mediocres fortunae hominum . . in tragoedia ingentes personae', cf. III 5 cf. Ph. praef. I 3, Or. 1484 ἴδιον τῆς τραγῳδίας τὸ τὰ μικρὰ τῶν πραγμάτων ἐξαιρεῖν καὶ φοβερὰ ποιεῖν, Aesch. vit. l. p. 39 laud., Dion. Halic. de vet script. cens. l. p. 39 laud., cf. schol. Prom. 355 ibid. laud.[1]). Singillatim pauca ex his scholiis comperimus: Androm. 32 ἐγκαλοῦσι τῷ Εὐριπίδῃ φάσκοντες ἐπὶ τραγικοῖς προσώποις κωμῳδίαν αὐτὸν διατεθεῖσθαι· γυναικῶν τε γὰρ ὑπονοίας κατ' ἀλλήλων καὶ ζήλους καὶ λοιδορίας καὶ ἄλλα ὅσα εἰς κωμῳδίαν συντελεῖ, ἐνταῦθα ἀπαξάπαντα τοῦτο τὸ δρᾶμα περιειληφέναι. cf. Aesch. vit l. l., Antig. 328 ἀπιὼν ὁ θεράπων καθ' ἑαυτὸν ταῦτά φησιν· οὐ γὰρ δυνατὸν ἐπὶ τοῦ Κρέοντος ταῦτα λέγεσθαι ὡς καὶ ἐν τοῖς κωμικοῖς, Ai. 1123 τὰ τοιαῦτα σοφίσματα οὐκ οἰκεῖα τραγῳδίας . . . ἐψυχρεύσατο καὶ ἔλυσε τὸ τραγικὸν πάθος, Ai. 1127. cf. etiam Or. 1210, 1521. In scholiis autem Latinis saepe monetur Terentium affectus mitigavisse et semper operam dedisse, ne in tragoediam res exsiliret

1) Bene res illustratur numero quodam scholiorum exquisitorum, quae sunt de mortibus comicis, scil. An. 105. 3, Hec. 171. 2, Ph. 95. 4, 750. 2, An. 106. 2 cf. etiam Ph. 244. 1.

(ut cum scholiastis loquar). sed de morum constitutione ampliora non comperimus.

Quibus de morum generibus ac speciebus scholiis tam sunt cognata, ut fere separari non debeant. *περὶ τοῦ πρέποντος* scholia. Scilicet exstat non parvus scholiorum numerus, in quibus quaeritur, utrum in personis servaverit poeta id quod deceat, an indecora induxerit. Manifestum igitur est certam quandam de eo quod deceat opinionem exstitisse, quamvis certum nobis praeceptum scholiis non praebeatur. Quacum sententia convenisse poetarum consuetudinem, de qua modo egimus, consentaneum est, cum absurdum foret, si id inducere soliti essent poetae, quod indecorum visum esset. Praeterea id ipsum decere videtur hominibus, quod soliti sunt. Quo factum est, ut praecipue Euripides, quem rerum novarum cupidissimum fuisse scimus, saepe sit vituperatus a scholiastis, quod *τὸ πρέπον* non servavisset, cuius exempla quaedam iam p. 76 cognovimus. Vides autem hanc *περὶ τοῦ πρέποντος* sententiam esse propriam quidem legis de veritate datae partem, quo fit ut tum, cum generali nec proprio sensu adhibita sit vox *πρέπον* vel voces similes (quae statim enotabuntur), scholia debeant attribui de veritate parti, ad quam exempla nonnulla exhibui. Propria autem scholia, quibus Dion. Halic. de vet. script. cens. locos pp. 38 et 39 enotatos praemitto, haec sunt: Hipp. *ὑπ. τὸ ἀ π ρ ε π ὲ ς . . ἐν τούτῳ διώρθωται τῷ δράματι*, quod non ignoramus pertinere ad personarum, praecipue Phaedrae, ethopoeiam. Ant. 65 *πιθανῶς καὶ τ ο ῦ π ρ έ π ο ν τ ο ς ἐφρόντισεν· φησὶ γὰρ ὅτι ἀπολογήσομαι τοῖς κατὰ χθονός*, El. 1178 *τοῦτο δύναται καὶ ἡ Ἠλέκτρα λέγειν, ε ὐ π ρ ε π έ σ τ ε ρ ο ν δὲ τῷ χορῷ παράκειται, ἵνα μὴ περὶ τοῦ ἑαυτῆς εἴδους εἴπῃ τι*, Or. 71 *τοῦ π ρ ο σ ή κ ο ν τ ο ς ἤ θ ο υ ς ἐξέπεσεν ὁ Εὐριπίδης· νῦν γὰρ πρῶτον ἀλλήλας ἀποβλέπουσι καὶ ἀ ή θ ω ς πάνυ οὔτε ἀσπάζονται ἀλλήλας οὔτε προσφωνοῦσι κτλ.*, Ai. 79 *σ κ λ η ρ ὸ ν μὲν τὸ λέγειν ἐπεγγελᾶν τοῖς ἐχθροῖς, ἀλλὰ θεός ἐστιν οὐκ εὐλαβουμένη τὸ νεμεσητόν*, Ant. 735 *τὸ χ ὅτι α ὐ σ τ η ρ ό τ ε ρ ο ν π ρ ο σ η ν έ χ θ η· τῷ π α τ ρ ί*, 741 *πάλιν τὸ χ διὰ τὸ α ὐ σ τ η ρ ό ν*, O. R. 9 *εἰς τοῦτο* scil. *τὸ ἀποκρίνεσθαι τῷ Οἰ-*

δίποδι ἀ π ρ ε π ὲ ς τὸ τῶν νέων πρόσωπον, Ai. 354 οὐκ ε ὐ π ρ ε π ὲ ς τὴν Τέκμησσαν τὸν λόγον ὑφαρπάζειν λεγόμενον πρὸς τὸν Αἴαντα, Phoen. 1566 τοῦτο ἀ π ρ ε π ὲ ς, ὅτι τὸν Οἰδίποδα ἄλοχον τὴν Ἰοκάστην ποιεῖ λέγοντα . . ἔ δ ε ι οὖν τὸ ὄνομα παραιτήσασθαι, Or. 562 ἀ π ρ ε π ῶ ς τὸ ,ἔθυσα', Or. 1512 ἀ ν ά ξ ι α . . τῆς Ὀρέστου συμφορᾶς τὰ λεγόμενα, O. R. 463 οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ε ὐ π ρ ό σ ω π ο ν ἀναλογίζεσθαι περὶ ὧν εἶπεν ὁ μάντις, Eum. 609 τραγικὸν καὶ πρέπον, Ant. 1232. Ai. 36. Phoen. 47. 911. Or. 370. Tro. 1010. 1030. Phoen. 18. cf. etiam Or. 418; An. 447. 2 ,mire servatum est in adulescente libero τ ὸ π ρ έ π ο ν et in amatore τ ὸ π ι θ α ν ὸ ν. nam et honesto iuveni non congruebat versipellis vultus et amatorem absurdum fuerat ingenii celare tristitiam'. An. 35. 1 ,commendatio personae quam servi, ne contra filium levi servo aliquid committi i n d e c o r e videatur'. An. 798. 1 ,primum dolet Crito, quia meretrix fuit Chrysis; secundo progressus queritur, quod mortua est. τ ὸ π ρ έ π ο ν etiam servatum est gravi viro, cum illum sobrinae pudet', An. 325 ,artificiose Ter. expressit personam nuptias recusantem et simul τ ὸ π ρ έ π ο ν virgini reservavit'. Ad. 521. 2 (p. 70 enotatum). cuius verba ,ne i n d e c o r u m adulescentis personae sit' huc faciunt, quocum coniungendum 519, 598. 1 ,s e r v a v i t τ ὸ π ρ έ π ο ν adiciendo „mecum" (id est: non imperat Hegio „eas ad matrem", sed vocem „mecum" adiciendo rem mitigat). 705. 2. Eun. 716. 2 ,c o n t r a o f f i c i u m f u i t mentiri docuisse servum et adfuisse mendacio liberalem adulescentulum. sed vide, quemadmodum defendatur: dum se mentiri coactum dicit, c o n s u l i t h o n e s t a t i', 568. 2 ,totum optime: nam ut n o n e r a t b o n i a d u l e s c e n t i s hanc technam reperire, sic ab alio repertam fuit plane veri amatoris arripere'. 361. 3. 57. 226. 2 (modo enotata), An. 71. 1 ,laude impertita eius moribus qui mox ducet uxorem, superest ut futurae quoque matronae, idest Glycerio, probitatem d e b i t a m pro persona reddat'. cf. An. 74. 1 ,defendit . . vitam Chrysidis, ut potuerit apud eam r e c t e morata esse Glycerium, quae e x a r g u m e n t o matrona erit'. Hec. 495. 3 ,bene scil. abit Pamphilus, nam

ulterius praesentem patri resistere durum fuit'. Ph. 204. 1 Antiphonem non „convenit contra patrem aliquid dicere"; nec velim omiseris schol. singulare Hec. 769. 1. quod est de verbis „cum tu satura atque ebria eris" „hoc est in meretricibus non solum non turpe sed etiam necessarium'.

Postremo tertium quoddam praeceptum tractandum est, quod, quamvis ad artem ethographicam non ita magni sit momenti, tamen clarissime demonstrat, quomodo homines veteres intellexerint poetas et quae sibi quaesiverint in fabulis. Quo similiter ac duobus praeceptis modo tractatis non ut certa lege constrictus est poeta in moribus instituendis, quos scil. recte instituere potest hoc praecepto plane neglecto. Quod est de fabularum utilitate praeceptum, secundum quod ita fabulam institueret poeta postulaverunt spectatores, unde quam plurima sibi sumerent de vita sua rectius degenda. Itaque cum poetae tum recte vivendi magistri officio fungi debebat poeta. Quae cum ita sint, non raro spectatores falso putaverunt vel iniuste censuerunt poetam ipsum aliquam sententiam prodidisse, quam fabulae persona quaedam ἐν ἤθει dixerat. Cuius rei antiquissimum exemplum exhibet schol. Hipp. 612. quod est de verbis illis saepe laudatis ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος: οὐ καθολικῶς δὲ τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ κτλ. Ἀριστοφάνης (Ra. 102) καθολικώτερον νοήσας φησὶ τὸν Εὐριπίδην ὑβρίζειν διὰ τῆς γλώσσης τὴν διάνοιαν κτλ., quo probatur inde a primis artis dramaticae temporibus ad suam quemque vitam pertinere fabulas vel personarum sententias putavisse. Personas igitur ea praecipue de causa induci visas esse, ut cuique spectatori demonstrarent, quid ei in vita faciendum, quid evitandum esset, ample enarratum est his scholiis[1]: Sept. 182 (om. Trend.) εἰώθασιν οἱ ποιηταὶ δόγματά τινα εἰς ὠφέλειαν τῶν ἀκουόντων εἰσφέρειν· οὕτως καὶ ὁ Αἰσχύλος κτλ., El. 539 (om. Tr.) ταῦτά (scil. τὰ ἀναγκαι-

1) Ad illud τῶν δραμάτων παιδευτικόν quae pertinent scholia Graeca pleraque collegit Trend. p. 128 sqq., sed gravia omisit, quippe qui ea potissimum animadverterit, quae exhibeant certa vocabula τὸ παιδευτικόν vel διδάσκει ὁ λόγος vel similia. Quare denuo scholia proponam.

ὅτερα ἅπερ παρατηρεῖν ἐχρῆν) ἐστι τὰ ἠθικὰ καὶ χρήσιμα ἡμῖν τοῖς ἐντυγχάνουσιν· ὅρα οὖν κτλ., cf. etiam Med. 296 τοῦτο οὐ δογματίζων ὁ ποιητὴς λέγει, Ant. 75 ἐπεμβέβληται ταῦτα τοῖς ποιήμασιν οὐκ ἀχρείως εἰς εὐσέβειαν προτρεπόμενα, Don. Ad. praef. I 9 ,in hac spectatur, quid intersit inter rusticam vitam et urbanam . .: quibus propositis ad exemplum imitanda perinde fugiendaque Ter. monstrans artificis poetae per totam fabulam obtinet laudem', Ad. praef. I 3 ,prodest et delectat actu et stilo'. Eun. 382. 4 ,Ter. laudat argumentum huius fabulae, in quo exemplum promitur, quod prosit parentibus, obsit meretricibus; et simul deliberationibus tractans, an sit faciendum', Eun. praef. I 9 ,Ter. prodest exemplis . . exempla autem morum hic trina proponuntur etc., Ad. 535 ,quod de Demea dicitur, in omnes parentes dici puta', praecipue Excerpt. de com. V 1 ,comoedia est fabula . . instituta continens . . quibus discitur, quid sit in vita utile, quid contra evitandum', Euanth. II 6 nova comoedia est ,utilis sententiis', Hec. praef. I 3 ,cum delectet plurimum, non minus utilitatis affert spectatoribus'. Non igitur solum inducere debet poeta quod prosit spectatoribus, sed etiam demonstrare, cur prosit, quam sententiam invenies etiam in scholl. propriis Ad. 141. 2 ,apparet Terentium favere lenissimis patribus, unde subiecit etiam rationem facti Micioni', An. 312. 5 ,prooemia sunt petitionis, quibus ostendit poeta rationem, qua nova et improba res tamen petitur', An. 820. 1 ,haec scaena officiorum disceptationem continet patrum inter se de officio amicorum tractantium'. Ad. 830. 3 ,ἀντίθεσις ad priorem tractatum pertinens, qui est habitus de consumptione rei familiaris', quibuscum verbis coniungas vocem φιλοσοφικῶς scholii rem bene illustrantis sed a morum expositione alieni Eun. 588. 1 [1]).

Aliis et propriis verbis praeceptum significatum est

1) Quod totum sapit Platonem.

in his scholiis: Ad. 209. 1 ‚in hac scaena actus est exemplum continens vitae avarorum, qui saepe in damnum ipsius avaritiae rationibus ruunt', Ad. 719. 1 ‚in hac scaena exemplum est intempestivae obiurgationis ac per hoc ridiculae', Ad. 713. 1 ‚hic exemplum inducitur saevi patris ex affectu vero et ob hoc invisi omnibus', Eun. 46. 1 ‚in hac προτάσει exemplum proponitur, quam non suae potestatis sit qui amat, quam sapiat qui non amat neque aliter affectus est' [1]. Quorum elocutio plane eadem est et praeterea id commune est, quod inveniuntur in singularum scaenarum praefationibus, quarum summa in eis exhibetur ut totius fabulae summa in totius commentarii praefatione. Et ad hanc quidem expositionem propria quam iam novimus elocutio adhibita est: scilicet ut schol. Andr. praef. I 3. Ad. 275. 1 etc. etiam hic quam generalissime potuerunt locuti sunt scholiastae, ut e. g. ad v. Ad. 209 non annotarent ‚in hac scaena actus Sannio leno avarus ipsa avaritia inductus in damnum ruit' vel simile quid, sed adhibitis vocabulis ‚exemplum' et ‚vita' locuti sunt de avaris, qui saepe in damnum ruunt. Utebantur igitur scholiastae poetae personis pro vitae exemplis, quare quod proprium erat in persona tractatus de singulis virtutibus vitiisque habiti instar accipiebant idque eo consilio, ut ipsi vita sua respecta fructum inde caperent. Num hoc modo poetae semper satisfacerent, id non religiose quaerebant. Quibus scholiis addenda ss. Ad. 728. 1 ‚hic bono exemplo inducitur Micio irascentem iuste Demeam leniter ferre, quia exanimato ob maerorem non convenit inclementer ire obviam etc.'. Ad. 855. 1 ‚in haec scaena exemplum inducitur hominum, qui virtutem taedio deserunt ob contemptum eius apud omnes saeculumque vitiosius etc.'. Ad. 763. 1. Ph. 231. 2. 153. 1. 153. 3. Ad. 882. 1. 540. 1. 355. Eun. 783. 1. 761. 1. cuius vocem ‚vult' animadvertas, cf. etiam Eun. 730. 1 [1]. A

1) cf. ad rem schol. 58.

1) Schol. sanum non est: verbum εἰρωνικῶς non traditum, sed γρωνικως, cuius ν in ras. Totum autem enuntiatum ad poetam spectat. Quare recte γνωμικῶς scribi videtur, ut sensus sit scholii: poeta γνωμικῶς

quibus nimirum aliena ea, quae simpliciter scaenarum argumenta exhibent nec spectant ad utilitatem. Haec autem scholia utrum veterem disciplinae formam an recentiorem fabulas inspiciendi utilitatemque expiscandi rationem praebeant, non ultra perscrutemur, praesertim cum de utilitate sententiam ipsam minime recentem esse viderimus. Quae etiam hoc scholiorum numero probatur, quae arte coniungenda sunt cum scholio primo loco laudato Hipp. 612, scil. An. 67 et 68. 1. 2. 3. quae sunt de verbis „hoc tempore obsequium amicos, veritas odium parit" ,improbatur a sapientibus haec sententia, nam obsequium assentator debet, amicus veritatem. Sed in theatro dicitur, non in schola', ,huius versus pars improbior est „veritas odium parit"', ,sententia *παράδοξος* et magis theatro apta quam officio', ,*ἀμφίβολος* sententia et probabilis magis quam necessaria aut honesta', El. 47 *μὴ σμικρολόγως τις ἐπιλάβηται ὡς κελεύοντος ἐπιορκεῖν τοῦ ποιητοῦ κτλ.*, Ai. 554 b *δεῖ λαβεῖν τοῦτο ὡς ἐπὶ παιδίου. οὐ γὰρ καθόλου τὴν ἀφροσύνην προκρίνει*, Phoen. 504 *οὐκ ἐπιτιμητέον δέ· ἁρμόδιοι γὰρ οἱ λόγοι ἀνδρὶ πλεονεξίαν διώκοντι.* Quibus in scholiis verbis certis et bene electis expositum est, quam temere interdum ut scholae magistri sententias alicuius personae verba *ἐν ἤθει* pronuntiata acceperint spectatores, ita ut prudentioribus et cautioribus monendum esset, non omnia statim *καθόλου* accipi debere ut philosophi *τὰ ἠθικὰ* docentis, sed primum tenendum esse in theatro a fabularum personis talia dici [1]). Brevioribus sed et ipsis propriis verbis res significata est in scholiis An. 60. 2 ,intempestive Sosia respondet, sed prudentia tantae sententiae compensavit importunita-

et satis miro exemplo Chremetem ostendit Pythiam credere mutatam, postquam ipse mutatus est. Vox *γνωμικῶς* bene sententiae apta, cuius usus statim exempla afferentur.

1) Numquam defuisse, qui ne Euripidi quidem non satis facerent, videbis collato e. g. scholio Hipp. 385, cuius elocutio et ipsa amoena est ac lepida. Omnino autem Hippolyti commentator penitus perspectum habet Euripidis ingenium, ita ut magnam voluptatem iam commentario legendo percipiamus.

tem'. quo ipsam oeconomiam neglegere licere poetae censet scholiasta, modo ut spectatoribus non nihil prosit. Ph. 357.1 ,communis locus in avaritiam generalitate approbatior: facillime enim de omnibus hoc quam de Demiphone creditur. et ideo „ignoratur" dixit et „neglegitur", non „ignorat" et „neglegit Demipho" ' [1], An. 679.4 ,utilis sententia pro sapiente contra fortunam', Ad. 592 ,haec scaena plena est sententiarum ad officia demonstranda', Ph. 241.2. An. 937.1. 511.1. Antig. 295 γνώμη. σημείωσαι περὶ φιλαργυρίας, Ant. 631 ὁ λόγος παροιμιακῶς, ὁπότε μὴ στοχασμῷ χρώμεθα, ἀλλ' αὐτόπται τῶν πραγμάτων γινόμεθα, Ai. 523 σχεδὸν διὰ τούτων τῶν ἰάμβων ἤρτηται τὸ περὶ εὐχαριστίας καὶ ἀχαριστίας, Ai. 1266. 760 cf. etiam 125. Hec. 1187 (schol. rec.) γνωμικόν. φιλοσοφώτατα ἄγαν τὰ ῥήματα. Don. Andr. 555.1 ,sententia γνωμική', Prom. 35 γνώμη, Prom. 685, El. 972 et saepe. Aesch. vit. γνῶμαι οὐ πάνυ scil. apud Aeschylum inveniuntur. Phoen. ὑπ. τὸ δρᾶμα . . γνωμῶν μεστόν ἐστι πολλῶν τε καὶ καλῶν. Verba autem rem optime significantia παιδευτικόν τι ἔγκειται τῷ λόγῳ vel similia in his scholiis invenimus, quae fere omnia apud Trend. p. 128 sqq. enotata sunt: O. R. 946. Ai. 118. O. R. 314. Ai. 1093. Eum. 95, Hec. 228 (om. Trend.) εὐπαίδευτον τοῦτό ἐστι κτλ., Ai. 161 (om. Trend.) κοινωνικὸς ὁ λόγος καὶ φιλάνθρωπος, Ai. ὑπ., 646, 1319. 780 (om. Trend.) διὰ πάντων διδάσκει ὅτι κρατεῖ τῶν ἀνθρωπίνων ἡ εἱμαρμένη καὶ γνῶναι μὲν τὰ ἐσόμενα διὰ τῆς μαντικῆς ἐστιν, οὐ μὲν καὶ φυλάξασθαι δυνατόν. El. 23. cf. etiam Ai. 815. praeterea Or. 414 (schol. rec.), Ai. 1085.

Alio deinde modo de utilitate sententia significata est in his scholiis: Don. Eun. 244.2 ,vehementer invectus est in tempora et mores sub hac persona, in qua' etc., cuius verba ,sub hac persona' reperiuntur s. 402.2 ,sub obtentu militis ea stultitia descripsit breviter comitem regium acceptumque imperatori' [2]. 232.1

1) Animadvertas scholiastae interpretandi rationem.

2) Verborum gratia conferas e. g. schol. Andr. 445 ταῦτα ἐπὶ τῷ

,exprimit parasitum et sub eius verbis corruptos mores in assentationem ostendit, prorsus ut honestae quoque personae in huius modi culpa inventae sint', 1087. 1 ,cum ceteris rebus summus poeta etiam fidem ostendit amicitiae parasiticae exemplo Gnathonis de milite loquentis hoc modo'. cf. 1025. 1, 446. 3, Ph. 315. 1 ,in hac scaena de parasitis vilioribus Ter. proponit imaginem vitae, ut in Eunucho de potioribus. animadvertendum autem huiusmodi genus hominum magis a Terentio lacerari', Eun. 232. 2 ,iam mire et pro saeculi ac temporum reprehensione satirice Ter., quod apud eum „stultum" vocat simplicem parasitus et „intellegentem" malum', cf. 260. 2 ,vide secundum vulgi opinionem loqui parasitum: „miserum" et „famelicum", hominem honestis moribus praeditum', 238. 2 ,sententiose et mordaciter in mores', Ph. 709. 1 ,irrisit homines Ter., quibus religio est aggredi negotium aliquod diebus decrescentibus', Hec. 555. 1 ,laudat ubique eos Ter., qui consuetudine vincuntur'. Eun. 260. 3 ,vide ut sententiose demonstrat malos ex bonis contagione fieri, exemplis in pravum praevalentibus', praef. I 9 ,in hac Ter. .. vitia hominum paulo mordacius quam in ceteris carpit', 251. 2 ,praeclare Ter., quod a satirico de aliis diceretur, id hic de se dicentem inducit, facetius multo, quam si aliter fecisset, κακολογῶν mores temporum iam tum vitiatorum per assentationem, quod fere in plerisque fabulis monstrat etc.', Hec. 274. 3 ,officium poetae boni est, nullum genus hominum specialiter laedere'. Quibus scholiis id quod scholiis antea enotatis enarratum est completur, ita ut nihil fere ultra

---

Ἀνδρομάχης προσχήματί φησιν Εὐριπίδης κτλ., quo tametsi non ad ethographiam pertinet, tamen demonstratur haec omnia scholia unius familiae esse membra, cuius membrum ethographicum hic tractamus. conferas etiam e. g. El. 62 poeta τετόλμηκέ τι κακόηθες εἰπεῖν καὶ προσκρουστικὸν εἰς τοὺς καθ' ἑαυτόν cum verbis scholiorum ad ethographiam spectantium.

desideremus, praesertim cum de utilitate sententia ipsa simplex sit nec multis egeat verbis explicantibus [1].

Repetam liceat, quae hac parte VI de ethographia exhiberi vidimus: scilicet leges novas non necesse est ut observet poeta. Oportet autem certa quaedam in personis instituendis observari, quo iucundior spectatoribus eveniat fabula. Volunt enim spectatores e fabulis et fabularum personis aliquid discere de sua ipsorum vita degenda. Quare non excogitatas et insolitas personas induci oportet, quibus nihil commune sit cum spectatorum multitudine, sed tales, quales quivis perspicere possit, quippe quae multae in vita exstent. Itaque ut quae omnibus hominibus communia sint, id est generalia, potissimum inducat poeta postulandum est moribus singularibus ac subtilioribus plerumque relictis, neve omnino novarum in moribus instituendis rerum cupidus sit, sed teneat quod longo usu sit comprobatum. Praeterea indecora ne personis attribuat poeta neve omnino indecoris moribus instruat personas, ne spectatores offendat. Quos ut quam optime de vita doceat, homines inducat bonas neque ambiguas sententias proferentes, ita tamen, ut non animadvertant spectatores *δογματίζειν* poetam e personis; ita etiam sub personis tempora corrupta hominumque vitia carpat.

Hoc est, quod de ethographiae disciplina, quatenus in poetarum dramaticorum commentariis Graecis atque Latinis

---

1) in annotationibus de ss. Androm. 445 et El. 62 modo exhibitis aliud quid, quod ‚sub personis' poetas interdum significare censuerunt scholiastae, scil. suorum ipsorum temporum res atque personas, indicavi. Exempla praeterea non pauca exstant, quorum enotare iuvat ss. Andr. 150, Or. 371 ab ethographia non admodum aliena. Etiam ut Athenas laudent *αἰνιττόμενοι* interdum operam dederunt tragici, de qua re scholia non pauca, quae ad summam sane non pertinent ad mores, apud Trendelenburgium invenies. Postremo ne omiseris velim ss. Alc. 962 *ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ προσώπου τοῦ χοροῦ βούλεται δεῖξαι, ὅσον μετέσχε παιδεύσεως*. Don. An. 980 ‚mire dixit latenter se laudans etc.', Ph. 398, 2 ‚plaudit sibi Ter. supposita persona etc.', Ph. 278. 2 ‚oblique poeta se laudavit'.

conspicitur, eruere adhuc potuimus. In altera operis parte Aristoteles, Horatius, aliorum scriptorum loci, recentiorum temporum tractatus in quaestionem vocandi sunt, deinde de tota disciplina ample et diligenter erit disserendum, ut qui auctores fuerint et quomodo exculta sit quoad potest cognoscatur.

Conspectus Capitum.

Index verborum potiorum.

Vita.

Natus sum Hermannus Steinmann Id. Jul. 1883 in vico Hannoverano, cui nomen est Eixe, patre Henrico, matre Ottilia e gente Ohnesorge; fidei addictus sum evangelicae. Inde ab anno 1892 gymnasium Hannoveranum quod vocatur Lyceum I frequentavi. Vere anni 1901 maturitatis testimonio instructus Gottingam me contuli, ut studiis philologicis me darem. Vere anni 1903 Berolinam migravi, unde eiusdem anni autumno Gottingam redii.

Docuerunt me viri doctissimi Diels Dilthey † Kekule Leo W. Schulze Schwartz Wackernagel Wentzel Wilamowitz Willrich; Busolt; Cohn; Baumann G. E. Müller; Althaus Bousset Harnack Otto Schürer Smend Titius Tschackert.

Philologo mihi maxime favit Fridericus Leo, toti homini Carolus Dilthey. Quorum vere discipulus nominari eo magis ut mihi contingat cupio atque opto, quo minus alteri vivo gratias referre licuit, ὃν οὐδ' αἰνεῖν τοῖσι κακοῖσι θέμις.

Multos homines dignos qui cognoscantur, in quibus etiam amicos, in philologorum Gottingensium societate repperi.